

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2010

AUTOŘI STUDIÍ A ČLÁNKŮ NR 2/2010:

Nigr. Václav MICHALIČKA (*1978) působí jako vedoucí Muzea a pamětní síně S. Freuda Příbor (pobočka Muzea Novojičínka, p. o.). Zabývá se proměnou venkova v prostoru Západních Beskyd, rukodělnou výrobou a rekonstrukcemi tradičních zaniklých technologií. V roce 2007 nastoupil do doktorského studia v Ústavu evropské etnologie Filozofické fakulty MU v Brně.

Nigr. Alena DUNAJOVÁ (*1967) vystudovala etnologii a historii na Filozofické fakultě MU v Brně. Od roku 1995 pracuje jako specialista pro lidovou architekturu na brněnském pracovišti Národního památkového ústavu. Věnuje se mj. problematice usedlostí německého etnika na jižní Moravě.

Doc. Ing. Ivana ŽABIČKOVÁ, CSc., (*1946) působí jako pedagog na Fakultě architektury VUT v Brně. Dlouhodobě se zabývá stavebními přírodními materiály, především nepálenou hlínou. V rámci FA a Sdružení hliněného stavitelství (www.hlina.info), jehož je spoluzakladatelkou, se věnuje použití hliněného materiálu v nových stavbách i rekonstrukcím staveb stávajících. Je garantem mezinárodních konferencí Zdravé domy.

PhDr. Marie BAĐUŘÍKOVÁ (*1946) absolvovala obor pozemní stavby na SPŠ stavební ve Valašském Meziříčí a obory etnografie a historie na Filozofické fakultě UK v Praze. Do roku 2001 působila ve Valašském muzeu v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm jako vedoucí oddělení přípravy a dokumentace pro dostavbu Valašského muzea. V současné době pracuje v Muzeu Novojičínka, p. o., jako vedoucí společenskovědního oddělení a zabývá se výzkumem zděných statků na Novojičínsku.

Mgr. Martin ŠIMŠA (*1974) vystudoval etnologii a historii na Filozofické fakultě MU v Brně; je zaměstnancem Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Zaměřuje se na problematiku tradičních řemesel zpracovávajících textil, dřevo a keramickou hmotu, se zřetelem na výrobu kamnových kachlů a stavbu kachlových kamen. Kromě toho se věnuje studiu evropského lidového a historického oděvu.

N Á R O D O P I S N Á

revue

2/2010

OBSAH

Studie a články

Některé aspekty revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství (<i>Václav Michalička</i>)	79
Revitalizace hliněných staveb na přelomu tisíciletí (<i>Alena Dunajová - Ivana Žabičková</i>)	84
Dřevostavby - tradice a současnost (<i>Marie Baďuříková</i>)	97
Lokální vytápění - nové návraty starých témat (<i>Martin Šimša</i>)	112

Fotografická zastavení

„Ten hřích ně ostál...“ (<i>Helena Beránková</i>)	120
---	-----

Proměny tradice

Kořeny folklorismu a jeho současný význam (<i>Josef Jančář</i>)	122
Proměny lidové písně (<i>Marta Toncrová</i>)	126

Rozhovor

Když se koníček stane povoláním. (Rozhovor s Janem Kristem u příležitosti životního jubilea) (<i>redakce</i>)	131
---	-----

Společenská kronika

Blahopřání Jiřině Mlíkovské (*3. 2. 1925) (<i>Kateřina Černíčková</i>)	135
Významné životní jubileum Bruna Nettla (<i>Petr Číhal</i>)	136
Zemřela Helena Lisická (<i>Miroslav Válka</i>)	136

Konference

Dudy a dudáci: Zora Soukupová (<i>Zdeněk Vejvoda</i>)	138
---	-----

Výstavy

Příběh renesanční židle (<i>Miroslav Válka</i>)	139
Výstava Na sv. Mikuláše (<i>Jana Koštuříková</i>)	140

Recenze

M. Gilbert: Křišťálová noc. Předehra záhuby (<i>Andrea Zobačová</i>)	141
B. Sikimić - P. Hristov (eds.): Kurban in the Balkans (<i>Barbora Machová</i>)	142
I. Zuskinová (ed.): Pastierska kultúra, jej dokumentácia a prezentácia. Etnológ a múzeum XII (<i>Marta Pastieriková</i>)	143
V. Thořová: Jarní obchůzkové koledy děvčat na Olomoucku a Přerovsku. Smrtná a Květná neděle (<i>Marta Toncrová</i>)	145
P. Valíček:...mně bude muzika, do rána, do dňa hrát!“ O lidové hudbě a kroji v Hroznové Lhotě (<i>Petr Horehled</i>)	146
Vesnice. Fotografie studentů Katedry fotografie FAMU... (<i>Helena Beránková</i>)	146
Acta musealia Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně 2008 (<i>Josef Jančář</i>)	147

Zprávy

Problematika poutí v diplomových pracích Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně (<i>Iva Magulová</i>)	148
Národopisná bibliografie na internetových stránkách České národopisné společnosti (<i>Jiřina Veselská</i>)	149
Začlenění Národopisné revue do mezinárodních bibliografických databází (<i>Petr Horehled</i>)	150

Resumé

152

NĚKTERÉ ASPEKTY REVITALIZACE TRADIČNÍCH TECHNOLOGIÍ LIDOVÉHO STAVITELSTVÍ

Václav Michalička

Dlouhodobě probíhající období globalizace, integrace a nivelizace mnoha sociálních jevů zcela zákonitě vyvolává potřebu značné míry společenské identity, ke které je však důležitá především velká intenzita poznání a kulturní paměti. Autentické objekty lidové architektury dosud stojící na svém původním místě jsou schopny mnohých výpovědí, které obohacují významnou měrou právě kulturní paměť naší společnosti. Tyto stavby však nutně podléhají konečnému zániku a jejich přímá výpověď mizí. Sdělení v nich zakódovaná se tak vytrácejí, čímž dochází ke ztrátě informací o specifických činnostech spjatých s lidskou kulturou. Dům zcela jistě vypovídá mnohé o způsobu života předchozích generací a je třeba si uvědomit, že jeho výstavba i následná údržba byla realizována určitými pracovními postupy naprosto odlišnými od současného stavitelství. V tradičních stavebních technologiích je totiž rovněž zakódováno značné množství informací a výpovědí, které lze v procesu budování a zdokonalování kulturní paměti využít a náležitě zhodnotit. A ačkoliv tedy objekty velice snadno mohou podlehnout zkáze, technologie mají určitou šanci na zachování pro další generace. Následující řádky jsou jistým teoretickým zamyšlením nad některými aspekty zachování znalostí a dovedností tradičních pracovních postupů a nad společenskou úlohou současných snah o revitalizaci technologií lidového stavitelství.

V případě tradičních technologií lidového stavitelství se jedná o proces znovuoživení historických výrobních postupů charakteristických určitou generační návazností a spjatých především s venkovským prostředím. K revitalizaci těchto technologií se v praxi přistupuje z různých příčin a potřeb, klíčovým faktorem je však snaha o uchování znalostí před definitivním zapomenutím. Skutečnou revitalizaci znamená teprve až nalezení opětovné společenské opodstatněnosti tradičních technologií a aktivní sociální uplatnění. Aby však nová společenská poslání technologií měla opravdové opodstatnění v rovině kulturní paměti, musí bezpodmínečně vycházet z prokázané a ověřené historické reality. Důležitou otázkou se tak stává výsledná podoba revitalizace a také to, zda bude provedena v plně funkční formě, neboť se objevuje reálné nebezpečí pouhých reminiscencí na tradiční stavitelství.

Proces znovuoživení technologií v sobě zcela jistě skrývá mnoho úskalí. Zásadní problém tkví v tom, že praktické zvládnutí tradičních rukodělných postupů se velice rychle vytratilo a zachované znalosti jsou často značně povrchní. Pro současnou společnost tak zůstalo funkční pouze torzo původního širokého spektra stavebních technik a rukodělného opracování materiálu většinou už bez patrného hlubšího historického kontextu. Na tento stav již výrazně reagují současné celoevropské snahy (zejména ve skandinávských zemích) o obnovení historických dovedností, které je však třeba rozvíjet i v prostoru České republiky.

Vyvstává tak potřeba stále intenzivnějšího propojení nejen poznatků archeologických, etnologických, ale mnoha dalších oborů společenskovědních i technických. Základem a primárním východiskem úspěšné revitalizace tradičních stavebních technologií by mělo být jejich důkladné poznání, ze kterého teprve následně může vycházet případné oživení. Oživení již neznámé či značně pozapomenuté technologie předchází rekonstrukce požadovaných výrobních postupů, při jejímž provádění se nutně dostáváme do roviny experimentu, neboť výsledek odpovídající historické realitě často musíme pracně a opakovaně hledat. Experiment či spíše řada mnoha experimentů a následně provedená rekonstrukce mají za úkol potvrdit, ověřit, dokázat či vyvrátit teorie, a vytvořit tak podmínky pro obnovení znalostí technologií. Uskutečněné experimenty a úspěšná rekonstrukce ještě rozhodně nemusí být revitalizací. Tou by se mělo stát až aktivní účelové používání technologie pro konkrétní poslání. Zrekonstruovanou a experimentálně ověřenou technologii je možné se pokusit revitalizovat vhodným aplikováním.

Cíl provedených rekonstrukcí technologií by měl být především v hodnotové rovině, tak aby tyto hodnoty vědeckého, historického a kulturního rázu se podílely na již zmiňovaném zachování a oživení paměti. Hledání odpovědí na mnohé otázky a rekonstrukce zaniklých jevů je vlastně procesem poznání určitých principů vlastní (lidské) kultury, který následně zcela zákonitě vede v konečném důsledku i k jistému sebepoznání a sebeidentifikaci. A právě uvědomění si své kulturní podstaty je velice

důležité při hledání identity jednotlivce či společenství.¹ Revitalizaci tradičních stavebních technologií pak můžeme chápat jako specifickou formu animace lidské kultury. Pojem kultura (často používaný, ale i obtížně definovatelný) má sice mnohé interpretace, poukazuje však na specifický lidský způsob života a na to, co člověk nezískal od přírody genovým dědictvím, ale co vytvořil jako dědictví pro budoucí generace vlastníma rukama a myšlením. Revitalizace archaických stavebních postupů a technik je vlastně nejen oživením, ale i aktivním prožíváním svébytných historických kulturních jevů, které už vypadaly jako definitivně ztracené a překryté novými civilizačními vrstvami.

Nezbytnou podmínkou opodstatněné a účelné revitalizace by měla být naprostá funkčnost obnovených technologií. Proto nelze technologické postupy pouze rekonstruovat, ale je třeba i jejich dokonalé zvládnutí a důkladné zažití častým opakováním. Lidský faktor zde hraje nezastupitelnou úlohu, neboť technologie musí mít své nositele, kteří je právě uvádějí v život. Již na počátku se musí počítat s širokou škálou lidských individualit uplatňujících technologie v praxi. Podoba tradičních technologií byla v minulosti determinována různými specifickými faktory vycházejícími ze způsobu života závislého na hospodářských a společenských podmínkách včetně mnoha generačních omezení. Současní nositelé tradičních technologií

stojí před problémem, jak se přiblížit a ztotožnit s autentickými předlohami. Vědeckým pracovníkům často chybí rukodělná zručnost a rutina, zdatní řemeslníci jen těžko dokážou popřít individualitu a do technologií promítají své osobnosti zejména v podobě různých „zlepšováků“ či příliš výrazného rukopisu nebo estetického cítění, což může konečný výsledek značně zkreslit a znehodnotit.² Samozřejmě že nelze zcela nepřiznat řemeslníkovu osobnost a za rekonstruovanými technologiemi a postupy je třeba stále vidět konkrétního člověka.³

Ze současné běžné stavební praxe se již téměř definitivně vytratilo povědomí o tradičním stavitelství. Předávání znalostí alespoň o základních technologiích v rámci výuky stavebních oborů se v dnešní době omezilo na úplné minimum a ztráta kontinuity technologií, materiálové i tvarové podoby ztěžuje v mnohém i samotnou péči o zachované památky lidového stavitelství. Přitom znalost a praktické zvládnutí tradičních technologií lidového stavitelství vycházejících z generačního předáváníí mohou mít své uplatnění i v ryze současném stavitelství coby výrazný inspirační zdroj. Klíčovými a nezbytnými ale zůstávají při památkové ochraně a opravách či při případném rekonstruování historického životního prostředí. Z uvedeného vyplývá zcela jasná potřeba uchovávat a rekonstruovat tyto technologie v co nejreálnější původní podobě, respektive podobách, tak jak procházely určitým vývojem. Tato snaha o co největší reálnost má své opodstatnění v kvalitě konkrétního aplikování.

V případě uskutečněného pokusu o revitalizaci může mít konečný výsledek několik podob. Obvyklou záležitostí je, že se podaří dosáhnout vzhledu autentické předlohy, ale použité technologie již neodpovídají historickému kontextu. Při tomto výsledku nelze hovořit o faktické revitalizaci tradičních stavebních technologií, ale pouze o využití některých znalostí a poznatků. Za úspěšnou realizaci lze považovat teprve až dosažení maximální možné míry identity aplikovaných technologií s historickou realitou. V rámci soudobého stavitelství, oprav historických objektů i památkové péče však není možné úplnou identickou revitalizaci uskutečnit, neboť je nutné respektovat dnešní stanovené a platné normy.⁴ Historické technologie se tak dostávají do kontaktu s technologiemi moderními, čímž dochází už k určité modifikaci. Atak skutečně o identické tradiční stavební technologie je možné se pokoušet především ve specializovaných odborných institucích v rovně experimentů a rekonstrukcí.

Stavba vodního mlýna z Radešic. Muzeum vesnických staveb středního Povltaví Vysoký Chlumec. Foto D. Drápala 2010.

Ojedinele je možné se setkat s velmi kvalitními aktivitami jednotlivců z řad laické veřejnosti. Jedná se zejména o majitele objektů lidové architektury (nadšence), který se rozhodl provést opravy co nejidentičtějšími tradičními technologiemi. Jelikož tyto počiny často obcházejí závazné normy, výsledky bývají velmi zdařilé a jdou někdy až do značných detailů. Jde však o vzácné případy a ani tito lidé nejsou schopni kompletní revitalizaci tradičních technologií zvládnout v plné míře.

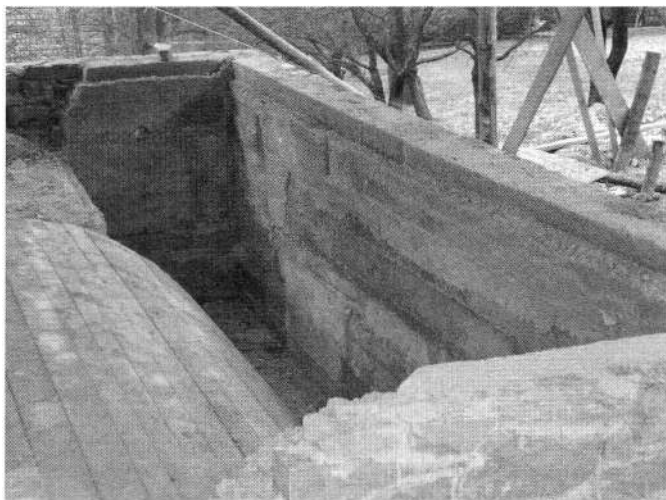
Jelikož revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství je orientována především na paměť a provádění vědeckých rekonstrukcí, vyvstává zde potřeba realizace kvalitních experimentálních pracovišť, která by uchovávala, rekonstruovala a následně účelně oživovala tyto stavební postupy a techniky. Výrazná orientace na paměť a generační odkaz přímo předurčuje paměťové instituce muzejní a památkové péče. Tyto instituce totiž mají možnosti zkoumat originální a autentické prvky, vyčíst z nich potřebné informace, ty především vědecky vyhodnotit, následně ověřovat a aplikovat. Právě pro konkrétní potřeby těchto institucí orientovaných určitým způsobem na lidové stavitelství bude třeba uchování praktických dovedností a znalostí i spolu s jejich nositeli. Poměrně vhodné předpoklady pro naplňování kulturotvorného poslání úspěšné revitalizace tradičních technologií lidového stavitelství má coby specifická instituce etnografické muzeum v přírodě (srov. Drápala 2009, s. 7-8).

Etnografická muzea v přírodě jsou skutečně svébytnými zařízeními orientujícími se na kulturní paměť, která se však vymykají běžné praxi muzejní i památkové péče. Jejich podstatu totiž tvoří objekty, jejichž reálná historická výstavba byla tradičními technologiemi provedena. Muzea v přírodě jsou tedy s tradičními stavebními postupy a technikami zákonitě propojena. Nezbytná přítomnost archaických technologií v těchto institucích (tezaurizací a prezentujících historické a již zaniklé skutečnosti) přímo předurčuje potenciálnost jejich aktivního, úspěšného revitalizování. Technologie v muzeu v přírodě tak zapojením do kulturotvorného procesu získávají svou novou společenskou funkci a opodstatnění. Muzea v přírodě proto svými možnostmi představují určitou eventualetu uskutečnění kvalitní a celistvé revitalizace tradičních stavebních technologií. Památková péče ani individuální snahy vlastníků v mnoha případech tohoto komplexního přístupu k revitalizaci nedosahují, neboť jak již bylo zmíněno, musí se často podřídit některým současným

požadavkům a nařízením omezujícím plné a historicky reálné uplatnění tradičních postupů a materiálů.

Muzea v přírodě lze zjednodušeně chápat jako „zhmotnělou paměť“ lidské společnosti, která je jistým záchranným bodem v hledání sama sebe v složitém a částečně odosobněném světě. Coby svébytné paměťové instituce uchovávající specifické a konkrétní prvky určitých lidských činností by měly poskytovat možnosti poznání, uvědomování si a ztotožňování se se skutečnostmi spjatými s lidskou kulturou. Výhodiskem pro budování muzeí v přírodě byly a jsou autentické objekty, kdy snahu o jejich záchranu a uchování zcela logicky doplňuje i úsilí o záchranu a uchování informací o lidské společnosti v nich obsažených.⁵ Rozkódování těchto informací, jejich vyhodnocení a následné využití je jedinou možnou cestou k znovuoživení již nepoužívaných, zapomenutých a zaniklých technologií.

Nedostatek autentických objektů v terénu vhodných k transferu do muzea v přírodě vedl v poslední době k výraznému navýšení počtu výstavby kopií a vědeckých rekonstrukcí. Tyto tendence jsou v plné míře patrné i u muzeí v přírodě na území České republiky.⁶ U těchto novostaveb ovšem vyvstává otázka, jaká je vlastně jejich úloha vedle autentických (ač samozřejmě mnohými instalačními zásahy, opravami, rekonstrukcemi, konzervací atd. již částečně modifikovaných) přenesených ob-

Příklad nepovedené revitalizace. Budování hospodářského objektu z Nového Hrozenkova. Současná dostavba Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Foto V. Michalička 2009.

jektů. Je to pouze role substitutů, které mají nahradit nedostávající se autentický materiál, aby podávaný obraz historických skutečností byl v co největší komplexnosti, se zachovanými logickými hospodářsko-ekonomicko-spoločenskými vazbami? Nebo zde dochází právě k oné revitalizaci tradičních technologií, aby byly znovu v identické podobě oživeny a opět sloužily lidské kultuře?

Muzea v přírodě, u nichž je patrná snaha o rekonstrukci historického životního prostředí, se vlastně pokoušejí o znovuoživení již neexistujícího zaniklého světa.⁷ Rekonstrukce historického životního prostředí je uskutečnitelná pouze na základě získaných etnografických a historických dat, jejich ověření, doplnění experimentem a následného aplikování poznatků. Vytvořená nová realita odpovídající či se přibližující historické realitě vybízí k dalším aplikacím, a to nejen z oblasti materiální kultury založené na konkrétních technologiích, ale také z oblasti duchovní kultury - vše ve vzájemné provázanosti. Velká atraktivita vytvořeného prostředí ovšem hrozí značným rizikem komerčního zneužití. Při rekonstrukci historického životního prostředí je výrazné také nebezpečí upuštění od výrobních postupů shodujících se s autentickými postupy a technologiemi a přistoupení k pouhému přizpůsobení novodobých technologií vizuální podobě původních. To je cesta k definitivní ztrátě těchto znalostí a vytvoření důmyslné lži. Dochází tak k falešné rekonstrukci provedené úmyslně takovým způsobem, aby pozorovatel byl ošálen a předkládanou lež nerozpoznal. Získané poznatky v tomto případě neslouží k realizaci přenesené historické

„metareality“, ale jakési historické „pseudoreality“. Vytvářený obraz minulosti může být snadno pokřiven, znehodnocen a revitalizace tradičních technologií tak ztrácí na významu a poslání. Bohužel mnohá muzea v přírodě se nejednou vydají touto cestou, kdy rekonstruované objekty slouží spíše jako kulisy pro komerčně atraktivní programy a pořady.⁸ Přitom muzea v přírodě svým charakterem přímo splňují podmínky experimentálních center, která jsou jedinečnou šancí, jak revitalizovat tradiční technologie lidového stavitelství v co nejreálnější a historicky identické podobě. Velkým omylem při současném budování muzeí v přírodě je svěřování výstavby subdodavatelským stavebním firmám, které nejsou a ani nemohou být plnohodnotnými nositeli znalostí a dovedností tradičních technologií. Navíc k zadaným pracím přistupují jako k běžné stavební termínované zakázce závislé na čase a financích a ne jako k vědeckému experimentu.⁹ Tímto přístupem se muzea v přírodě víceméně vzdávají možnosti stát se mezigenerační spojnici a nositelem tradičních a archaických stavebních technologií.

Na závěr je třeba konstatovat, že muzea v přírodě zcela jistě jsou nepochybnou šancí na kvalitní, společensky a kulturně prospěšnou revitalizaci tradičních technologií lidového stavitelství. Bohužel současné stavební normy, ekonomické a komerční vlivy tuto revitalizaci často znemožňují a muzea v přírodě jsou nucena vydávat se cestou, která nesplňuje odborné vědecké nároky. Tím dochází k falešné prezentaci historické reality a pokřivení kulturní paměti, což má zcela jistě negativní společenský dopad.

POZNÁMKY:

1. Je třeba si uvědomit, že identita coby ztotožnění se s minulými i současnými skutečnostmi není samozřejmostí, ale vzniká právě jako odpověď na otázky, které si klademe.
2. Na tento problém rovněž upozornil Pavel Bureš (2009, s. 227) uvedením příkladu z památkářské praxe, kdy odborní pracovníci stáli před otázkou identických technik práce s hlinou při obnově hliněného domu.
3. Generační proměny individuálního přístupu řemeslníků ovládajících tradiční technologie k jejich revitalizaci si uvědomil Jiří Langer a upozornil na výhody a rovněž nevýhody a úskalí při jejich zapojení na výstavbě muzea v přírodě (Langer 1995, s. 7-8).
4. Jako příklad lze uvést třeba experimentální výpal vápence tradiční technologií při výrobě vápna. Experiment může poukázat na mnohé aspekty výroby a objasnit technologický postup a následně konfrontovat výsledek s autentickými doklady. Bohužel ho však nelze plně využít při revitalizaci tradičních technologií při opravách, rekonstrukcích a další památkové péči, neboť takto získané vápno

neodpovídá platným tabulkovým normám a jeho použití se může stát značně problematickým.

5. Úloha originálních objektů coby klíčového pramene je pro muzea v přírodě nezastupitelná a nelze ji v žádném případě podceňovat ani opomíjet. Srov. Langer 1976, s. 179-180.
6. Současně nejvýznamnějším počinem v rámci budování muzeí v přírodě je dostavba Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. I zde se přistoupilo především k realizaci rekonstrukcí a kopií. Výstavba bohužel vykazuje velké množství technologických pochybení, která se neslučují s autentickou skutečností a jsou lehce znatelná jak pro oko odborníka, tak i laika. Na první pohled upoutají objekty sestavené jakoby ze stavebnice s pravidelně hraněnými netesanými trámy s místy naznačenými záseky seker. Podrobnější průzkum odhalí mnohá závažná provinění proti historickým technologickým postupům. Patrné je rovněž nadměrné užívání moderních současných materiálů. To vše přispívá k obrovské ztrátě vypovídacích schopností muzea. Lidé přicházejí

- jící do muzea v přírodě si často kladou velké množství otázek, lživě provedené substituty originálů však nedokážou na tyto otázky odpovědět, či na ně odpovídají nepravdivě a pokřiveně.
7. Charakter muzeí v přírodě se takovému přístupu a snahám svou podstatou již sám nabízí, což ale při jejich budování rozhodně není samozřejmostí, neboť možností a rozmanitě pojatých koncepcí je mnohem více. Srov. Langer 2005, s. 7-16.
 8. Muzea v přírodě často tradiční technologie prezentují formou pořadů pro návštěvníky, ovšem pouhé ukázky tradičních řemesel a tech-

nik, byť jsou pro veřejnost atraktivní, informativní a poučné, nelze považovat za revitalizaci tradičních technologií.

9. Experiment totiž potřebuje neustálé ověřování a konfrontaci a to pro stavební firmy coby podnikatelské subjekty není možné, neboť se předem nedají stanovit náklady, dodržet množství materiálu a odhadnout konkrétní pracovní úkony.

LITERATURA:

- Brandstettrvá, M. - Langer, J. 1980: Věrohodnost a pravdivost prezentování lidové kultury v expozicích muzea v přírodě. *Národopisné aktuality* 7, č. 3-4, s. 193-197.
- Bureš, P. 2009: Národopis a památková péče. *Národopisný věstník* 15 (68), č. 1, s. 221-229.
- Drápala, D. 2009: Předpoklady etnografických muzeí v přírodě k prezentaci lidové kultury. *Muzeum. Muzejní a vlastivědná práce* 47, č. 1, s. 3-18.
- Kiripolský, M. 1992: Špecifiká prezentačních foriem v múzeu v prírode. *Múzeum* 38, č. 1, s. 12-15.
- Langer, J. 1976: Muzeum v přírodě jako forma tezaurace památek lidového stavitelství. *Národopisné aktuality* 13, 1976, s. 179-184.
- Langer, J. 1979: Aplikace zahraničních zkušeností. In: *Rožnovská konference. Místo a poslání muzeí v přírodě v socialistické kultuře*. Ostrava: Krajské kulturní středisko, s. 70-77.
- Langer, J. 1995: Generační aspekt prezentace lidové výroby v muzeích v přírodě. In: *Lidová výroba. Její dokumentace a prezentace*. Vsetín: Okresní vlastivědné muzeum Vsetín, s. 4-13.
- Langer, J. 2005: *Atlas památek. Evropská muzea v přírodě*. Praha: Baset.
- Michalička, V. 2009: Využití a smysl „experimentální“ a „aplikované“ etnografie. *Národopisný věstník* 15 (68), č. 1, s. 227.
- Montaner, J. M. 1991: *New Museums*. New York: Princeton Architectural Press.
- Rentzhog, S. 2007: *Open Air Museums: The History and Future of a Visionary Idea*. Stockholm - Ostersund: Carlssons - Jamtli.
- Scheufler, V. 1995: Národopisná i jiná muzea v přírodě (skanzeny). *Český lid* 82, č. 4, s. 336-340.
- Souček, J. 1979: Zkušenosti ze spolupráce muzeí a památkové péče. In: *Rožnovská konference. Místo a poslání muzeí v přírodě v socialistické kultuře*. Ostrava: Krajské kulturní středisko, s. 60-69.
- Šulěr, P. 1980: Autenticita - identita, aneb o potřebě užitečného napětí. *Národopisné aktuality* 17, č. 2, s. 73-75.
- Woitsch, J. 2006: K₂CO₃ + 894°C + 138,2G/mol + experiment = Podivínství aneb legitimní výbava historika? In: *IX. sjezd českých historiků. Pardubice 6.-8. září 2006. Svazek II. Historie v kontextu ostatních vědních disciplín*. Brno - Pardubice - Praha - Ústí nad Labem: Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), s. 443-453.
- Závada, A. 1985: Prezentace techniky a technologie v expozicích muzeí v přírodě. In: *Museum vivum I*. Rožnov pod Radhoštěm: Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm, s. 93-104.

Summary

Some aspects in revitalization of traditional techniques in folk architecture

The traditional building techniques include plenty of Information and affirmations that can be purposefully applied in the process of creating and improving the cultural memory of the society. Revitalization of traditional techniques in folk architecture means in this case the “revival of historical manufacture procedures”. In practice, they are done for different reasons and needs. However, the struggle to protect the knowledge from being fully forgotten is the primary one. Nevertheless, only the finding of renewed social legitimacy for traditional techniques and the active social use mean the real revitalization. The functionality of the revived techniques is the necessary condition for legitimate revitalization. It is especially the museum memory institutions and the institutions of monument preservation that can try to revitalize the historical phenomena successfully. Those institutions have namely the opportunity to research the original and authentic element, to read necessary information in them, to analyze the information scientifically and to verify and apply them. Especially the open-air museums with their nature comply with the conditions of experimental centers that offer the unique chance to revitalize the traditional techniques in folk architecture in the most real and historically identical appearance.

Key words: revitalization, cultural memory, traditional building technique, folk architecture, monument preservation, open-air museum.

REVITALIZACE HLINĚNÝCH STAVEB NA PŘELOMU TISÍCILETÍ

Alena Dunajová - Ivana Žabičková

Nepálená hlína ve vesnickém stavitelství

(Alena Dunajová)

S tradičními stavbami, v nichž se uplatňují konstrukce z nepálené hlíny, se setkáváme na celém území České republiky. Ve venkovském stavitelství našla nepálená hlína široké možnosti využití od pravěku přes středověk až do 20. století. Pokud jde o starší časová období, nejlépe známe z archeologických nálezů sekundárně vypálené omazy vyplétaných proutěných stěn kůlových stavebních konstrukcí.¹ Následující část studie je věnována problematice novověkých vesnických staveb zejména na jižní a střední Moravě.²

Konstrukce nosných hliněných stěn obytných domů se zde rozšířila od 17. století patrně v souvislosti s klimatickými změnami. Od roku 1620 se výrazně ochladilo, což ovlivnilo také složení porostu tohoto území (Svoboda 2009, s. 56-57). Dosud převládající dřevěné a smíšené konstrukce domů byly po četných destrukcích za třicetileté války nahrazovány dostupnější (a zřejmě i levnější) hliněnou technologií, jež pak dosáhla velkého rozšíření v 18. a 19. století.

Pilířová stodola jedenáct let po omítnutí hliněnou omítkou (Ježkovice u čp. 27). Foto A. Dunajová 2009.

Také v současné době nacházíme v terénu doklady roubených konstrukcí omazaných hlínou. Vyskytují se i v lokalitách jižní Moravy, kde jinak převažuje hliněné zdivo.³ Na Znojemsku se v Sedlešovicích do roku 2006 dochoval objekt čp. 20, jehož součástí byl i roubený příčně orientovaný dům, dendrochronologicky datovaný ke konce první třetiny 16. století. Stěna z půlené kulatiny je součástí usedlosti čp. 10 v Popicích. V Pavlově na Mikulovsku se stavělo ze dřeva až do 17. století, potom již vrchnost nebyla schopna dodávat potřebné stavební dříví (Maca 1994, s. 72). Dokladem roubených staveb omazaných hlínou jsou části obytných křídel památkově chráněných usedlostí z 18. století na Hané.⁴ Dnes asanovaná domkařská usedlost čp. 62 v Rostěnicích na Vyškovsku, zakreslená po druhé světové válce při záchranném výzkumu spojeném se zaměřováním vesnických usedlostí profesora brněnské fakulty architektury Antonína Kuriala, byla rovněž postavena jako roubená a omazaná hlínou (Kurial 1989, s. 66-67).

Problematiku hliněného stavitelství zřejmě nelze zjednodušit na rovnici nížinná sprašová oblast = hliněná architektura (tj. z nepálené hlíny). Kvalitní jíl se dobře hodí na výrobu pálených cihel, nicméně v surovém stavu je jako zdící materiál nevhodný. Z důvodu pnutí při změnách vlhkosti se jíl musel míchat s příměsemi (plnivý a ostřivý).

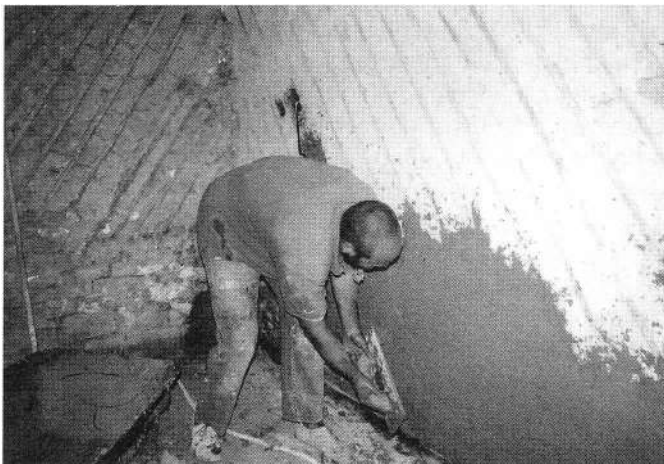
V závěru 19. a v první třetině 20. století začala na venkově nepálenou hlínu ke zdění nahrazovat pálená cihla. Hlína pak v první polovině 20. století, a hlavně během druhé světové války a po ní, sloužila jako nouzový a levný stavební materiál nejen ve vesnickém prostředí, ale také při stavbách městských dělnických kolonií v Brně.

Z období největšího rozšíření nepálené hlíny coby stavebního materiálu na jižní Moravě, tedy z 19. století, stojí ještě celá řada tradičních staveb, při jejichž výstavbě se používala hlína různými technologiemi. Hlína se míchala s plnivý rostlinnými (plevy, řezanka, dřevnaté části osiny; suchá tráva, pazdeří, dřevní odpad) a živočišnými (srst, štětiny, vlna, zvířecí exkrementy, krev, mléko) a s ostřivý (písek, písčitá hlína chudší na jíl, popel). Do stavební hlíny se dodávaly příměsi, které byly v dané lokalitě běžně dostupné. Např. na Hané se používala více řezanka

a plevy, jichž zde byl dostatek; v oblastech s méně kvalitní půdou se v kopané hlíně nacházelo více kamenité frakce, a proto stačilo méně rostlinných příměsí.

Hlína coby zdící materiál nosných stěn se u staveb *in situ* dochovala v podobě nabíjeného zdiva, zděného zdiva z hliněných válků a nepálených cihel. Větší či menší plochy hliněných omítek zůstaly na stěnách z nabíjeného zdiva, nepálených cihel, kamenného i smíšeného zdiva. Na území bývalého německého vyškovského jazykového ostrůvku se na zdivu z nepálených cihel ve velké míře zachovaly hliněné omítky zdobené ornamenty nejčastěji ve tvaru oblouků vtačovaných třemi prostředními prsty do vlhké omítky. Místní Němci je nazývali *Strämeln* (čáry), v české etnografické literatuře se na ně aplikuje nový termín *murl* (z německého *zed'*; poprvé Menci 1980, s. 69).⁵

V kombinaci se dřevem se dodnes používá hliněný materiál v podobě lepenice (mazaniny) na vyplétaných a zděných výplních hrázděných konstrukcí. Velké zastoupení mají stále omítané, omazávané a vymazávané konstrukce roubených staveb. V hojném počtu se setkáváme s hliněnou mazaninou na podlahách půd (od poslední třetiny 19. století se objevují na půdách i dlaždice z nepálených cihel - půdovky) a také na dřevěných konstrukcích podstřešních sýpek např. na Vyškovsku,⁶ kde stále plní funkci izolační a protipožární. Z protipožárních důvodů však zmizely z domů v terénu kombinované dřevohliněné komíny. Mazaninu na podlahách obytných

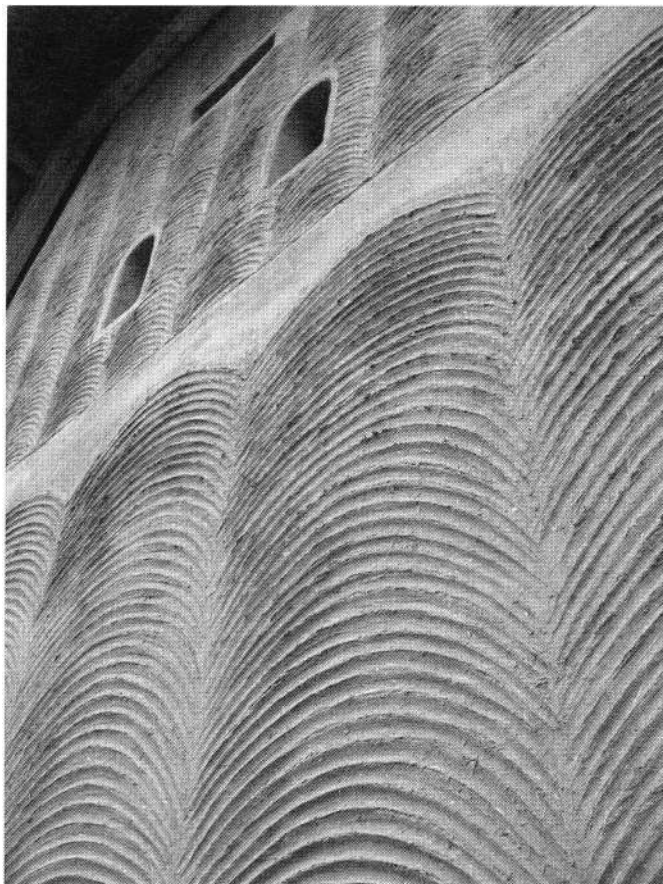

Oprava hliněných omítek na dřevěném latování v jizbě usedlosti (Valašské Klobouky čp. 7). Fotoarchív NPÚ ÚOP v Brně 2002.

domů překryly dlažby a dřevěné podlahy. Ve stodolách a některých hospodářských objektech, kde hliněná podlaha zůstala, se již neudrzuje.

Zdrojem stavební hlíny byly dříve hliníky na okrajích obcí, v nichž se hlína kopala. Některé hliníky sloužily pro hlínu na cihly, z jiných se brala hlína jen na omítky. Nakopaná, většinou uležená hlína smíchaná s příměsemi byla zpracovávána šlapáním lidí a zvířat.

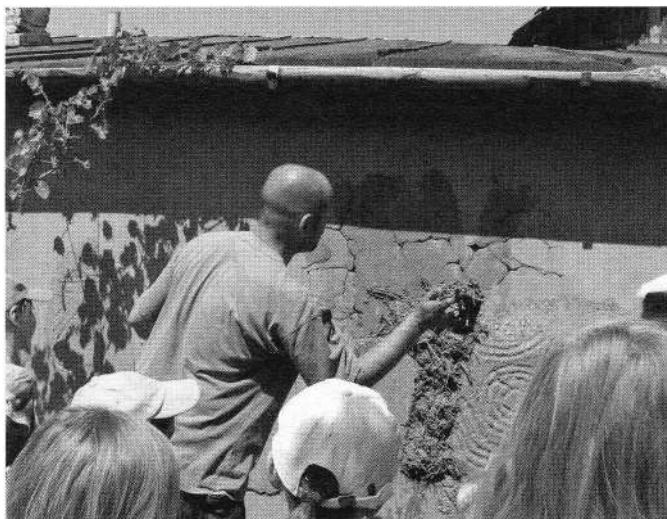
Lze konstatovat, že běžně rozšířené používání hlíny při výstavbě a opravách domů skončilo v druhé polovině 20. století, déle se udrželo u vymazávání roubených konstrukcí. Poté byly hliněnou technologií s menším či větším úspěchem opravovány (pod dohledem odborných

Nová strukturovaná hliněná omítka na štitovém průčelí žudru usedlosti (Lysovice čp. 33). Foto A. Dunajová 2007.

pracovníků) objekty v muzeích v přírodě. Znalost materiálu a dovednost práce s ním se však postupně vytratily. Zmizely také někdejší hliníky - kdysi pečlivě vybíraná místa byla někde zavezena skládkou, jinde se postavila nová výstavba, někde byl založen rybník. Myšlenka, že by při opravě domu, byť i malé, měla být použita hlína vlastnoručně nakopaná na zahradě, se postupně stávala nereálnou. Hlína jako stavební materiál začala být pro obyvatele venkova méněcenným materiálem. Proto, ale i z důvodu zpevnění a ochránění „nekvalitního“ hliněného zdiva (nejčastěji nepálená cihla), byla většina domů na vesnicích omítnuta tvrdými cementovými a vápeno-cementovými omítkami, hladkými i strukturovanými. Nejznámější z nich je omítka břizolitová (název podle Horní Břízy, kde se začala vyrábět).⁷

Kontinuita používání hliněného materiálu a tradiční technologie se přerušila také při opravách památkově chráněných objektů vesnického stavitelství, přestože byl jejich vzhled a forma tradiční technologií a materiálem determinován. K tomu je třeba poznamenat, že v případě nutné dílčí asanace zdiva jsou náhrada novou nepálenou cihlou a opětné omítnutí hliněnou omítkou nezbytnými podmínkami pro zachování jejich památkové hodnoty a autenticity (i přes ztrátu hodnoty stáří materiálu). Běžnou praxí se však přesto stalo nahrazování nepálené cihly

Exkurze žáků ZŠ z Brna - Marek Vlček předvádí ruční nahazování hliněné omítky (Lysovice čp. 33). Foto A. Dunajová 2009.

pálenou cihlou. V případě omítek i u památkově chráněných objektů po určitou dobu neexistovala jiná možnost než použít omítku vápennou, pro provádějící řemeslníky to většinou znamenalo vápenocementovou. Požadavek památkářů na hliněnou omítku byl prakticky nespelnitelný. Výjimku tvořila svého času pouze muzea v přírodě. Na území Moravy to bylo například Muzeum Kroměřížska disponující vlastními řemeslníky, kteří opravovali památkově chráněné objekty v Rymicích. Ani v těchto případech však nelze hovořit o zachování tradice práce s hliněným materiálem či o autenticitě provedení.

Oživení hliněné technologie u venkovských staveb nastalo zhruba před deseti lety. Nevzešlo však od starousedlíků, za nový zájem vděčí nepálená hlína coby stavební materiál dnes stále více preferovaným požadavkům na zdravý materiál a technologie obecně. Tyto nároky klade hlavně mladší generace obyvatelstva, ovlivněná osvětou a módními trendy. Významným argumentem pro důvěru v hliněný materiál byl jeho nástup při realizaci novostaveb. Vedlejším pozitivním produktem tohoto boomu je návrat k hliněné technologii při opravách památek lidového stavitelství, eventuálně i dalších staveb ve venkovském prostředí.

Na území Jihomoravského kraje se opět začalo s praktickým používáním hlíny před dvanácti lety díky spolupráci brněnského pracoviště národního památkového ústavu s Fakultou architektury Vysokého učení technického v Brně a geologem Janem Křížem, který se na základě grantu Ministerstva kultury⁸ podílel na omítnutí stodoly v Ježkovicích hliněnou omítkou a později na opravě hliněných konstrukcí na usedlosti v Březnici na Zlínsku a hliněných omítek v Lysovicích na Vyškovsku.⁹ Intenzivní pozornost problematice hliněných technologií začal od roku 2000 věnovat také Marek Vlček¹⁰ - nejdříve na své památkově chráněné usedlosti v Lysovicích a později i na jiných objektech v rámci celé České republiky. Díky jeho aktivnímu zájmu o problematiku tradičního hliněného stavitelství i díky získaným znalostem byl prostřednictvím Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici natočen instruktážní film *Hliněný dům* (2003).¹¹

Zevrubná znalost materiálu není důležitá pouze pro provádějící řemeslníky, nýbrž i pro inženýry (včetně statických) a architekty, kteří navrhují způsob opravy hliněných staveb. To platí zvláště u oprav kulturních památek, kde pokora před tradičním stavebním materiálem přináší posílení památkových hodnot a autenticity.

V současné době již nejsou památkové objekty s hliněnými konstrukcemi odkázány pouze na několik firem působících na celém území Moravy, případně České republiky, práce s hlínou se stává postupně předmětem nabídky i menších lokálních firem. Specializované firmy na hliněnou technologii (např. firma Marka Vlčka z Lysovic nebo firma Zdeňka Skočovského z Bystřice pod Lopeníkem) jsou schopny předvést tradiční způsob zpracování a aplikace hlíny: ruční míchání, ruční omítání a přidávání plniv a ostřív, výroba nových nepálených cihel, odlišení způsobu hlazení omítek v interiéru a exteriéru atd. To ovšem vyžaduje zvýšené finanční náklady. Ostatní firmy (včetně malých lokálních firem) pracují hlavně s pytlovanými hliněnými omítkovými směsmi a nepálenými cihlami ze zborů. Při opravách starých objektů¹² se využívá hliněných směsí v podobě mazaniny na vymazání roubených a proutěných konstrukcí, na podlahy půd, podstřešní sýpky, nejvíce však jako omítky do interiérů i exteriérů.¹³ V případě plného zdíva byly opravovány a přistavovány zejména stěny z nepálených cihel (nově vyrobených i starých).¹⁴ U stěn postavených nabíjenou technikou se podařilo odstranit statické poruchy.¹⁵ S doplňováním nabíjeného zdíva, opravami a dostavbou zdíva z hliněných válků u tradičních objektů dosud zkušenosti nejsou.¹⁶

O obnově stavění z hlíny lze hovořit v případě technologie a materiálu pouze obecně. Dnešní dodavatelé a řemeslníci působí na celém území ČR a používají hlínu z jednoho osvědčeného zdroje, na který mají certifikát. Novodobými hliníky s množstvím kvalitní hlíny se staly také výkopy pro silnice a hypermarkety. Vzorky hliněných směsí jsou testovány pro získání nejvhodnějších parametrů, bez ohledu na to, v jaké lokalitě budou použity. Prostor pro experimentování s různými místními typy hlíny podle lokalit, v nichž se nachází opravované objekty, není prakticky možný. Použitá hlína a způsob provedení již necharakterizuje území. S ukázkami místních tradičních stavebních postupů, technologií i materiálů se lze v současnosti setkat pouze občas při cíleně pořádaných workshopech.¹⁷ Zároveň je však třeba konstatovat, že u hliněných technologií dnes platí „čím tradičnější, tím dražší“.

Současná revitalizace hliněné technologie a hliněného materiálu nenavazuje přímo na tradiční zpracování a neobnovuje plně někdejší místní znalosti a řemesla. Vychází z obecného trendu zájmu o hlínu jako kvalitní stavební materiál, nicméně vyvolává zpětně zájem o tradiční technologie a stavby. V případě tradičních staveb jde o postupný proces, neboť většina vlastníků těchto

Stodola před opravou staticky narušeného zdíva z nepálených cihel (Hrubá Vrbka u čp. 82). Foto A. Dunajová 2008.

Stodola po opravě pomocí hliněné technologie. (Hrubá Vrbka u čp. 82). Foto A. Dunajová 2009.

domů, hlavně starousedlíků, je stále k nepálené hlíně využívané pro hlavní stavební konstrukce značně nedůvěřivá. Přesto je nově vytvořený způsob zpracování klasického přírodního materiálu vycházející z řady principů tradičního stavitelství významným přínosem jak pro samotné hliněné stavby, tak pro jejich vnímání a prezentaci před širokou veřejností.

Pozitivním trendem, zvláště u památkově chráněných vesnických staveb (objekty tzv. lidového stavitelství), je například možnost návratu nepálených cihel a hliněných omítek (v budoucnu snad i jiných hliněných konstrukcí) po někdejších výměnách a opravách pálenými i jinými cihlami, vápennými i vápenocementovými omítkami.

V poměrech dnešní společnosti, kdy si místní obyvatelé starých hliněných domů většinou nevážejí, je pozoruhodný příklad obnovy hliněného domu v Ruprechtově. Obec odkoupila od soukromých majitelů starý dům z nepálených cihel a s dochovanou doškovou střechou s úmyslem zřídit v něm muzeum. Z obecního rozpočtu měl být dům obnoven tradiční technologií, což vzbudilo mezi místními obyvateli všeobecný nesouhlas a rozpaky. Během prací však došlo k zásadnímu obratu. Zpočátku nepřijatelný způsob opravy místní občany zaujal natolik, že jej nejen přijali, ale ztotožnili se i s celým záměrem do té míry, že přinášeli do „svého“ muzea hodnotné předměty jako exponáty. Na realizovanou obnovu jsou vesměs hrdí a dříve podceňovaný dům teď hraje důležitou roli při posilování místní identity.

Historie hliněných staveb v posledním století **(Ivana Žabičková)**

Doba rozkvětu staveb z nepálené hlíny započatá v 17. století byla ukončena začátkem 20. století. Hlavní příčinou byl vynález kruhové pece pro výpal cihlářských výrobků v roce 1867, který znamenal zavedení nového kontinuálního provozu cihlářského průmyslu, zlevnění pálených cihel a následný boom cihlářského průmyslu. Ke konci 19. století již v Evropě zcela převládla výstavba zděných staveb z cihel pálených, které byly velmi kvalitní. Ve snaze dalšího zvýšení výroby a zisků prosadil cihlářský průmysl úplný zákaz používání nepálené hlíny ve stavbách. V minulých stoletích byla pravidla pro výstavbu hliněných domů zakotvena ve stavebních a požárních řádech, domy se stavěly na základě zkušenosti a citu stavebníka či stavitele.

Ještě ve dvacátých a třicátých letech 20. století však byla nepálená hlína používána venkovskými a maloměstskými staviteli, jak ukazují mj. četné stavební protokoly předpisující pálenou cihlu pouze pro štíty a komíny, v Českomoravské normě z roku 1939 ČSN¹⁸ 1168-1939 jsou hliněné cihly uvedeny jako jeden z druhů nepálených cihel, jsou zde uvedeny požadavky na výrobu a vlastnosti hliněné malty, stejně jako rozdělení a požadavky na jednotlivé druhy hliněných mazanin. V ČSN 73 2310 Provádění zděných konstrukcí z května 1964 je pouze zmíněna existence hliněné malty, hliněné cihly jako kusové stavivo nejsou již uvedeny. Krátké oživení hliněného materiálu nastalo v době obou světových válek a v poválečných letech, kdy nepálená hlína představovala dostupné levné stavivo. Zabývali se jí Speer¹⁹ v Německu, Wright,²⁰ Le Corbusier,²¹ Loos²² a další, pro které představovala logickou ekonomickou alternativu. V padesátých letech byly u nás některé stavby postaveny z hlinobetonu (tzv. hlinobit). V Egyptě architekt Hassan Fathy (1900-1989) vedl křížovou výpravu za znovuoživení hliněných konstrukcí v tzv. třetím světě. Pracoval spolu s dalšími na vytvoření nového architektonického jazyka. S nástupem moderních stavebních materiálů však záhy došlo k postupnému utlumení a ukončení výstavby z nepálené hlíny. Tuto skutečnost odrážejí i současné ČSN, kde hlína jako stavební materiál není uvedena vůbec. Ve druhé polovině 20. století, kdy na našem venkově stály tisíce hliněných domů, se toto stavivo považovalo za něco nepatřičného, zač je třeba se stydět, a opravy byly prováděny pouze svépomocí, bez účasti projektantů a stavebních firem.

V mezinárodním měřítku se hliněná architektura znovu dostala do povědomí odborné i širší veřejnosti po roce 1976, kdy bylo na Valném shromáždění OSN konstatováno, že v celosvětovém měřítku by mohla hliněná architektura pro snadnou dostupnost a zpracování materiálu dopomoci k bydlení, jehož se nedostávalo především v zemích třetího světa zhruba jedné miliardy lidí.

V souvislosti s narůstající energetickou krizí se nenáročnost zpracování nepálené hlíny stala důležitým argumentem pro její rehabilitaci. Realizace hliněných staveb se postupně začaly objevovat po celé Evropě i na ostatních kontinentech a hliněná architektura pro své ekonomické a ekologické souvislosti postupně získávala stále větší oblibu. Vedle výzkumu bydlení pro „rozvojové“ země se stále víc začal prosazovat i výzkum ekologického

bydlení budoucnosti. Stavění z hlíny se nejprve stalo módou, podpořilo jej několik významných osobností (např. prezidenti F. Mitterand a R. Reagan), později urychlily nástup hliněného materiálu jeho příznivé vlastnosti ve vztahu k lidskému zdraví.

Francie patří v oblasti výzkumu staveb z nepálené hlíny zcela jednoznačně k evropské špičce. Výhradně na oblast hliněné architektury se např. zaměřili mladí architekti z francouzské École d'Architecture de Grenoble, kteří již v roce 1970 založili skupinu CRATerre (Centre de Recherche et duplication Terre). Prosadili myšlenku stavby experimentálního sídliště z nepálené hlíny, pro které byla vybrána obec Villefontain, lokalita 30km východně od Lyonu. Po pátém setkání odborníků v oblasti hliněné architektury a její památkové péče (Řím 1987) se organizace CRATerre-EAG jako Mezinárodní centrum pro hliněné konstrukce ve spolupráci s École d'Architecture de Grenoble a ICCROM zcela výhradně zaměřily na tuto problematiku. V rámci spolupráce vzniklo několik významných mezinárodních projektů, které propojily mnoho světových odborníků pracujících v této oblasti. Problematika hliněného materiálu se stala předmětem odborného vědecko-technického zájmu s cílem navrátit hlíně jako stavebnímu materiálu odpovídající postavení.

Projekt GAIA (1989-1994), nesoucí jméno řecké bohyně země, se v rámci mezinárodní spolupráce zabýval výzkumem a technickou spoluprací, vzděláváním a výukovými programy, dokumentováním a informatikou týkající se hliněné architektury. Základním podkladem pro jakýkoliv další vývoj je dobrý průzkum historie hliněné architektury a jejího současného stavu, a tak se středisko CRATerre stalo centrem shromážděných materiálů a poznatků. Rozsáhlá Gaia-knihovna obsahuje mimo jiné celosvětové mapování:

- seznam literatury aktualizovaný každé dva roky,
- analýzy obsahu a kvality literatury,
- analýzy dalších požadovaných informací,
- analýzy pro budoucí výzkum.

Prioritou projektu Gaia tedy bylo vytvoření informační databanky o probíhajících aktivitách i výkumech jednotlivých organizací a zájmových skupin, o možnostech technického zabezpečení, výukových programech a pracovních kurzech, ale také soupis světového dědictví hliněné architektury, bibliografie a zajištění několikajazyčných odborných slovníků. Ve spolupráci s CRATerre se

projekty rehabilitace hliněné architektury rozvíjely téměř na všech kontinentech.

Po projektu Gaia nastoupil pod záštitou CRATerre-EAG projekt *TERRA 2000* (1995-2000), zabývající se rovněž především principy ochrany dochované hliněné architektury. Hlavními okruhy zaměření byly:

- objekty a regiony památkově chráněné,
- tradiční materiály a umělecká řemesla,
- konzervace, obnova a údržba,
- kontinuita tradic a nová hliněná výstavba,
- politický, legislativní a ekonomický kontext, státní podpora,
- růst povědomí o hliněné architektuře a odpovědnosti za životní prostředí.

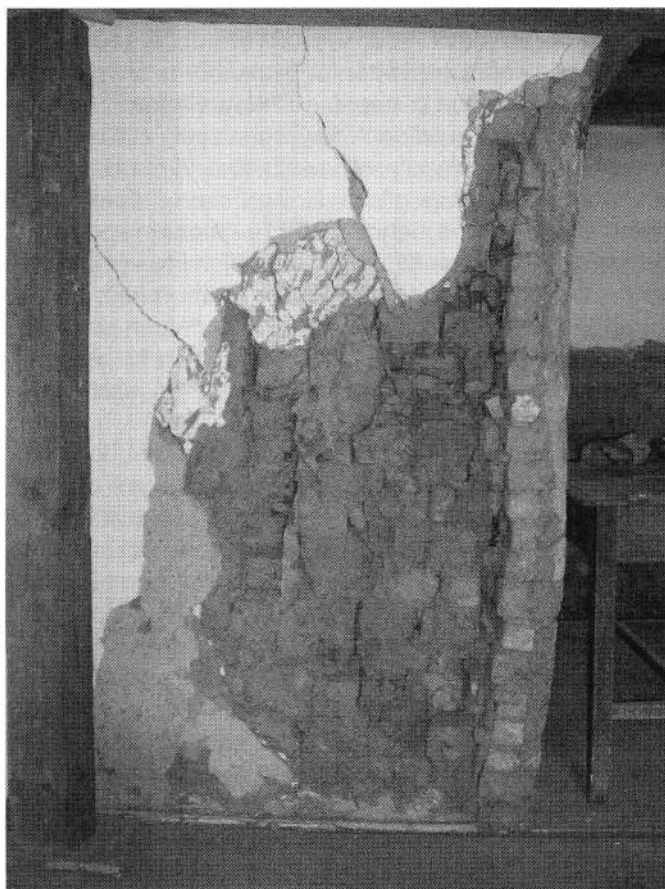
Německo je zemí v minulosti zaměřenou na hliněnou architekturu zejména v souvislosti s rekonstrukcí památek a lidového stavitelství, v současné době se rozšiřují aktivity spojené s prováděním výzkumů, probíhá experimentální výstavba z nepálené hlíny v rámci univerzit a spolupracujících vědeckých organizací, z nichž nejznámější jsou univerzity v Kasselu a ve Výmaru, hliněný materiál se uplatňuje především při stavbě domů obytných. Dachverband Lehm (DVL) je celoněmecká organizace zabývající se hliněným stavitelstvím, v jejích řadách jsou jednotlivci, firmy, prodejci i odborníci z dalších zemí. V Meklenbursku se v posledních letech dostal do popředí svazek obcí FAL, e. V., v rámci kterého se specializují na vysoké úrovni na hliněné omítky a jejich výuku v evropském rámci.

Rakousko dnes patří k evropské špičce v oboru ekologické architektury. Hliněná architektura zde má bohatou tradici, kořeny hliněného stavitelství sahají hluboko do historie. V současné době se v Rakousku používají nejčastěji techniky stříkaných hliněných výplní a omítek, o něco méně hliněné zdivo a dusaná hlína. Novostavby s použitím hlíny jsou zpravidla nízkooenergetické a pasivní.

V **České republice** první snahy o rehabilitaci hliněného materiálu vznikly již po roce 1990. Skupina ekologické architektury SEA vybudovala v Průhonících Hliněnou baštu - první novodobou hliněnou stavbu, v roce 1994 se konala v Příkazech u Olomouce na téma hliněných staveb mezinárodní konference, jejímž pořadatelem byla Fakulta architektury VUT v Brně ve spolupráci se společnostmi pro obnovu vesnice a malého města. Na Fakultě architektury byly v devadesátých letech vypracovány z prostředků VUT tři granty s názvem *Rehabilitace hlině-*

ných staveb I-III, ve kterých byly shromážděny tehdejší poznatky a v jejichž rámci byla provedena řada laboratorních šetření.

K většímu rozšíření se hliněný materiál dostal ovšem až po roce 2000, a to téměř výhradně v interiérech staveb. V současné době existuje již několik výrobců hliněného staviva na Moravě i v Čechách. V roce 2004 bylo založeno Sdružení hliněného stavitelství (SHS, o. s.), které sdružuje zájemce o nepálenou hlínu a další přírodní materiály, podporuje užití nepálené hlíny v nových stavbách a podporuje ochranu a záchranu existujících hliněných staveb jako součásti českého kulturního dědictví. Společně s Fakultou architektury VUT v Brně pořádá každoročně

Obr. 1. Porušení stěny dlouhodobým zatékáním - nutná výměna zdiva za nové. Foto I. Žabičková 2010.

mezinárodní konference „Zdravé domy“, věnované užití přírodních materiálů ve stavbách a jejich rekonstrukcím.

Nový nástup nepálené hlíny na přelomu tisíciletí ukázal, že do popředí se i u stavebních materiálů dostávají nové hodnoty spojené s udržitelným rozvojem, nejenom pevnostní charakteristiky. Zejména v posledních letech dochází k docenění hliněného staviva, jehož použití není vyvoláno nedostatkem staviv vhodnějších, ale právě jeho pozitivními vlastnostmi vzhledem k tvorbě kvalitního vnitřního prostředí. Vzniká nejen řada demonstračních objektů, ale i běžných rodinných domů, jejichž majitelé se rozhodli pro přírodní materiály. Při jejich výstavbě se používá jak nepálená hlína, tak kombinace nepálené hlíny se slámou, dřevem, ovčí vlnou apod. Moderní hliněný dům je energeticky úsporný, obsahuje nejenom hliněné stavivo, ale i řadu dalších přírodních materiálů, jeho návrh je prováděn na ekologických principech. Je zajímavé, že zatímco vynález kruhové pece přinesl konec hliněných staveb, k jejich oživení dochází právě v době, kdy kruhové pece dožívají a výroba páleného materiálu se přesouvá do pokročilejších technologických provozů.

Na přelomu tisíciletí nastal i nástup výzkumných prací zaměřených na toto staronové stavivo: začala se provádět laboratorní šetření v rámci grantů, diplomových a doktorských disertačních prací. Je pozitivní skutečností, že právě mladí lidé projevují zájem o přírodní materiály, zkoumají jeho podstatu a možnosti užití. Výrobci nechávají své výrobky certifikovat, aby na trhu našli uplatnění. Zde se však negativně projevuje absence technických norem, a to jak pro určení vlastností hliněného materiálu a výrobků, tak i pro jejich zkoušení. Je dobré, že výpočetní systémy obsažené v evropských normách pro navrhování zděných a betonových konstrukcí umožňují statický výpočet stěn zděných i dusaných z jakéhokoli staviva, tedy i hliněného. V případě užití certifikovaného materiálu nenastávají tedy problémy při navrhování hliněných staveb. Pro výuku kvalifikovaných řemeslníků se v současnosti připravují akreditované kurzy. Oživení hliněného staviva neznamena tedy návrat zpět, ale krok vpřed.

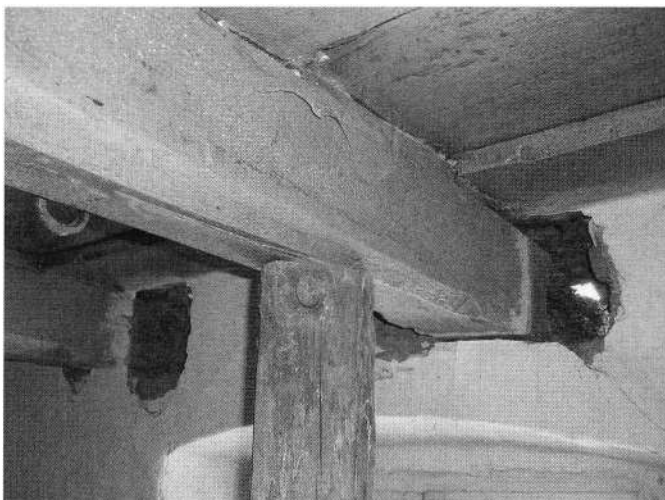
Poruchy stávajících staveb

Poškození hliněných památek úzce souvisí se způsobem jejich užívání a kvalitou údržby. Z obytných staveb jsou v relativně nejlepším stavu ty, ve kterých se bydlí, topí a majitelé domy udržují. V podobné situaci jsou

objekty užívané pro muzea nebo jiné veřejné zájmy. U budov hospodářských je kvalita v přímé závislosti na údržbě. Naopak s nejvyšším stupněm poškození se setkáváme u objektů soukromých, jejichž majitelé je neužívají, objektu by se chtěli zbavit, nejraději ho zbourat, ale kvůli památkové ochraně jim to není dovoleno a o koupi poškozeného objektu nemá nikdo zájem. Na druhé straně s uspokojením sledujeme, že v posledních letech vzrůstá zájem o opravy a přestavby běžných starých hliněných objektů, které po opravě slouží dál svému účelu a zároveň splňují dnešní nároky na bydlení.

Poruchy hliněných domů mají nejčastěji příčiny ve vodě zatékající pod objekt, do stěn objektu nebo do jeho střechy (obr. 1). Další příčiny poruch stěn jsou nedostatečná hloubka založení (někdy chybí základy úplně) a chybějící vodorovné ztužení budovy. K nim přistupují i příčiny méně frekventované, jako podkopání základů při snižování úrovně terénu uvnitř nebo vně budovy, nadstavba objektu těžkým zdivem z cihel pálených s následným přetížením a drcením hliněného zdiva v přízemí, nebo lokální přetížení osamělým břemenem.

Opravě porušeného domu musí předcházet průzkum stávajícího stavu, který rozpozná veškeré poruchy, stanoví jejich závažnost a nejvhodnější způsob opravy. Obzvlášť u těžce poškozených budov je třeba volit druh a postup sanace uvážlivě s ohledem na celkový stav.

Obr. 2. Na první pohled zdravý trám může být na pokraji havárie, když uhnije v uložení na zdivu. Foto I. Žabičková 2010.

Nejčastější chyby při opravě hliněného domu:

- neřeší se problém nedostatečné hloubky založení,
- terén kolem domu má spád k objektu, nikoli od něj,
- nevěnuje se pozornost pevnosti a stavu hliněného zdiva,
- nevěnuje se pozornost kvalitě stropních trámů v uložení na zdivo (obr. 2),
- pro sanaci zdiva se užije jiný druh staviva,
- dům se přitíží (těžší krytinou, nadstavbou).

Po provedení průzkumu následuje vypracování projektu sanace nebo přestavby podle rozsahu plánovaných prací, ojedinělé poruchy se odstraní přímo. V případě výskytu trhlin na objektu (obr. 3) se majitelům doporučuje sledovat jejich aktivitu ještě před přizváním odborníka pomocí sádrové destičky (cca 100/100/10 mm), která se provede na očištěné a navlhčené zdivo přes trhlinu. Do ještě mokré sádry se vyryje datum provedení a destička se v pravidelných intervalech sleduje. V případě jejího roztržení, zlomení či jednostranného nebo úplného odlepení se zaznamená datum a vedle porušené destičky se provede stejným postupem destička nová. Obecně se považuje trhlinka za pasivní, pokud v ní alespoň po dobu jednoho roku nedojde k porušení. Po odstranění příčin porušení následuje odstranění vlastních poruch.

Hliněné budovy jsou v naprosté většině případů starší než sto let, pocházejí tedy z doby, kdy se neprová-

Obr. 3. Trhliny způsobené nedostatečnou hloubkou založení a vodou v základové spáře objektu. Foto I. Žabičková 2010.

děla izolace proti zemní vlhkosti ani pozední věnce. Je zajímavé, že zvýšenou vlhkost stěn ve spodní části lze najít jen u části objektů. Její odstranění je nezbytné při plánovaném zateplení objektů, je však třeba uvážit stav hliněného materiálu stěn. Pokud jsou stěny velmi vlhké po řadu let, je při vysušení třeba očekávat smrštění hliněného staviva. Čím vyšší je stávající vlhkost, tím větší smrštění a zároveň i potrhání stěny nastane. Jednotlivé oddělené části stěny se sice zpevní, ale stěna přestává být homogenní, a její stav se tak celkově může zhoršit pod hranici spolehlivosti.

Chybějící horizontální ztužení u starých hliněných budov je možno nahradit dodatečně vloženými prvky dřevěnými, případně ocelovými (obr. 4). Železobeton samotný se běžně používá jako věnec nebo překlady do nových nosných hliněných stěn, při rekonstrukcích obvykle z konstrukčních důvodů vhodný není.

Přestavby stávajících hliněných domů

Přestavba hliněného domu má zamezit jeho dalšímu chátrání a zvýšit úroveň jeho užívání, často řeší potřebné rozšíření podlažních ploch vestavbou do podkroví. V současné době, kdy se do popředí dostává potřeba úspor energií, přistupuje k zajištění požadavků spolehlivosti a vyššího komfortu i nezbytnost objekt zateplit, případně vybudovat solární ohřev teplé vody apod. Po přestavbě musí dům splňovat požadavky norem, které

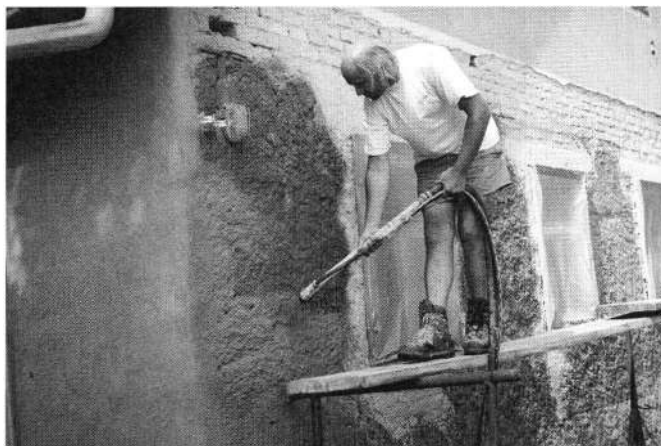
se na něj vztahují. Správné provedení přestavby je tedy náročným úkolem.

Zateplení hliněného objektu se provádí podle obecných zásad, jako je zateplení celé obálky budovy, úprava ostění oken k zamezení promrzání kolem okenních rámců a další. U hliněných budov jsou jistá specifika, kterými se od budov z ostatních materiálů odlišují. Velmi důležitá je nutnost zajistit průchod vodní páry stěnou tak, aby se v ní nemohla hromadit. Nejvhodnějším způsobem je proto zateplení, u něhož v souvrství stěny směrem z interiéru ven klesá difúzní odpor, což se dobře prakticky zabezpečí užitím prodyšné izolace v kombinaci s odvětrávanou mezerou. Naprosto se zamítá použití dnes nejlevnější skladby tvořené polystyrénovými deskami, vrstvou lepidla, perlinkou a tenkovrstvým fasádním nátěrem, naopak stále širší uplatnění nachází balíkováná sláma.

Naprosto samozřejmá je nutnost předem opravit veškeré poruchy, které se na domě vyskytují. Nezbytné je zateplení celé obálky vytápěné části domu, to znamená zateplení nejenom stěn, ale i stropu pod půdou nebo střechy a vložení tepelné izolace do podlahy. Aby se zamezilo jejímu nasáknutí, a tím ztrátě izolační funkce, je nutno provést dodatečně klasickou izolaci některou z užívaných metod (např. podřezání). Hromadící se vodní pára pod izolací se odvede do venkovního prostoru tak, aby se prioritně nedostávala do hliněných stěn. K tomu účelu je vhodné provést odvětrávání prostoru

Obr. 4. Rozšíření styčné plochy mezi kotevní ocelovou deskou a hliněnou stěnou podložkou z dubové fošny. Foto I. Žabičková 2008.

Obr. 5. Nanášeni hliněné omítky stříkácí pistolí. Foto R. Meingast 2002.

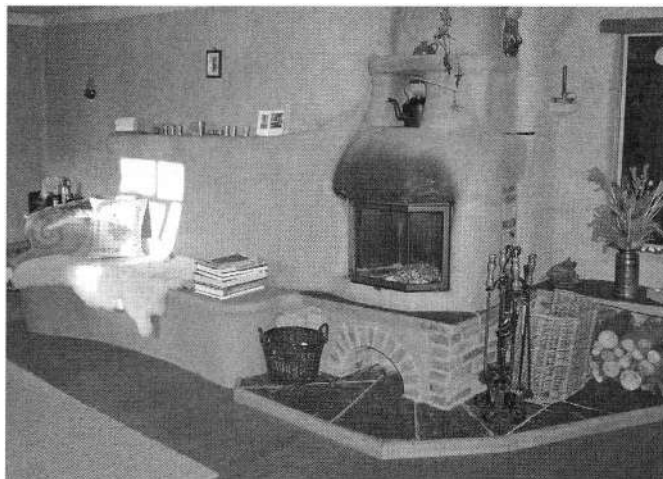
pod podlahou, případně kanálů vytvořených podél obvodových stěn. K vysoušení stěn je vždy vhodné použít z venkovní strany zásyp hrubým štěrkem (zrnění cca 50-70 mm), který se od zeminy oddělí geotextilií a tvarově je řešen tak, aby do něj nezatékala dešťová voda. Pokud je podloží relativně suché, je možno bez potřeby provedení izolace proti zemní vlhkosti vložit pod podlahu vrstvu liaporu. V ostatních případech je izolace proti zemní vlhkosti nezbytná.

Způsoby užití hliněného materiálu v novostavbách

Trend v hliněném stavitelství postupuje směrem ke zprůmyslnění výstavby. Začátky na přelomu tisíciletí byly rozpačité, převažovala rukodělná výroba s minimálním použitím náradí a strojního zařízení. Zájemci se o základech hliněného stavění dozvídali na četných workshopech různé úrovně, kde si mohli své umění prakticky vyzkoušet. V současné době je stavební trh zásobován certifikovanými hliněnými cihlami, certifikovaným omítkovým pytlovaným materiálem, hliněnými výrobky dováženými ze zahraničí. Provádějí se první pokusy o výrobu velkoplošných hliněných panelů, jejich dopravu a montáž na staveništi. V oboru dusaných staveb se začíná v zahraničí uplatňovat jejich výroba v chráněné dílně, rozřezání na jednotlivé bloky a následné slepení po převozu na stavbu. V Rakousku se pro nanášení hliněných omítek užívá

stříkané technologie (obr. 5). Do hliněných omítek stěn se stále častěji umísťují otopné systémy. Stěnové vytápění je svislou obdobou podlahového vytápění a je moderním prvkem v nových objektech i při rekonstrukcích.

Hlavní uplatnění nachází hliněný materiál v interiérech staveb, kde se používá pro své příznivé zdravotní působení a dále pro svou vysokou akumulační schopnost. Využívá se pro příčky, obezdívky (obr. 6), vnitřní

Obr. 7. Hliněný krb s vyhřívanou lavicí. Foto I. Žabičková 2003.

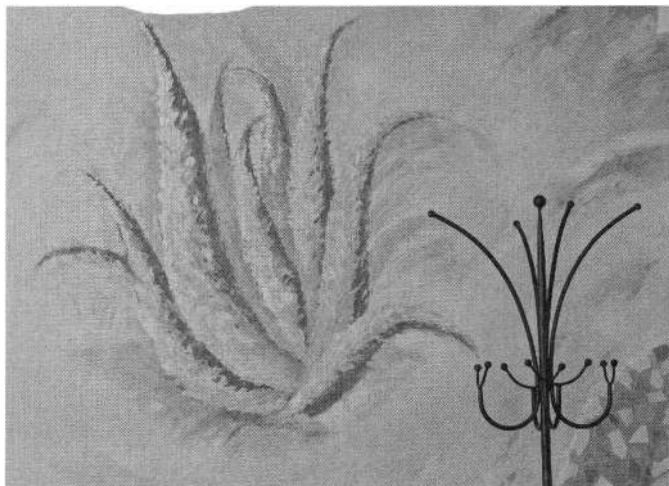

Obr. 6. Hliněné příčky a obezdívky v dřevostavbě. Foto I. Žabičková 2005.

Obr. 8. Hlína dusaná do bedněň. Foto I. Žabičková 2006.

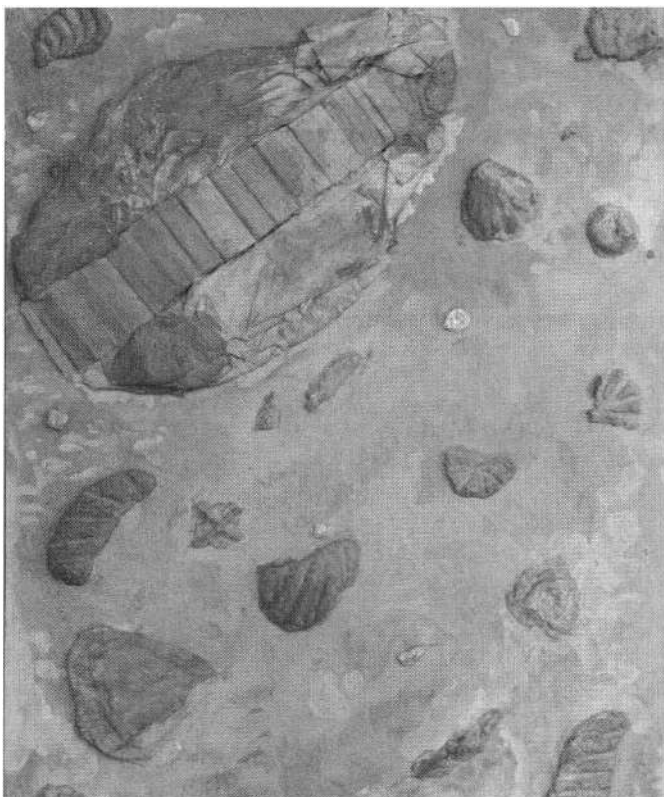
omítky, do podlah a též pro výrobu hliněných krbů (obr. 7) a pecí. Pro nosné konstrukce staveb se hliněné zdivo téměř nepoužívá. Ne proto, že by mu chyběla nosná schopnost, ale protože trend u zděných konstrukcí postupuje k velkoformátovým blokům a hliněný blok je pro zdění příliš těžký. Naopak se začínají i u nás provádět stavby z dusané hlíny (obr. 8). Tato technologie má ve svých začátcích mnoho nedostatků, pro budoucí léta se však očekává její rozšíření. Při probarvení dusané směsi

Obr. 10 a. b. Dekorativní hliněná vnitřní omítka - ukázky.
Foto M. Navrátil 2010.

Obr. 9. Stěna z dusané hlíny s barevnými jíly. Foto I. Žabičková 2005.

Obr. 11. Tajemství zemských hlubin (autor 14 let); kresba přírodními barvami. Foto F. Synek 2010.

barevnými jíly či přírodními pigmenty nabývá povrch stěny zajímavého vzhledu a není ho třeba opatřovat omítkami nebo jinou povrchovou úpravou (obr. 9). Naprosto výjimečně se přes mnohé snahy hliněný materiál užívá pro nekryté venkovní omítky. V čisté hliněné přírodní podobě je málo odolný vodě v jakékoli podobě, s použitím přísad se již nejedná o čistý přírodní materiál schopný návratu do přírody. Ve Francii se užívají zpevňovací přísady do hliněných směsí k výrobě tvarovek, jejichž předností je především levný materiál, nedostatkem ale ztráta těch pozitivních vlastností, které hliněný materiál sebou přináší a pro něž si ho zvlášť ceníme.

V poslední době se začíná pozornost obracet i k jeho potenciálu výtvarnému. Díky speciálním výrobkům jemných barevných směsí (zrnění do 0,05mm apod.) se provádějí dekorativní omítky (obr. 10) na tak vysoké úrovni, že je začínají užívat pro svou tvorbu umělečtí řemeslníci a vytvářejí na stěnách velmi kvalitní dekorace. Ve spolupráci s Dolním Rakouskem probíhá v současné době

společný projekt pod názvem *Malujeme barvami země*, v jehož rámci soutěží školáci a studenti z několika škol o nejlepší obraz malovaný přírodními barvami s užitím produktů založených na barevných jílech. Jedna z prací je uvedena na obr. 11.

Navrhování a provádění dekorativních omítek volně navazuje na dekorativnost fasád v lidovém stavitelství, která je již téměř zapomenuta. V současné době připravuje SHS, o.s., na základě projektu Hlinarch rekvalifikační kurz „Navrhování a provádění hliněných omítek“, jehož součástí je také dekorativní ztvárnění omítek (sgrafito, vtisky, vlysy, plastické motivy apod.). Kurz má vnést do dosavadního živelného průběhu výuky uspořádané teoretické znalosti a praktické dovednosti.

Na závěr je třeba zdůraznit nutnost používání hliněného materiálu při opravách historických staveb a současně upozornit na existenci kvalitního a perspektivního přírodního stavebního materiálu pro dostavby, přestavby i novostavby.

POZNÁMKY:

1. Na vesnicích jižního Slovenska se tato starobylá technologie používala u obytných domů až do první poloviny 20. století.
2. Jsou míněny moravské lokality, o nichž se hovoří jako o oblastech hliněného stavitelství.
3. Na mapách stabilního katastru z 19. století jsou zakreslovány jako stavby z nespalného materiálu.
4. Např. Rymice - usedlosti v lokalitě Hejnice.
5. Pod vlivem komunikace s památkáři a projektanty nyní místní české obyvatelstvo začalo používat výrazy „murly“, „murlíky“ nebo „těrkování“, přestože jde v obou případech o nedorozumění. Encyklopedie *Lidová architektura* vysvětluje termín „těrkování“ jako rozírání barvy na stěně (Frolec - Vařeka 1983, s. 230).
6. Nejstarší dochované konstrukce podstřešních sýpek umístěných nad žudrem síní a zadní komorou následně omazané hlínou pochází z první třetiny 18. století (viz Kyncl 2008).
7. Již v minulosti nebyla na zdívo z nepálené hlíny nanášena pouze hliněná omítka. Např. na počátku 20. století byly stavby z nepálené hlíny běžně omítány vápennou omítkou na rákos.
8. Na grantu Ministerstva kultury ČR s názvem *Hliněné stavby* spolupracoval společně s architektem Jiřím Vorlem.
9. Ježkovice - pilířová stodola u čp. 27, Břežnice - usedlost čp. 21, Lysovice - usedlost čp. 23.
10. Vystudoval SPŠ stavební a do roku 2000 působil jako kastelán na hradě Helfštýně. V roce 2000 se přestěhoval do hliněného domu (z nepálených cihel) v Lysovicích a začal se věnovat problematice hliněného stavitelství včetně oprav hliněných staveb a realizací novostaveb z hliněného materiálu.
11. Autorkou scénáře a doprovodné publikace je etnografka Věra Kovářů.
12. Jde hlavně o kulturní památky, u kterých vyžadují použití hliněného materiálu památkáři. Opravy pomocí hlíny u tradičních vesnických staveb, které nejsou kulturními památkami, jsou zcela výjimečné.
13. Příklady realizací: Lysovice, zemědělská usedlost čp. 33 - oprava a doplnění vnějších i vnitřních strukturovaných omítek, Javorník - Kopánky - usedlost čp. 128 - vnější i vnitřní omítky, Kněždub - usedlost čp. 383 - vnitřní omítky, Ruprechtov, domkařská usedlost čp. 137 - vnitřní i vnější omítky, Nová Lhota - Vápenky, usedlost čp. 252 - vnitřní omítky z pytlovaných směsí, Olešnice, usedlost čp. 49 - vnitřní omítky na roubené konstrukci, Sebranice, usedlost s žondrem čp. 36 - omítky na roubené konstrukci, Valašské Klobouky, ul. Broumovská, usedlost čp. 7 - vymazání spár mezi trámy, vnitřní omítky na roubené konstrukci atd.
14. Příklady realizací: Lysovice, usedlost čp. 33, dostavba zbourané části hospodářského křídla nepálenou cihlou, Hrubá Vrbka, podélně průjezdná stodola z nepálených cihel u čp. 82, přezdění části staticky narušeného zdíva a vrácení nepálené cihly na nároží místo cihel pálených z oprav ve druhé polovině 20. století.
15. Šatov čp. 156.
16. U opravy kulturní památky čp. 41 v Tršicích na Olomoucku bylo nutné napojit zdívo z hliněných válků a nepálených cihel. Dozdívka proběhla pomocí nepálených cihel.
17. Např. workshop pořádaný OÚ v Trutnově, později MěÚ v Trutnově v letech 2005-2009 při příležitosti opravy a obnovy hliněných omítek a vymazávek roubených konstrukcí v usedlosti čp. 53 ve Rtni.
18. ČSN - po roce 1928 zkratka České společnosti normalizační, od roku 1964 československá státní norma, od roku 1991 československá norma, nyní je zákonem chráněné výlučné slovní označení česká technická norma.

19. Ekonomická výhodnost stavění obydlí z hlíny v časech války zaujala německého architekta Alberta Speera. Ten ji za druhé světové války považoval za palivo „válečné mašiny“ díky ušetření oceli a betonu, které tak mohly být použity pro výrobu zbraní a stavění bunkrů.
20. F. L. Wright navrhl v roce 1942 dům pro Lloyda Burlinghama, známý také jako „pottery house“ (hliněný dům, hrnčířský dům), v El Pasu v Texasu, který měl být postaven z nepálených cihel. Wrightův návrh nebyl realizován za jeho života, avšak Taliesinská asociace architektů povolila stavbu dvou variant domu v souladu s původními skicami posmrtně. Jeho experimentům s nepálenými cihlami předcházela zájem o dusanou hlínu. V roce 1932 začal zvažovat dusanou hlínu ve svém návrhu Broadacre City a o deset let později začal tyto představy testovat v projektu Cooperative Homesteads. Projekt se realizoval v Madison Heights v Michiganu a měl pojmut 22 rodin na 120 akrech (48 ha). Návrh se skládal z domů o dvou ložnicích, které bylo možno stavět svépomocí, a vestavěných zahrad, kde bylo možné pěstovat vlastní plodiny. Bohužel stavba projektu začala během druhé světové války a Wright měl rázem nedostatek pracovní síly. Když byl povolán i Wrightův architekt, stavba se úplně zastavila. Poté přišla zima a silné místní sněžení způsobilo rozpad nechráněných zdí a Wrightovy vize.
21. Krátce po začátku druhé světové války zavřel Le Corbusier svoji kancelář a začal vyvíjet architektonická řešení z hlíny pro uprchlíky, kteří přicházeli díky silicím bojům. V roce 1942 napsal drobnou publikaci *Les Constructions Murondins*, podporující hliněné konstrukce. Jeho projekty byly mnohem více než jen hliněné chatrče, návrhy obsahovaly soudobé farmářské vesnice s domy a stájemi, stejně jako návrhy pro kluby, školy a koleje. Po válce v roce 1947-1948 předložil Le Corbusier návrh obytného komplexu v La Sainte-Baume, poblíž Marseille ve Francii. Stavba měla být celá z dusané hlíny, bohužel se nerealizovala.
22. A. Loos navrhl nízkonákladové bydlení z dusané hlíny v Heubergsiedlungské osadě kvůli nedostatku materiálů po druhé světové válce.

LITERATURA:

- Frolec, V. - Vařeka, J. 1983: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Maca, J. 1994: *Pollauer Heimatbuch*. Wien: vl. nákladem.
- Mencl, V. 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- Kyncl, T. 2004: *Výzkumná zpráva. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukcí roubeného domu čp. 20 v Sedlešovicích (okr. Znojmo)*. Rkp. uložený v archivu map a plánů NPÚ ÚOP v Brně, sign. 44-16639
- Kyncl, T. 2008: *Výzkumná zpráva č. 030-08. Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z domu čp. 12 v Kučerově*. Rkp. uložený v archivu map a plánů NPÚ ÚOP v Brně, sign. 44-16640.
- Kurial, A. 1989 *Katalog lidové architektury, okres Vyškov*. Brno: Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody.
- Plank, E. 1981: *Bilder aus der Wischauer Sprachinsel*. Aalen/Würtemberg: Arbeitsgemeinschaft für die Wischauer Sprachinsel.
- Rael, R. 2009: *Earth architecture*. New York: Princeton Architectural Press.
- Svoboda, J. 2009: *Utajené dějiny podnebí*. 2. vydání. Praha: Levné knihy.
- Žabičková, I. - Kabourková, E. - Karasová, A. 2009: *Hliněné stavby včera a dnes*. Brno: Sdružení hliněného stavitelství, o. s.

Summary

Revitalization of clay houses at the turn of the millennium

The authors deal with the phenomenon of returning clay as material used for construction of new houses and repairs of traditional clay buildings. The first chapter includes the historic excursus that is followed by characterization of using the clay-building construction techniques within the country environment in Central and South Moravia. In these regions, clay prevailed in construction of farmsteads since the 18th century whereby it developed especially in the 19th century. Recently, clay has been used again for reconstructions of landmarks as documented by concrete cases. The second part of the essay sums up the situation abroad where especially France belongs to the top European countries in the field of the unburnt-clay buildings research. Close to Lyon is situated an experimental settlement built from unburnt clay, and special university programs (CRATerre Centre, GAIA and TERRA 2000 projects) deal with the research of clay-building construction techniques. Other European countries paying high attention to clay in building industry are Germany with university research and a central organization (Dachverband Lehm) and Austria where they do essential experiments in the field of ecological architecture. Furthermore, the essay analyses the most often defects in existing clay buildings (mainly humidity and its causes), the reconstructions of those buildings and the ways of using the clay material in new constructions.

Key words: unburnt clay, use of clay in building industry, clay house, new houses from unburnt clay, defects in clay buildings, South Moravia, Central Moravia

DŘEVĚNÉ STAVBY - TRADICE A SOUČASNOST

Marie Bad'urřiková

Současné experimentální snahy o výstavbu objektů původními technologiemi s použitím tradičních materiálů nelze v širší reálné praxi uplatnit. Nové stavby ze dřeva musí vyhovovat současným potřebám stavebníka a musí být realizovány v souladu s platnými předpisy. Z původních dřevostaveb můžeme využívat jen základní materiály - kámen, hlínu, dřevo, částečně pak tvarosloví, detaily, vhodné osazení do terénu a přírodního prostředí. Tradiční stavby ze dřeva po úpravách a modernizaci slouží převážně k rekreaci. Moje poznatky, týkající se roubené architektury se vztahují především k výskytu karpatského roubeného domu na našem území a k reálné praxi. Následně se pokusím o porovnání jednotlivých postupů při využívání materiálů a technologií u dřevostaveb tradičních a soudobých.

Dřevo patří mezi prvotní a základní materiály, používané převážně ke stavbě lidských obydlí. V současné době dřevo jako stavební materiál prochází renesancí. Po roce 1989 byly lesy v rámci restitučních procesů vráceny původním majitelům. Dřevo se po určitou dobu stává levným a snadno dostupným stavebním materiálem. Obrat v myšlení, že dřevo patří mezi neekologičtější materiály a také jistá módnost přispívají ke zvýšení zájmu o tento materiál (srov. Vaverka - Havířové - Jindrák 2008, Kolb 2008).

Na úvod by bylo vhodné vyslovit několik obecných poznámek k dřevěným konstrukcím a ochraně dřeva.

Všichni jsme svědky procesu postupující destrukce a zanikání autentické podoby tradičního historického prostředí a s ním i psychologické ztráty identity, kterou v nás nově vytvářené prostředí vyvolává. O to víc získávají na významu kulturní hodnoty historického prostředí, nutnost jejich zachování a ochrany. Podstatnou část tvoří historická architektura ve své hmotě, prostorovém členění, v detailech, v použitých materiálech a jejich opracování. Především architektonické detaily řemeslné, uměleckořemeslné a umělecké povahy ovlivňují celkový výraz stavby. Historické detaily, zejména tesařské a stolařské prvky, které jsou součástí architektury, patří k nejohroženějším. V případě dřevěných konstrukcí míru ohrožení památky znásobuje „zranitelnost“ dřeva (tradičního přírodního materiálu) fungicidními a insekticidními škůdci.

Současně s řešením odborných problémů technologických, biologických, chemických a dalších se objevují potíže s uplatněním někdy i velmi základních zásad a přístupů k použití dřeva, zásad, o kterých nebudeme dlouho přemýšlet. Jedná se o přežívající názory, přeceňující výhody dřeva jako stavebního materiálu a o vliv lidského faktoru v zacházení se dřevem.

Jádro problému lze spatřit v několika základních skutečnostech. Zejména se jedná o neodborníky, kteří se podílejí a vždy budou podílet na daném stavu věcí.¹ Dřevo jako stavebního materiálu využívá lidstvo od nepaměti a je v jeho podvědomí něčím, co důvěrně zná a co je tudíž jednoduché používat. V této jednoduchosti se skrývá i přístup při zpracování dřeva současnými novými technologickými postupy. Obdobně se zjednodušeně pohlíží i na problém vody ve dřevě, sušení dřeva a s tím související i objemové změny (borcení, praskání, sesychání).

Základním předpokladem záchrany a obnovy zanikající původní roubené stavby a jejích detailů je důsledné poznání provedením podrobných průzkumů a následné dokumentace. Dobře a správně vypracované odborné podklady, přesně definované argumenty pro zachování a tvořivá pokorná schopnost architekta - projektanta využívat původní tvarosloví jsou prvními předpoklady pro úspěšné obnovení objektu. Z těchto důvodů je velmi důležité pro tvůrce a realizátory staveb ze dřeva znát vzhled zanikajících prvků, historické tvarosloví, technologie zpracování původních tradičních materiálů, ale zejména souvislosti jejich uplatnění.

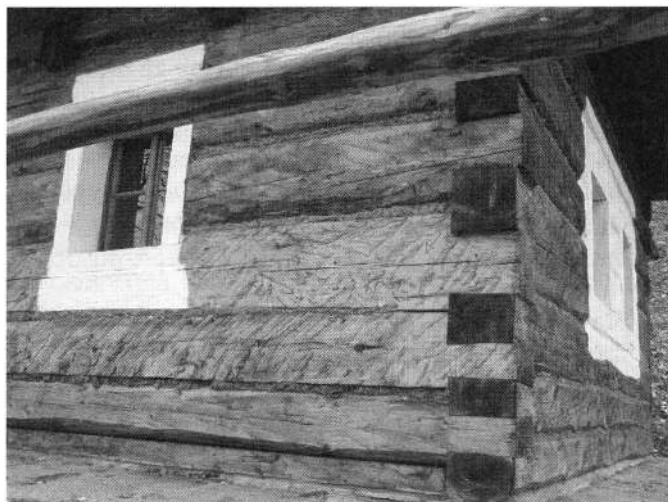
Z minulosti se dřevěné stavby zachovaly především ve vesnickém osídlení. Původní zemědělské usedlosti i samostatně stojící roubené domy jsou přizpůsobené převážně k rekreačním účelům.

Stavby ze dřeva ovlivňoval ve tvaru, hmotě, urbanistickém i zastavovacím pořádku dlouhodobý vývoj a regionální zvyklosti.² Sociální, provozní, hospodářské, estetické a další vztahy jsou patrné na dochovaných objektech dodnes. Velikost, vzhled a půdorysné členění bylo vždy závislé na ekonomických možnostech majitelů, na umění řemeslníků a na měnících se předpisech.³ Ke stavbě domů i hospodářských objektů se dřevo používalo převážně jako masiv. Svislé nosné konstrukce vy-

tvářel srub z kulatiny, půlených kmenů nebo z tesaných hranolů. Nosná část přístavků byla stavěna z hranolů, obedněných prkny.

Současná průmyslová výroba poskytuje další možnosti k využití dřeva ve stavebnictví. Převažuje dřevo lepené a konstrukce sendvičové (vrstvené), které umožňují využití dřeva i u technických staveb např. provozních objektů, mostů a hal. Návrat dřeva - masivu k výstavbě obydlí nutí stavebníky k novým řešením. Dřevo má nesporně své přednosti. Již méně se hovoří o záporech dřeva jako stavebního materiálu. Prezentované výhody roubených dřevěných objektů postavených před sto a více lety jsou závadějící. Například se přeceňují jeho ekologické a tepelné technické vlastnosti.⁴ Objekty nebyly a ani nejsou stavěny pouze ze dřeva. Dnešní požadavky na bydlení, kvalitu vnitřního prostředí, tepelně-technické vlastnosti a energetickou náročnost jsou značně rozdílné od dřívějších. Nové materiály používané při provádění staveb respektují požadavky platných předpisů a norem.

Porovnáním staveb, stavebních konstrukcí a způsobu využití zjišťujeme, že objekty k bydlení a ani zemědělské usedlosti není možné stavět stejným způsobem jako dříve. Dřevěná nosná konstrukce v exteriéru vytváří výrazný estetický prvek a nelze ji z vnější strany obložit tepelnou izolací. Tu je možné použít ze strany interiéru. Roubený dům, postavený pouze ze dřevěných hranolů,

Obytný dům z Trojanovic, detail srubu. Kopie. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Foto M. Baďuřiková 2009.

nezajišťuje vzduchotěsnost vnitřního prostředí. Dřevo při vysychání praská, vykazuje objemové změny, krouť se. Těsnění spár ztrácí svoji funkci. Spoje dřeva se uvolňují. Tady je nutné upozornit, že stavby z masivu nejsou vhodné pro realizaci pasivních domů. Porovnání je možné provést pouze se současnými roubenými domy.⁵

Začneme u základových konstrukcí. Ty mají zásadní vliv na stabilitu celého objektu. Dříve se stavělo téměř bez základů. Zakládání do nezámrzné hloubky nebylo známé. U objektů stavěných v minulosti sestávaly základy pouze z velkých kamenů, osazených na zemině v rozích objektu a v místech napojení středových stěn. Prostor mezi kameny pod prvními trámy doplňovala vyzdívka z kamene lomového ručně opracovaného, vyzděného na maltu hliněnou. Obdobně byly provedeny i „náspy“ (okapové chodníky), předsazené obvykle před jednu boční a jednu štítovou stěnu. Na připravený základ se provedlo roubení svislých stěn z trámů. Základy a podezdívky se v důsledku nedostatečné hloubky založení a vyzdívky na maltu hliněnou promrzáním bortily, přestože byly vyzděny rovně a také nechránily podlahu v přízemí před prochlazováním.

V dnešní době jsou základy prováděny převážně z betonu a zakládány do nezámrzné hloubky. Z vnější strany se zdi nad zemí vyzdívají z kamene lomového (obvykle z místních zdrojů) na maltu cementovou. Vnitřní strana je provedena z betonu.

Svislé nosné konstrukce byly roubeny z dřevěných trámů převážně z jedle a smrku. Trámy kulaté, půlkulaté a hraněné se opracovávaly ručně tesáním s co nejmenším odpadem (kónicky). Po opracování dřeva tesáním zůstává povrch bez záseků, do kterých by pronikala voda a vytvářela tak podmínky pro dřevokazné škůdce. Nebylo výjimkou, že srub kopíroval spád terénu. Jednotlivá dřeva v rozích spojovalo přeplátování. Spáry mezi trámy těsnil mech, z vnější strany upravený přiseknutím nebo krycí lištou, připevněnou kolíky nebo hřebíky.

U nynějších roubených staveb se na připravenou izolaci proti zemní vlhkosti, položenou na základovém zdivu, osadí dřevěné trámy - hranoly strojně opracované. Do spár jsou z vnější strany vkládány lišty do drážek, vyfrézovaných v trámech. Spáry směrem dovnitř těsní minerální rohož nebo konopný provazec, popřípadě upravená ovčí vlna nebo provazec z dřevěné vlny. U srubu z kulatiny se spáry upravují pro vložení tepelné izolace. Trámy kulaté i tesané jsou v rozích a s příčkami spojovány přeplátováním.

Vodorovné nosné konstrukce - stropy byly prováděny z kulatiny a hranolů. Na nosné prvky byl položen záklop z tyčoviny nebo z povalů, prken, fošen s přelištováním nebo překrytím deskou.

Stropní trámy u současných roubených domů jsou převážně hraněné, strojně opracované včetně provedení zdobných prvků. Záklop tvoří strojně opracované fošny a prkna.

Krov, obvykle střechy sedlové se štítovými polovalbami,⁶ sestává z krokví s vloženým hambálkem, výjimečně s vaznicí. Jednotlivé prvky jsou ze silnější tyčoviny, ručně opracované tesáním. Vzdálenost krokví nad jeden metr odpovídá váze použité dřevěné krytiny. Štíty jsou obity prkny na sraz a spáry překryty zdobnými lištami. Půdu prosvětlují otvory různých tvarů, umístěné v ploše štítu.

Konstrukci krovu a dimenzování prvků u současných staveb ovlivňuje váha použité krytiny s vestavbou podkroví k bydlení. Střechu sedlovou ve štítech s polovalbami člení vikýře a střešní okna. Vikýře ve tvaru trojúhelníka a střešní okna jsou pro roubené objekty naprosto nevhodné. Z praktických důvodů jsou nejvhodnější vikýře s pultovou střechou. Vaznicová krovová soustava s klestinami nebo hambálky, tvořící nosnou část podkroví, je z dřevěných hraněných prvků, opracovaných strojně.

Krytina na střeších byla převážně z materiálů v místě stavby snadno dostupných. V horských oblastech používali dřevěný, ručně opracovaný šindel, položený v jedné nebo ve dvou vrstvách, které byly připevněny na latě z tyčoviny, opracované ze dvou stran tesáním. Střešní konstrukce ani krytina nebyly vzduchotěsné. Půdní prostor byl větrán přirozeně zejména otvory u okapu.

Nové využití prostoru v podkroví vyžaduje nový přístup v řešení střešního pláště včetně krytiny. Na krokvích je položen záklop z prken, překrytý difúzní fólií. Aby vznikl prostor k provětrávání pod krytinou, klade se taška pálená nebo betonová, břidlice, umělý šindel i šindel dřevěný nebo jiná krytina na latě, podložené latěmi svislými.

Původní roubené objekty nebyly izolovány ani tepelně ani proti zemní vlhkosti. V podlahové vrstvě pod hlíněnou, palubovou podlahou nebo dlažbou se nacházel na rostlém terénu násyp z kamenných úlomků, stavební drti nebo suti, který tepelně a proti zemní vlhkosti izoloval minimálně. Obvodové dřevěné stěny srubu tepelnou izolaci zajišťovaly nedostatečně. Vnitřní úprava stěn srubu omítkou z hlíněné, později z vápenné malty tepelnou izo-

laci téměř neovlivnila.⁷ Strop nad přízemím tepelně izolován nebyl. Původně se na záklop nepřidávala žádná vrstva. Později záklop překrývala vrstva mazaniny z hlíny nebo z nepálených cihel. Izolaci uskladněnou slámou nebo senem nelze považovat za stavební řešení.⁸

Současné požadavky technických norem na zateplení objektů vyžadují doplnění konstrukcí roubených objektů sendvičovými vrstvami. Skladby musí splňovat tepelně-technické požadavky a musí vyhovovat i z pohledu prostupu a kondenzace vodních par.

V nově realizovaných nepodsklepených roubených objektech jsou podlahové vrstvy pokládány na zhutněný násyp ze štěrku nebo drcených štěrků. Další vrstvu tvoří podkladní betonová mazanina, slabě vyztužená ocelovou mřížovinou (kari sítí), upravená penetračním nátěrem. Na podkladní beton se pokládají asfaltové izolační pásy a v případě nutnosti musí být provedena i úprava proti radonu. Na tepelnou izolaci z nenasákavého polystyrenu jsou kladeny další podlahové vrstvy, případně i s podlahovým topením (srov. Šubrt - Volf 2002, graf č. 1).

Srub ze dřeva smrkového nebo jedlového o síle cca 180 mm musí mít ze strany vnitřní skládané vrstvy. Mezi tepelnou izolací z minerální rohože s předsazenou parozábranou, přízdívkou z pálených cihel a dvojvrstvou vápennou omítkou musí být dodržena vzduchová mezera, umožňující provětrávání prostoru mezi dřevem a difúzní

Obytný dům čp. 68, pohled severní. Žilina u Nového Jičína.
Foto M. Baďuříková 2009.

folií. Brání kontaktnímu spojení folie se dřevem a vytváření kondenzačních ploch. Přizdívky s omítkou lze nahradit dřevěnými obklady nebo sádkokartonem. Omítky „štěrkové“ (s plastifikátory) jsou pro stavby ze dřeva zcela nevhodné.

Strop mezi přízemím a podkrovím se skládá z protipožární desky s parozábranou, izolace proti hluku, tepelné izolace, difúzní folie a podlahy.

V podkroví je obvodový plášť sestaven ze sendvičových vrstev. Svislé stěny podélných obvodových stěn, stěny štítů, vikýřů, šikmé stěny a stropy, položené obvykle na hambálcích, mají obdobnou skladbu vrstev jako obvodové stěny v přízemí.

Významným procentem se na tepelných ztrátách podílejí výplně otvorů - okna a dveře. Původní jednoduchá okna postupně nahradila okna dvojitá s jednoduchým zasklením bez těsnících prvků, otvírává ven a dovnitř.

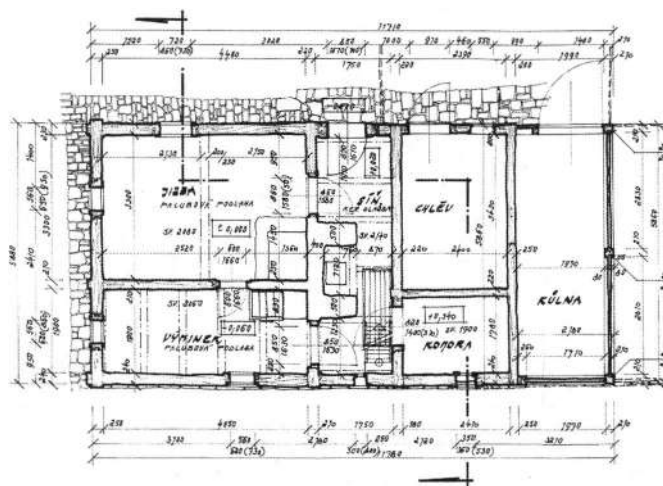
Současná okna jsou vyráběna z dřevěných euro profilů nebo z plastů, zasklených izolačně tepelnými dvojskly nebo trojskly s kováním a těsněním po celém obvodu.

V minulosti byla obydlí vytápěna jediným otopným tělesem - pecí, umístěnou v obytné místnosti. Později k otevřenému ohništi byl přistavěn sporák s kobkou.⁹ Topilo se dřevem. Pec, umístěná u vnitřních středových stěn, neumožňovala rovnoměrné rozložení tepla v míst-

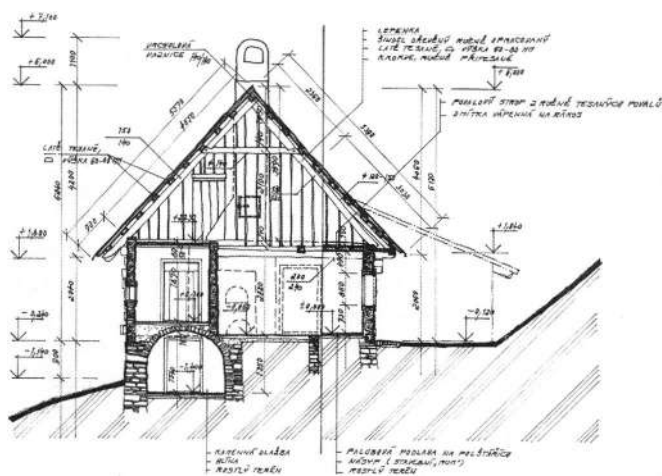
nosti. U stěn obvodových, tepelně neizolovaných byla teplota výrazně nižší. Nároky na tepelnou pohodu prostředí se výrazně lišily od současných. Tvzení, že „je teplo jak v dřevěné chalupě“¹⁰ platilo, jenom když se v peci topilo a pec sloužila jako akumulční zdroj.

V současné době se převážná část nových objektů vytápí ústředním topením se zdrojem - kotlem umístěným v kotelně nebo v technické místnosti. Kotle na tuhá paliva a plyn doplňují alternativní zdroje (např. tepelná čerpadla, fotovoltaické panely). Otopná tělesa a jejich umístění poskytují ideální možnosti v rovnoměrném rozvrstvení tepla v jednotlivých místnostech. V posledních letech můžeme sledovat návrat k přirozenému teplu. V obytných místnostech se staví kachlová kamna s vestavěnou kamnovou vložkou s viditelným ohněm. Mohou být napojena na topný systém ústředního vytápění.¹¹

K zajištění kvality prostředí bydlení přispívají tepelně-technické vlastnosti jednotlivých materiálů a konstrukcí. Optimální teplota vzduchu v místnosti se přibližuje povrchové teplotě vnitřních stěn. U roubených staveb tento požadavek není možné zcela splnit. Nelze dosáhnout neprůvzdušnosti jednotlivých svislých a vodorovných konstrukcí. Tady musíme pracovat s přirozenou infiltrací stěn, oken a dveří. Nemůžeme spoléhat na techniku a klimatizaci. Víme, že například i ohřátý proudící

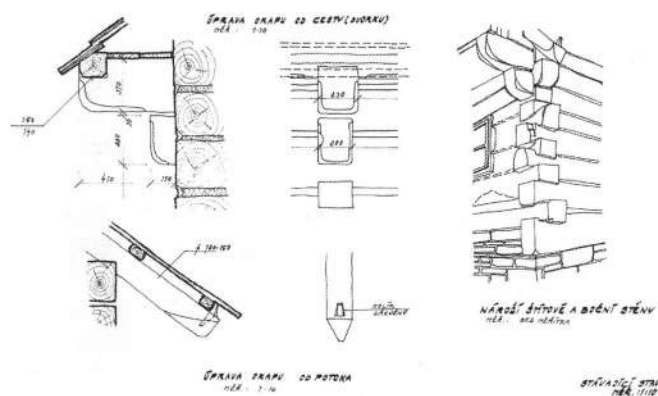
Obytný dům čp. 68, půdorys přízemí. Žilina u Nového Jičína.
Kresba A. Závada 2009.

Obytný dům čp. 68, řez příčný. Žilina u Nového Jičína.
Kresba A. Závada 2009.

vzduch pokojové teploty vyvolává pocit chladu. Nucená přeprava tepla má nároky na energie a přeneseně i na ekologii a také je hlučná. Zapomíná se, že dřevo má na rozdíl od jiných stavebních materiálů omezené možnosti akumulace tepla a jeho vydávání. S vlhkostí je to obdobné. Nemůžeme počítat, že dřevo přijme vodu, vodní páry a zpětně je uvolní. V našem podnebním pásmu nelze opomíjet význam fázového opoždění teplotní vlny a jeho vlivu na vnitřní pohodu prostředí. Prostup venkovní teploty na povrch vnitřních stěn místností s časovým posunem a v součinnosti s infiltrací stavebních konstrukcí není dostatečně využíván (srov. Halahyja a kol. 1970, s. 99-105).

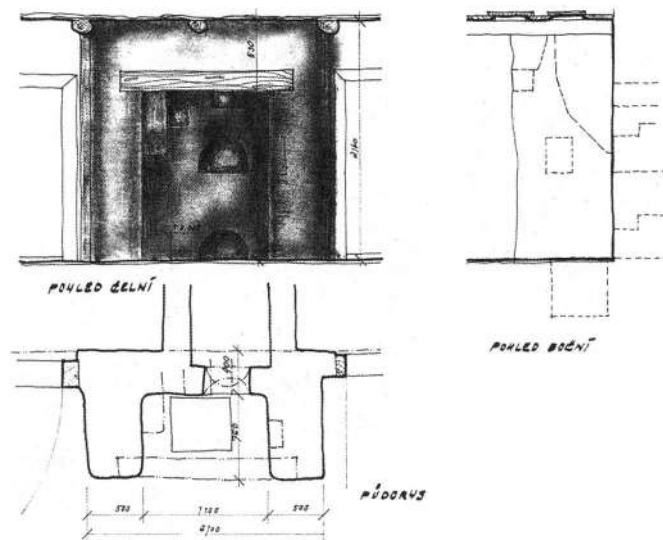
Zvlášť důležitá je impregnace dřeva. Ta byla v minulosti velmi omezená. Používané prostředky proti biotickým škůdcům vykazovaly malou účinnost (vyjetý olej) a ekologickou nevhodnost (karbolín). Vyšší vlhkost, nedostatečná údržba a povětrnostní eroze přispívaly k napadení škůdci i k destrukci dřeva. Vlhkost zvyšoval i provoz v obytné místnosti a chlévech. Zabudované dřevěné prvky obsahují vyšší procento vlhkosti, než doporučují normy. Zvýšená vlhkost dřeva a teplota prostředí vytvářejí podmínky pro napadení dřeva rostlinnými i živočišnými škůdci. Všeobecně se uvádí, že většina druhů dřevokazných hub potřebuje ke svému rozvoji a rozšíření nejméně 20 -24% vlhkosti a teplotu v rozmezí 20-30°C.

Obytný dům čp. 68, detaily. Žilina u Nového Jičína. Kresba A. Závada 2009.

Obdobné podmínky k vývoji larev potřebuje dřevokazný hmyz. Snížením relativní vlhkosti vzduchu v daném prostoru a zamezením kondenzace vodních par (odstranění tepelných mostů) lze dosáhnout potřebných hodnot. Vlhkost dřevěných prvků před zabudováním nemá přesahovat hodnoty stanovené normou ČSN 49 153-1.¹² Podle použití dřeva v jednotlivých konstrukcích nesmí být maximální vlhkost vyšší než 8-20 %.

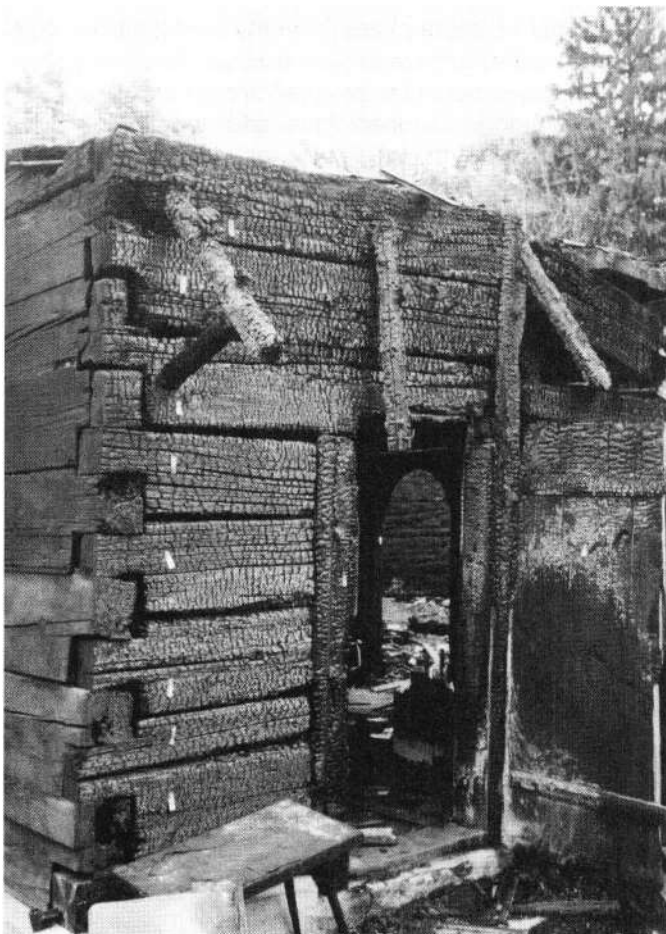
U roubených domů z hranolů větších průřezů vlhkost přesahuje určené hodnoty. Dřevo se musí ošetřit a chránit tak, aby vlhkost dosáhla potřebné hranice a tím se zabránilo napadení škůdci. První způsob ochrany spočívá ve stavebně-technických opatřeních, zabraňujících zatékání a umožňujících dostatečné provětrání. Vlhkost dřeva dosáhne požadované hodnoty a nevzniknou podmínky pro šíření dřevokazných škůdců. Druhým způsobem ochrany je použití impregnačních prostředků. Jejich účinnost po dobu působení musí snižovat vlhkost dřeva na potřebných 8-20 %. Aplikaci prostředků do dřeva provádíme nátěry, nástřiky, namáčením, tlakovou a lokální tlakovou impregnací. Musíme vědět, že například nelze hloubkově impregnovat nové suché jedlové a smrkové dřevo, účinnost impregnace je povrchová. Jednotlivé

Obytný dům čp. 68, pec v síni. Žilina u Nového Jičína. Kresba A. Závada 2009.

druhy preventivních prostředků proti houbám, plísním a hmyzu se výrazně neliší. Impregnaci dřeva je nutné svěřit specializované odborné firmě. Při zjištěném napadení neprodleně zajistíme likvidaci škůdců. Rozdílně postupujeme při sanaci dříve zabudovaného napadeného dřeva. Pro ochranu dřeva je optimální použití obou uvedených způsobů. Zabudování neimpregnovaného dřeva do staveb je nezodpovědné.

Základem pro urbanistický a zastavovací řád, umístění stavby, typologii a architektonický výraz ve tvaru i hmotě byla zkušenost, ovlivněná dlouhodobým vývojem v daném regionu.

Kostel sv. Kateřiny. Zbytek srubu po požáru. Ostrava-Hrabová.
Foto A. Závada 2002.

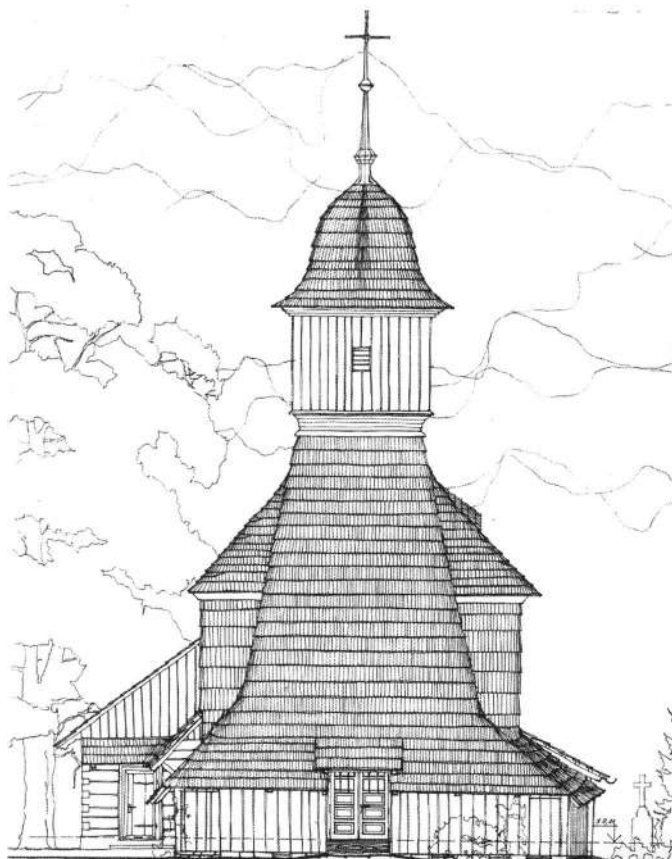
Také dnes je zapotřebí při výběru stavební parcely, typu stavby a stavebních materiálů využívat dřívějších zkušeností řemeslníků, stavitelů a s pokorou přejímat vše dobré, co prověřil čas. Objekty nestavíme proto, abychom ihned po dostavění prováděli údržbu, ale proto, abychom je kvalitně využívali. Postavit dům lze rychle. U roubených domů a staveb z masivu rychlost škodí. Dodržení technologických a časových postupů je nutností a výrazně ovlivňuje kvalitu stavebního díla. K opravám, rekonstrukcím i novým stavbám musí být přistupováno odlišně. Památkové objekty in situ, využívané k bydlení, by měly být opravovány formou vědecké rekonstrukce s ohledem na jejich využití.

Tímto způsobem se například provádí oprava domu čp. 68 v Žilině u Nového Jičína. Je jedním z posledních roubených objektů dochovaných v této oblasti a je zapsán v seznamu nemovitých kulturních památek pod číslem 8-1702. Stavení, okapově orientované ke komunikaci, stojí na úzkém pozemku ohraničeném ze západní strany potokem Jičínkou a ze strany východní okresní silnicí. Roubený, částečně podsklepený přízemní dům komoro-chlévního typu z počátku 19. století je síní rozdělen na dvě části. Sedlovou střechu s polovalbami a původní krytinou z dřevěného ručně opracovaného šindele překrývá lepenka. Na trámu v obytné místnosti je vyřezáno vročení 1813.

Ničivá přívalová povodeň v červnu v roce 2009 poškodila objekt natolik, že je ohrožena stabilita základových a dalších konstrukcí. Přístavky musely být demontovány a poškozené části zajištěny proti zřícení. Nynější majitel má v úmyslu opravit chalupu tak, aby zůstala v co nejpůvodnější podobě se zachováním konstrukcí, materiálů a detailů. U objektu se nedochovala žádná dokumentace, podle níž by mohla být oprava uskutečněna. Zaměření stávajícího stavu bylo použito k vypracování vědecké rekonstrukce s umístěním vestavby sociálního zázemí, nutného k novému plánovanému využívání objektu. Sociální zázemí nezasahuje do konstrukcí ani je nepoškozuje. V případě nutnosti je možné vestavbu odstranit. Zachovány zůstanou všechny neporušené prvky a při výrobě přesných kopií bude použito původních technologií. Nově opravená kulturní památka s využitím pro bydlení bude příkladem i návodem, že lze opravy provádět podle zásad památkové obnovy.

Odlišně se musí přistupovat k vědecké rekonstrukci zničených památek.¹³ Takto byl např. po poškození požá-

rem obnoven kostel sv. Kateřiny Alexandrijské v Ostravě-Hrabové. V seznamu nemovitých kulturních památek je veden pod číslem 232. Patřil k nejstarším a nejhodnotnějším dřevěným stavbám na severovýchodní Moravě. Představoval architekturu s vysokou profesionální úrovní lidových řemeslníků a jejich výtvarných schopností, v níž se vzájemně prolínaly prvky z období pozdní gotiky s prvky renesančními. Přesnou dobu vzniku kostela pro nedostatek písemných pramenů nelze stanovit. Prvním dokladem byl český nápis s datací 1564 v předsíni pod věží. Jednoduchý kostel sestává ze dvou částí - vlastní chrámové lodi s presbytářem a sakristií a z představěné věže-zvonice. Oba celky jsou na sebe napojeny stavebně i komunikačně. Vlastní chrámovou loď postavenou z tesaných dřevě-

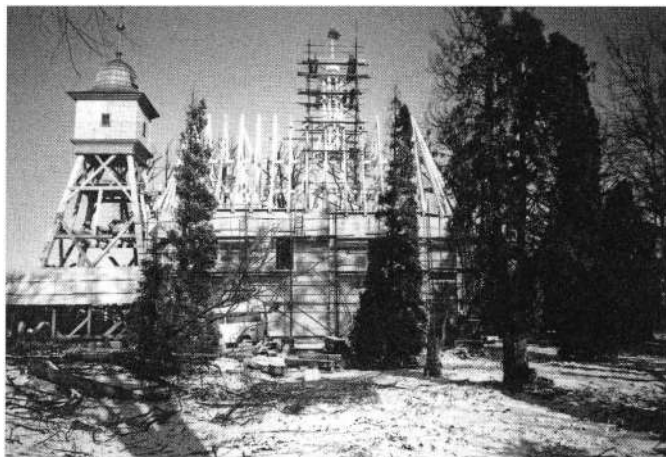

Kostel sv. Kateřiny. Vědecká rekonstrukce po požáru, pohled čelní. Ostrava-Hrabová. Kresba A. Závada 2002.

ných trámů a zastropenou dřevěným trámovým stropem překrývá valbová střecha s dřevěným krovem a krytinou z dřevěného ručně štípaného šindele. Věž-zvonice se-stavenou rovněž z dřevěných tesaných prvků ukončuje kvadratická hlava s přílbicovou střechou, krytou šindelem. V roce 1660 byl do věže zavěšen barokní zvon.

K první větší opravě došlo v roce 1659. V průběhu staletí následovala řada dalších oprav a úprav - údržba a výměna šindelové krytiny, pořízení nové cihelné dlažby, palubové podlahy, přístavba sakristie, zavedení elektrického osvětlení, elektrického vytápění, oprava varhan a zabudování EIKO bezpečnostního systému. Poslední velká a náročná oprava proběhla v roce 2000.¹⁴ Smutným mezníkem v existenci kostela sv. Kateřiny v Hrabové se stal rok 2002. V noci z 1. na 2. dubna nešťastnou náhodou způsobenou zkratem elektrického vedení kostel vyhořel. Rozhodnutím Ostravsko-opavského biskupství a Národního památkového ústavu bylo přistoupeno k obnově kostela. Závazné stanovisko k vypracování dokumentace vydal Magistrát města Ostravy, útvar hlavního architekta.¹⁵ Autory projektu ke stavbě kostela byli Ing. Antonín Závada a Ing. arch. Antonín Závada z Valašského Meziříčí.

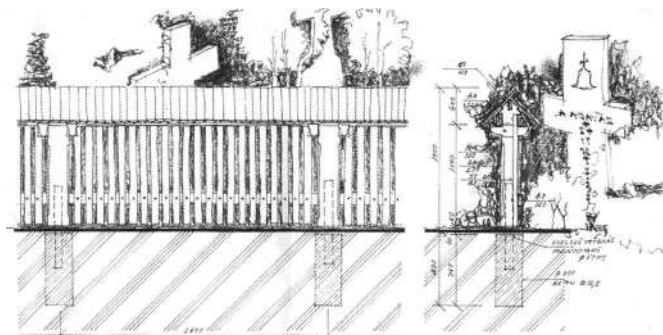
Před zahájením prací na projektu byly zdokumentovány veškeré práce, prováděné při demontáži vyhořelých částí kostela. Jednotlivé prvky byly očíslovány, jejich

Kostel sv. Kateřiny. Vědecká rekonstrukce po požáru. Ostrava-Hrabová. Foto A. Závada 2003.

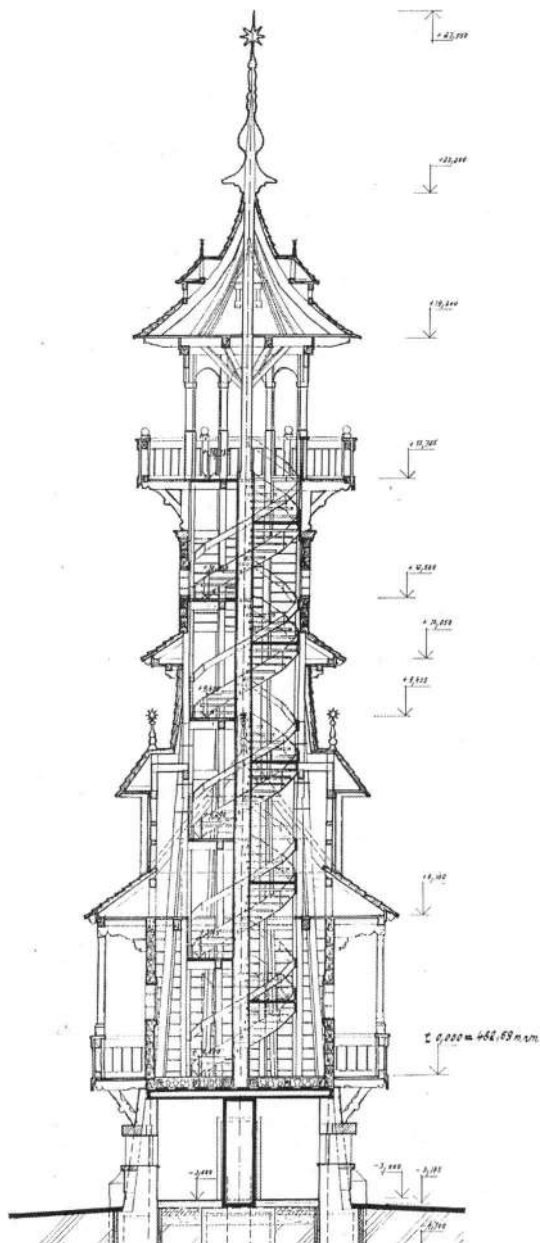
stav posouzen a vyhodnocen pro případné využití při provádění vědecké rekonstrukce objektu. Po prostudování veškerých dochovaných písemných materiálů - měření a fotografie z biskupství ostravsko-opavského, materiálů z archivu Národního památkového ústavu v Ostravě, dostupných materiálů z archivu města Ostravy, archivu muzea v Opavě a Zemského archivu v Opavě, prací Václava Mencla i dochované kusé dokumentace ze soukromých archivů se ukázalo, že i v tomto případě nebyla provedena dostatečná dokumentace, potřebná při případné obnově nebo rekonstrukci poškozeného objektu. Dochované písemné, i kresebné materiály, části vyhořelého kostela, ale hlavně odbornost a zkušenost autora projektu Ing. Antonína Závady se staly základem úspěšného provedení vědecké rekonstrukce kostela sv. Kateřiny v Hrabové.

Stavba kostela je řešena jako plně funkční. Splňuje podmínky obnovy památek i platných norem ČSN. Architektura roubeného objektu se v objemech, detailech, materiálech ani v dispozičním uspořádání nezměnila. Při provádění stavby bylo použito přírodních materiálů z dané oblasti. Kámen a dřevo jedlové, smrkové i dubové opracovali řemeslníci ručně původními pracovními postupy. Tesařské spoje odpovídají době vzniku stavby. Beton a cihly v základových konstrukcích nad terénem nahradil lomový kámen. Stěny chrámové lodi, presbytáře a sakristie jsou roubeny z ručně tesaných trámů s využitím Zachovalých původních prvků. Zvláštní pozornost

Kostel sv. Kateřiny. Vědecká rekonstrukce po požáru, oplocení. Ostrava-Hrabová. Kresba A. Závada 2003.

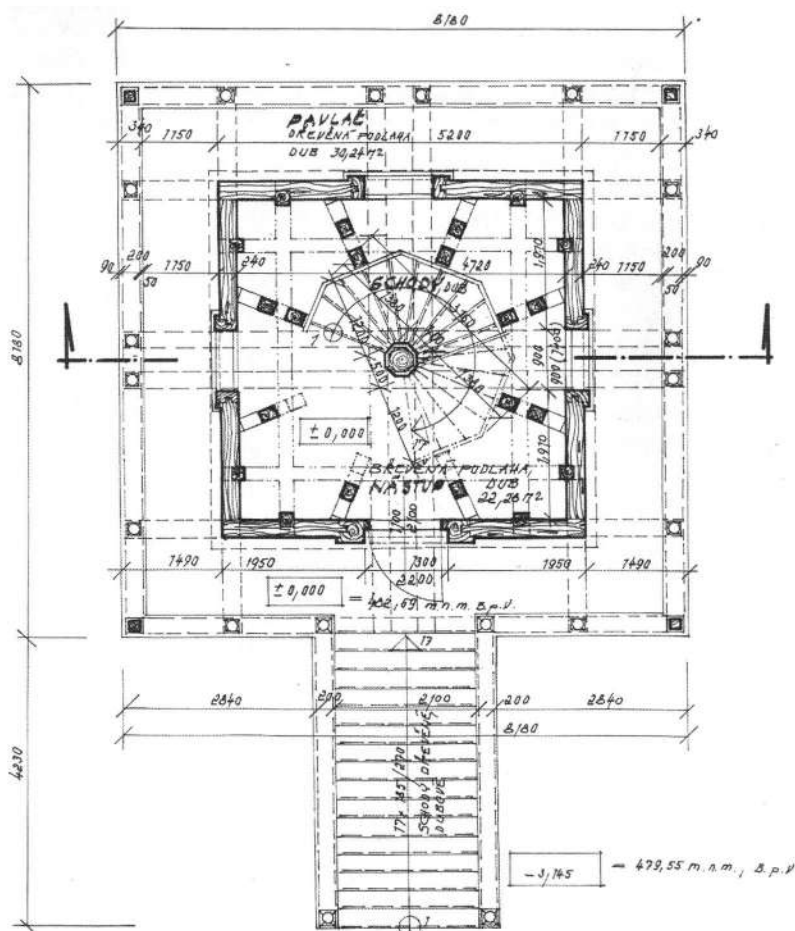
byla věnována obnově dřevěných zárubní - portálů. Samotný provoz kostela vyžaduje sociální zařízení, tech-

Rozhledna, vědecká rekonstrukce podle kresby pohledu D. Jurkoviče, řez. Kresba A. Závada 2009.

nické zázemí a vytápění. Potřebné vestavby projektant vyřešil tak, že do ochozů u věže umístil WC a do části ochozů u chrámové lodi technické zařízení. Nezasahují do konstrukcí a mohou být kdykoliv odstraněny. Vzhledem k tomu, že se nedochoval žádný mobiliář, interiér chrámové lodi navrhl Ing. arch. Marek Štěpán podle požadavků současné katolické liturgie. Projekt řeší také venkovní úpravy včetně oplocení. Obnovený kostel sv. Kateřiny vysvětil 27. listopadu 2004 ostravsko-opavský biskup František Václav Lobkowicz. Vypracovaný projekt, oceněný čestným uznáním je příkladem, jak by měla vypadat dokumentace každé památky.¹⁶

Dalším, v tomto případě výjimečným a ojedinělým příkladem vědecké rekonstrukce, je rozhledna, kterou připravoval architekt slovenského původu Dušan Jurkovič v devadesátých letech 19. století pro Brňov u Valašského Meziříčí. Pro stavbu nerealizované rozhledny se v roce 2009 rozhodlo město Rožnov pod Radhoštěm. Parcela byla vybrána již v šedesátých letech minulého století na vrcholu Karlova kopce. Valašské muzeum v přírodě dřevěnou rozhlednu podle Jurkovičova návrhu zahrnuje do plánu výstavby. Za působnosti ředitele Jana R. Bečáka zapracovali záměr do zastavovací studie odborní pracovníci technického úseku muzea vedeného Antonínem Zá-

POZNÁMKA:

- JURKOVIČOVA ROZHLEDNA R.P.R.,
- PETŘEKOVÁ STŘEŠNÍ - KARLŮV KOPEC; 449,30 m. n.m.
- VĚDECKÁ REKONSTRUKCE PODLE ARCHITECTURNÍ STUDIE ARCH. D. S. JURKOVIČE Z ROKU 1996, (EXTERIER)
- PODEZDÍVKA Z KAMENE LOTOVÉHO
- OD ÚROVNĚ ± 0,000 CELODŘEVĚNÁ

VÝŠKOVÉ KOTVY VTAŽENÉ
K ± 0,000, (P.T.N.P.) =

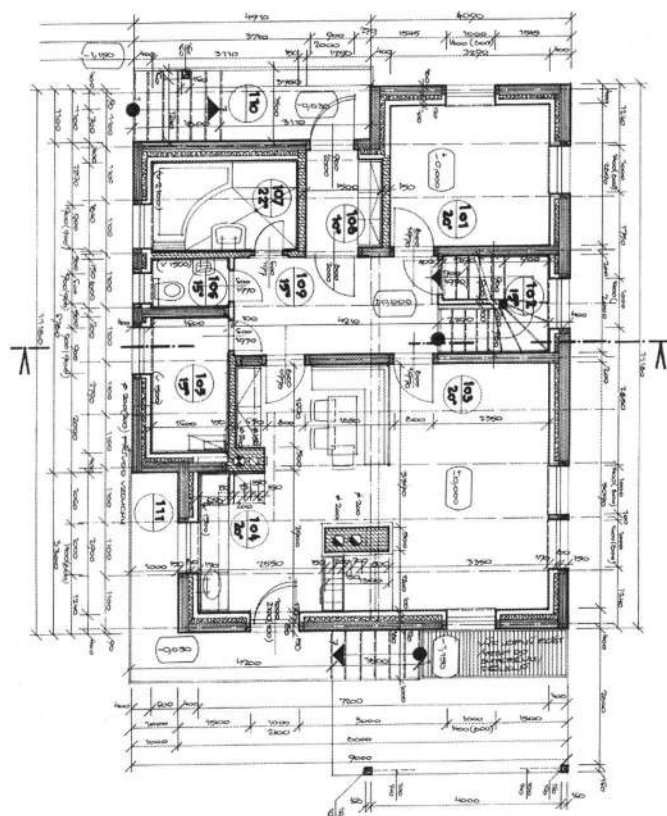
42,69 m. n.m., B.p.v.

TEL/FAX:	571 621 553	
MOBIL:	737 626 353	
PALÁČKOVÝ 773 757 01 VALAŠSKÉ MEZIŘÍČÍ		ARSTAV
MĚSTO ROŽNOV POD RADHOŠTĚM PARKETOVÝ KAPL. 104/100		
projekce:	Ing. Antonín Závada a.	Ing. Antonín Závada a.
stav:	JURKOVIČOVA ROZHLEDNA R.P.R.	6.
výška:	PŮDORYS, ± 0,000	7:50

Rozhledna, vědecká rekonstrukce podle kresby pohledu D. Jurkoviče, půdorys přizemí. Kresba A. Závada 2009.

vadou. Rozhlednu i s plánovanou sedačkovou lanovkou schválila vědecká rada muzea. Základním podnětem pro stavbu rozhledny se stal náčrtek publikovaný v *Albu Válašska*.¹⁷ Při přípravě archivních materiálů z díla Dušana Jurkoviče, potřebných pro rekonstrukci objektů Libušina a Maměnky na Pustevnách v letech 1995-1996, byla objevena druhá kresba rozhledny.

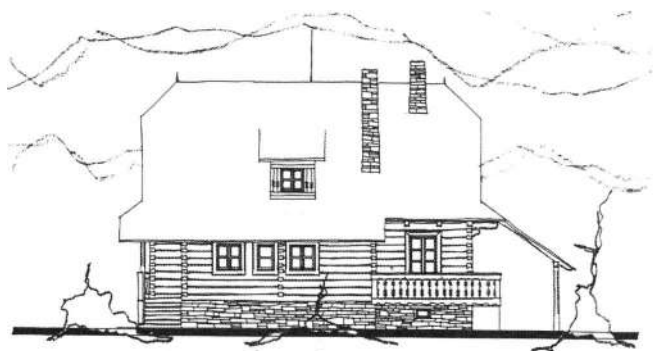
Oba návrhy upřesňuje ve své práci František Žákavec.¹⁸ Popis je dostatečně podrobný k určení jednoduššího typu rozhledny, není však upřesněna barevnost jednotlivých prvků a detailů. Dá se předpokládat, že rozhledna měla být barevně pojednána jako všechny realizované Jurkovičovy stavby na Pustevnách.

Obytný roubený dům čp. 432, půdorys přízemí. Rožnov pod Radhoštěm. Kresba A. Závada 1998.

Z dochovaných materiálů (kresba pohledu dřevěné rozhledny a její popis v práci F. Žákavce) autor realizačního projektu A. Závada záměr architekta D. Jurkoviče dotvořil v jeho duchu. Pro stavbu rozhledny se čtvercovým půdorysem budou využity tradiční stavební materiály kámen a dřevo ručně opracované tesáním. Nově vytvořený interiér včetně konstrukcí a schodiště musí splňovat podmínky platných předpisů a zároveň respektovat Jurkovičovu kresbu.

Zcela nový přístup vyžadují současné dřevostavby. Musí být prováděny podle platných norem a předpisů zejména v oblasti tepelné techniky a požárního zabezpečení, ale také na základě požadavků na komfort a pohodu bydlení podle představ investora. Objekty k bydlení v dispozičním uspořádání nelze stavět například bez sociálního zázemí a technického vybavení. Podkroví je využíváno ke zvětšení obytných prostor. Doplňujícími stavbami jsou garáže, oplocení, zpevněné plochy, popřípadě drobná zahradní architektura. Nové stavební materiály použité při výstavbě výrazně mění kvalitu jednotlivých konstrukcí. Celkový vzhled je ovlivněn názorem stavebníka, zda dům bude v proporcích, ve hmotě a částečně i v detailu obdobný, jako byly objekty v daném regionu, nebo se rozhodne pro stavbu současného módního trendu. Při spojení obou forem nelze ve výsledku očekávat vzhledově hodnotný objekt. Architekt-projektant musí k vyřešení zadaných podmínek přistupovat s rozvahou, musí respektovat daný

Obytný roubený dům čp. 432, pohled východní. Rožnov pod Radhoštěm. Kresba A. Závada 1998.

stavební pozemek a okolní zástavbu. Do souvislé zástavby nelze postavit srub z kulatiny s prezdobenými detaily oken, dveří, stropních trámů, se střešními okny, s nevhodnými vikýři, nebo obydlí, které se má tvářit jako „sруб kanadských dřevorubců“.

Dřevo je výjimečným stavebním materiálem, vyžadujícím zachování léty ověřených řemeslných postupů v daném regionu. Snaha vlastnit obydlí odlišné od jiných vede stavebníka k používání materiálů nevhodných pro stavbu domu ze dřeva. Sokl je často omítaný, obložený keramickým obkladem, nebo kamenem dovezeným z jiných oblastí. Srub je proveden ze dřeva z dovozu (např. finské jedle). K venkovní úpravě povrchu dřeva se používá barev v odstínech pro dřevo zcela nevhodných (tmavé až do černá). Neměla by být používána krytina z bonského šindele nebo plechu, dlažby z betonových prvků, vysoké plné betonové ploty s kovářsky zpracovanými prvky, v neposlední řadě pak úprava zahradní plochy dřevinami z jiných oblastí.

Jak vhodně či nevhodně může materiál, nové technologie, ale především názor a požadavky majitele ovlivnit vzhled současné dřevostavby, posoudíme na uvedených příkladech, které jsou doplněné fotografiemi:

- Dům v Ženklově na Novojičínsku, roubený z kulatých prvků na rozích s přesahy, s mírným sklonem střechy a střešními okny nevyužívá tvarosloví a prvky typické pro danou oblast.

Obytný roubený dům čp. 432, pohled jižní. Rožnov pod Radhoštěm. Novostavba z roku 2000 dle návrhu A. Závady. Foto A. Závada 2010.

- Stavebník ke stavbě svého rodinného domu v Bordo vicích čp. 194 na Novojičínsku přistupoval obdobně jako stavebník v Ženklově. Na rozdíl od střešních oken používá ve střešní ploše vikýře, neodpovídající typu stavby.

- V Rožnově pod Radhoštěm byl navržen podle požadavků stavebníka dům čp. 432 a realizován v souladu s platnými předpisy, normami a požadavky, stanovenými příslušnými úřady. Půdorysné členění odpovídá současným požadavkům na bydlení pro čtyř až šestičlennou rodinu. Obytná místnost s kachlovými kamny a malou pecí na pečení chleba je vybavena lidovým nábytkem. Vzhled domu odpovídá roubeným objektům z Rožnovska.

- Malá zemědělská usedlost čp. 986 ve Velkých Karlovicích na místě původní usedlosti zachovává půdorysnou stopu a tvarosloví. K realizaci majitel používá kromě dřeva soudobých materiálů a technologií. K vytápění slouží kachlová kamna s vestavěnou kamnovou vložkou a s výměníkem na ohřev teplé vody pro podlahové topení a otopná tělesa. Doplnujícím zdrojem otopného systému je elektrokotel s dálkovým ovládáním. Objekty jsou řešeny podle požadavků stavebníka a využívány k bydlení.

- Původní statek v Dubé na Českolipsku, v místní části Horní Dubová Hora, koupil soukromý podnikatel pro zřízení školícího střediska. Dřevěná část statku byla obnovena podle dochované dokumentace v duchu regionálních staveb s výrazným architektonickým prvkem - podstávkou.

Obytný roubený dům s hospodářským objektem čp. 986, novostavba. Velké Karlovice. Foto A. Závada 2008.

- Stávající zemědělská usedlost v Janově u Vsetína bude obohacena o stavbu včelína. Objekt bude roubený, na kamenné podezdívce, částečně podsklepený. Dispoziční řešení zcela odpovídá potřebám chovatele včel.

*Hospoda s kupeckým krámem, nyní obytný dům. Zděchov.
Foto M. Baďuříková 2009.*

*Hospoda s kupeckým krámem ze Zděchova. Kopie. Valašské muzeum
v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Foto M. Baďuříková 2009.*

- Účelová stavba (rozhledna) na kopci Královci u Valašských Klobouk je typem lesní rozhledny vhodné do chráněné oblasti. Je celodřevěná, sloupkové konstrukce z kulatiny, krytá šindelem.

Při opravách a rekonstrukcích dřevěných staveb zachovaných v jednotlivých regionech není snadné dodržet jejich autenticitu. Přestože podmínky pro opravy a výstavbu jsou stanoveny v regulativech měst a obcí a reagují na regionální výjimečnost, nejsou stavebníky dodržovány. Je málo kvalifikovaných řemeslníků i odborných pracovníků. Místo přesné a odborně provedené práce se nekvalita zdůvodňuje „lidovostí“. Např. hrubost opracování, nedodržení detailů, použití nekvalitních a rozměrově odlišných materiálů neodpovídá zvyklostem v daném regionu.

*Lesní rozhledna. Královec, Valašské Klobouky. Novostavba z roku 2006
podle návrhu A. Závady. Foto M. Baďuříková 2009.*

Příkladem i návodem k provádění oprav a rekonstrukcí původních staveb, případně i k výstavbě nových objektů, by měla být muzea v přírodě a památky in situ.

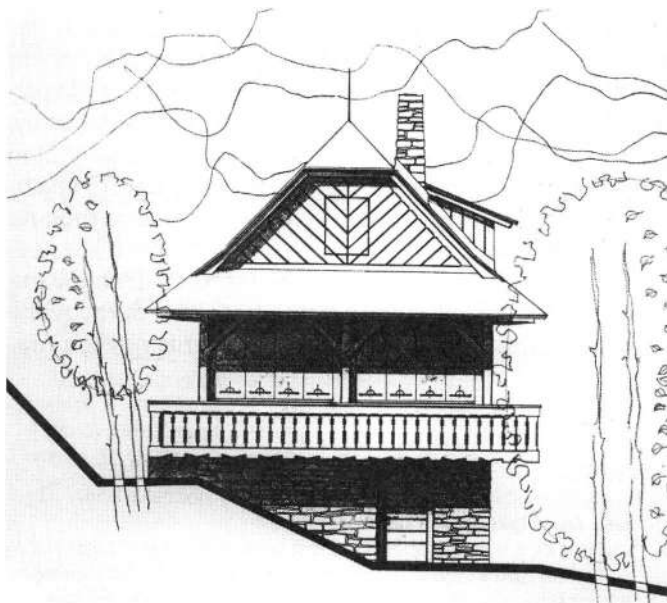
Vše, co je prezentováno v muzeích, nelze uplatnit při revitalizaci. Nový způsob využívání staveb vyžaduje používání dříve neznámých materiálů a technologických postupů. U všech roubených staveb bez rozdílů

Obytný roubený dům, novostavba. Ženklava.
Foto M. Baďuříková 2010.

Obytný roubený dům čp. 194, novostavba. Bordovice.
Foto M. Baďuříková 2010.

Návrh na stavbu včelína v Janově u Vsetína.
Kresba A. Závada 2010.

Doškolovací středisko, pohled čelní. Dubá, místní část Horní Dubová
Hora, Českolipsko. Kresba A. Závada 1999.

je nezbytná impregnace dřeva. Neopomenutelná je také barevnost, které by mělo být dosaženo přirozeným stárnutím dřeva, bez použití barevných impregnačních prostředků nebo mořidel. Nelze nerespektovat normy, předpisy a závazná stanoviska správních orgánů. V čem nás však může původní architektura inspirovat, je celkový vzhled objektů a jejich osazení do krajiny s vazbou na okolní zástavbu.

Dřevostavby existují v různých formách. Dochované původní stavby - chráněné památky - jsou opravovány tradičními stavebními postupy bez použití nových ma-

teriálů a v souladu se závazným stanoviskem vydaným správními orgány památkové péče. Výsledky oprav původních památkově nechráněných objektů jsou závislé na přístupu majitele a projektanta a jejich zájmu o zachování původního vzhledu. Stavební zásahy mohou být provedeny takovým způsobem, že degradují stavbu i dané prostředí. U nové stavby je výsledek výrazně ovlivněn stavebníkem, projektantem a správními orgány zúčastněnými v procesu výstavby. Snahou všech by mělo být navrhovanou stavbu provádět tak, aby nenarušovala krajinný ráz dané lokality a regionu.

POZNÁMKY:

1. Na realizaci stavby ze dřeva se majitel vždy podílel a podílí názevem, často také vlastní prací.
2. Roubený dům v každé oblasti má svá specifika. Např. chebský dům chlévního typu s roubeným přízemím a patrem obvykle hrázdným; krkonošský dům chlévního nebo komoro-chlévního typu, roubený s nabílenými spárami, s vysokou sedlovou střechou; severočeský dům komorového, v pohraničí chlévního typu, roubený, přízemní i patrový, s bohatě zdobenou předsazenou lomenicí a podstávkou; valašský dům komorového nebo chlévního typu, roubený, přízemní, se sedlovou střechou a s typickým kabřincem s makovicí. Srov. Frolec - Vařeka 1983.
3. Půdorysné typy lidových staveb nejsou uváděny. Problematikou se zabýval Vilém Pražák v článku *K problematice základních půdorysných typů lidových staveb v Československu*. Československá etnografie, 6, 1958, s. 219-236, 331-360.
4. Dřevo nemůže splňovat podmínky ekologického materiálu, protože již při těžbě bývá napadeno hnilobou, popřípadě dřevokaznými škůdci. Dřevo v používané síle u obvodových stěn nesplňuje podmínky pro tepelné hodnoty, stanovené normou ČSN.
5. „Pasivní dům je stavba, která se vytopí sama pomocí slunečního záření a vnitřních tepelných zisků - spotřebičů, osob apod. Pasivní dům spotřebuje ve srovnání s běžnou stavbou zhruba 10x méně tepla na vytápění, tj. méně než 15kWh/m² za rok“ (Hudec 2008, s. 14). Roubené stavby nemohou plnit funkci pasivního domu, protože u dřevěných konstrukcí nezajistíme potřebnou neprůvzdušnost. Ta nesmí přesáhnout 0,6 násobek výměny vzduchu za hodinu.
6. „Polovalbová střecha ... Polovalby mohou být vytvořeny i jinými tvary, kupř. štítem při vrcholu nebo kabřincem (kuklou), který se často vyskytuje u lomenic dřevěných staveb lidových“ (Krofta - Řapek - Švarc 1957).
7. Síla omítky není dostatečná. Neplní funkci zabudované tepelné izolace.
8. Sláma a seno, uskladněné v půdním prostoru na dobu časově omezenou, odebíranou dle potřeby, neplní funkci zabudované stavební tepelné izolace.
9. Vývojové stupně topenišť nejsou uváděny. Problematikou se zabýval Vilém Pražák v článku *Vývojové epochy a stupně topenišť v českém a slovenském lidovém obydlí*. Český lid, 53, 1966, s. 321-347.

10. Tohoto výroku používali lidé z Velkých Karlovic, Dolní, Prostřední a Horní Bečvy a z dalších vesnic v oblasti Valašska (Malý Rudolf* z Velkých Karlovic, místní části Rynštoka, Holčák Ludvík* z Velkých Karlovic-Podfatého).
11. Samotný krb s krbovou vložkou (mylně krbová kamna) nevytopí celý dům bez napojení do systému např. teplovodního vytápění nebo bez dalších otopných těles.
12. Česká norma ČSN 49 153-1. Dřevo na stavební konstrukce. Srov též Peschel 2002 (z něm. originálu Tabellenbuch Holztechnik).
13. Rekonstrukce - „1. uvedení do původního stavu; 2; opětné sestavení, zřízení v původní podobě, 3. přestavba, při níž objekt dostává novou podobu“ (Trojan - Mráz 1990, s. 167). Vědecká rekonstrukce - opětovné postavení v původní podobě podle dochované dokumentace, závazných stanovisek odborných institucí Státní památkové péče, s použitím shodných materiálů a provedením shodnými technologickými postupy, jaké byly používány při realizaci původního objektu.
14. Základní údaje o kostele a jeho opravách byly umístěny v kostele před jeho vyhořením.
15. K vypracování projektové dokumentace bylo vydané závazné stanovisko Magistrátu města Ostravy, útvar hlavního architekta zn.ÚHA/4316/2002/Tá/Ze ze dne 2002-06-14.
16. Čestné uznání v soutěži o titul Dům roku 2004, udělený primátorem města Ostravy Alešem Zedníkem v červnu 2005.
17. *Album Valašska. Ve prospěch české mateřské školy v Novém Jičíně. K oslavě velkého Palackého, ku povznesení a pro dobré jméno krásného Valašska všem milým jeho hostům v památném roce 1898 jest toto album věnováno.* [B. m.]: [b. v.] 1898.
18. „....s jakou chutí se dal Jurkovič do první své objednávky, když v r. 1896 turistický spolek ve Valašském Meziříčí jej vyzval, aby na vyhlídkové místo v okolí jejich města, na vrchu Brňově, navrhl rozhlednu. Projekty byly nakresleny dva, první byl uveřejněn ve vídeňském časopise 'Der Architekt' (roč. V, 1899, str. 34), druhý zjednodušený a příhodnější je nyní neznám. Jde tu o kombinaci lidového srubu o pavláčce a lomenici svěží, jež nese vyhlídkový pavilon. Vysoká kamenná podezdávka..." (Žákavec 1929, s. 33).

LITERATURA:

- Frolec, V. 1974: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno: Blok.
- Frolec, V. - Vařeka, J. 1983: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha: SNTL- Nakladatelství technické literatury.
- Gavendová, M. - Koubová, M. - Levá, P. 1996: *Kulturní památky okresu Nový Jičín. Seznam nemovitých kulturních památek*. Nový Jičín - Ostrava: Okresní úřad - Památkový ústav.
- Halahyja, M. a kolektiv 1970: *Stavebná tepelná technika, osvetlenie a akustika*. Bratislava: Alfa.
- Hudec, M. 2008: *Pasivní rodinný dům*. Praha: Grada.
- Kočí, J. - Chochula, J. 1954: *Zrubové stavby*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo technickej literatury.
- Kolb, J. 2008: *Dřevostavby*. Praha: Grada.
- Krofta, J. - Řapek, J. - Švarc, B. 1957: *Stavitelství II. díl. Učební text pro průmyslové školy stavební*. 2. vydání. Praha: Státní nakladatelství technické literatury.
- Lazišťan, E. - Michalov, J. 1983: *Drevené stavby na Slovensku*. Martin: Osveta.
- Lázníčka, Z. 1960: Typy venkovských osídlení na Novojičsku. Vlastivěda Ostravského kraje. *Novojičsko*, č. 1, s. 6-8.
- Mencl, V. 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.
- Peschel, P. a kolektiv 2002: *Dřevařská příručka - tabulky, technické údaje*. [Soubor norem]. Praha: Sobotáles.
- Polášek, J.: Kostel sv. Kateřiny Alexandrijské. In: Adamczyk, I. - Janoszek, E. - Makowski, M. - Polášek, J. - Spyra, J. - Wawreczka, H. 2009: *Dřevěné kostely a kaple v Beskydech a okolí*. [B. m.]: Wart, s. 76-80.
- Škabrada, J. - Voděra, S. 1975: *Vesnické stavby a Jejich úprava*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- Šubrt, R. - Volf, M. 2002: *Stavební detaily - tepelné mosty*. Praha: Grada.
- Trojan, R. - Mráz, B. 1990: *Malý slovník výtvarného umění*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Vaverka, J. - Havířová, Z. - Jindrák, M. a kolektiv 2008: *Dřevostavby pro bydlení*. Praha: Grada.
- Žákavec, F. 1929: *Dílo Dušana Jurkoviče. Kus dějin Československé architektury*. Praha: Vesmír.

Summary

Timbered buildings - tradition and today

Timber is the primary and basic building material used for construction of dwellings in the Czech Republic. It was used in the form of round timber, barks, boards, and roofing. Timber buildings have been maintained mainly as a part of country settlement. Nowadays, farmsteads as well as single timber houses are used mostly for recreation. The timber buildings were influenced by their long-term development and regional customs. The site of the houses as well as their ground plan always depended on financial possibilities of the owners and on changing rules. In the present, the residential houses cannot be built in the same way. When comparing individual structures, used materials and their processing, we can gain the knowledge of principal differences between the timbered buildings from the past and the contemporary ones. We must proceed to the monuments, their repairs, or reconstructions in a different way. Those buildings should be repaired in the way of a scientific reconstruction with respect to their use. Architectural expression, mass, detail and material processing of new timbered houses should correspond to the neighbouring housing and environment.

Key words: timber, traditional technology, timbered house, scientific reconstruction, contemporary timbered buildings.

LOKÁLNÍ VYTÁPĚNÍ - NOVÉ NÁVRATY STARÝCH TÉMAT

Martin Šimša

Historický exkurz

Druhá polovina 20. století přinesla do venkovského stavitelství celou řadu převratných změn, které zásadním způsobem ovlivnily nejen dosavadní stavební konstrukce a řešení, ale též nároky na bydlení a jeho standardy. Většina těchto změn probíhala postupně, ruku v ruce se vzrůstajícími nároky a technickou úrovní společnosti. Již na konci čtyřicátých let bylo obvyklé, že většina vesnických domů disponovala elektřinou a taktéž vodovodem. Nejčastějším důvodem zavedení těchto převratných novinek však bylo většinou usnadnění péče o dobytek, což byl také důvod zakončení vody a elektřiny ve chlévě. Péče o pohodlí obyvatel usedlostí stála oproti tomu značně v pozadí, což je patrné například ze způsobu zajištění a distribuce tepla v domě. V téže době bylo totiž vytápění stále ještě vázáno pouze na hlavní obytnou místnost domu - jizbu, světnici či kuchyň, kde se okolo kachlového či kovového sporáku soustředil život obyvatel domu. Ostatní místnosti zůstávaly nevytápěné, a to přesto, že běžně sloužily k přespávání či sezónnímu bydlení členů rodiny.

Změna v pojetí významu tepla ve všech obytných prostorách domu, jako důležitého standardu domácnos-

ti, se na vesnici začala prosazovat relativně nedávno, a to v souvislosti s budováním nové vesnické zástavby na počátku šedesátých let 20. století. Součástí tehdejší plánové dokumentace nově budovaných domů se zcela standardně stalo ústřední topení s kotlem na tuhá paliva, ocelovými rozvody, radiátory a výměníkem pro ohřev teplé užitkové vody. Myšlenka to sice nebyla nijak nová, v městském stavitelství dokonce již dávno využívaná, ovšem pro většinu stavebníků značně nedostupná. Ze statistické analýzy Struktura bytového fondu (graf č. 7) vyplývá, že roku 1961 bylo takto vybavených domácností jen pouhých 8,9%, počítaje v to i městskou zástavbu. Podpora výstavby a direktivní směřování stavebníků k vyšším standardům však přineslo dramatickou změnu, takže během jediné generace tento model natolik zdomácněl, že se stal stabilní součástí nejen nově budovaných domů, ale též většiny provedených rekonstrukcí. Celkový podíl takto vybavených bytových jednotek vzrostl roku 1980 na polovinu a v následujících deseti letech dokonce na tři čtvrtiny všech bytových jednotek. V devadesátých letech již nebyl nárůst tak rapidní, zato však došlo k rychlému zvýšení počtu domácností vybavených plynem, což bylo způsobeno státními dotacemi na přeměnu vytápění z pevných paliv na plyn a elektřinu. Současně byly také plynofikovány další, dosud nepřipojené obce, což zvýšilo podíl bytů se zavedeným plynem z poloviny na téměř dvě třetiny. Z celkového počtu bytů vytápěných lokálně (s kotelnou či kamny v domě) jich v roce 2001 nejvíce, téměř tři pětiny, topilo plynem, zhruba jedna třetina pevnými palivy a přibližně jedna desetina elektřinou.

Ústřední vytápění vneslo do standardů vesnického bydlení zcela nové momenty, které se s odstupem času začaly projevovat i v starší zástavbě. Tento proces byl nesen i jistou generační změnou, při níž děti podstupovaly radikální modernizaci domů spojenou se zavedením ústředního topení, centrálním ohřevem teplé vody a vařením na plynovém sporáku, kdežto rodiče dále používali lokální topidla. V omezené míře to ještě byly dožívající kachlové sporáky, které po skončení jejich životnosti nahradily již z dřívějška známé a užívané přenosné kovové sporáky s šamotovou vyzdívkou. Počet topidel se ovšem i zde postupně zvětšoval, tak jak bylo vytápění zaváděno

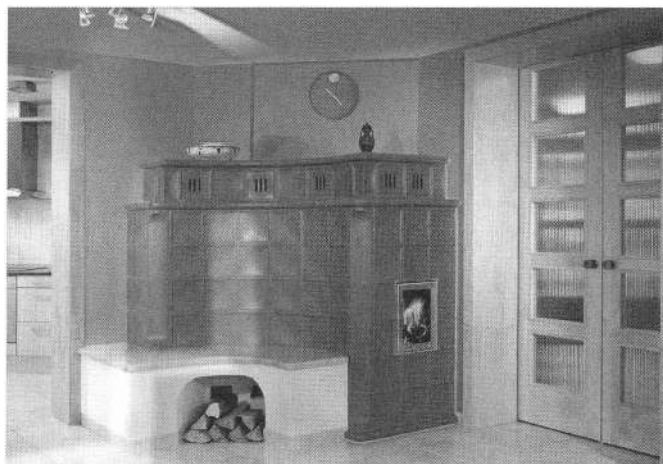
Moderně pojatá kachlová kamna vytvářející výraznou dominantu interiéru. Foto M. Šimša 2010.

do dalších obytných místností v domě. Nejčastěji se jednalo o různé typy přenosných kovových kamen na pevná paliva. Značnou proslulost si v tomto směru získala kamna na hnědé uhlí značky CLUB, tzv. *klubky*, a také kamna na dřevo značky PETRA. Mimo to se s různým úspěchem využívala též naftová kamna a v lokalitách se zavedeným plynem i plynová kamna značky VAV. Ohřev teplé užitkové vody řešila lázeňská kamna s připojeným zásobníkem na vodu, později elektrické průtokové ohřívače a ve městech i plynové ohřívače zn. KARMA. Z hlediska konstrukce se jednalo o ustálený, nepříliš velký počet typů, které rozvíjely starší, osvědčená řešení tahových kamen na primární vzduch bez dalších technologických inovací. Přestože tedy lokální topidla dosáhla v průběhu doby v domácnostech značného rozšíření, které co do četnosti konkurovaly topení ústřednímu, nestal se z jejich používání stabilní dlouhodobý trend, naopak postupně se od jejich používání upouštělo a ve srovnání s ústředním topením se staly topidlem doplňkovým. Větší využití měla pouze v sezóně využívaných objektech - chatách a chalupách, případně doplňkových hospodářských objektech, jako jsou garáže, dílny, skleníky či letní kuchyně. Mezi lety 1961 a 1991 se jejich podíl na vytápění domů a bytů neustále snižoval ve prospěch ústředního topení, které se zavádělo nejen do nových, ale též rekonstruovaných bytů. V roce 2001 měly výraznější podíl na lokálním vytápění kamny (na plyn, elektřinu a pevná paliva) pouze domy postavené před rokem 1945, u nichž v pozdějších letech neproběhla další rekonstrukce. U mladších domů je tento podíl mnohem menší a pohybuje se okolo 10% (graf č. 6).

Trendy lokálního vytápění

Určitým protipólem k čistému, ovšem současně i do jisté míry neosobnímu až sterilnímu ústřednímu vytápění, byla výstavba bytových a zahradních krbů. V literatuře se téma objevilo na počátku sedmdesátých let 20. století, kdy bylo vydáno několik základních publikací (viz Literatura), které se v následujících desetiletích dočkaly dalších, rozšířených vydání. Téma bylo dále zpopularizováno v časopisech věnovaných bydlení a životnímu stylu, jako byl *Domov*, *Naše rodina* a další, kde se k němu autoři pravidelně vraceli. V českých podmínkách nepříliš známé téma krbů bylo prezentováno na základě zkušeností ze západní Evropy, kde jejich stavba i začlenění do interiéru mělo dlouhou tradici. Čtenáři tak byl krb prezentován ja-

ko symbol neotřelého luxusu, který do bytového prostoru vnáší oživující prvek ohně, nenápadnou romantiku a v neposlední řadě i možnost přitápění v přechodném období jara a podzimu. Samotné hledisko účelnosti takového vytápění však nebylo nikdy přeceňováno, protože většina projektantů i stavitelů si byla dobře vědoma neúčelnosti a malého výkonu krbu, z něhož většina tepla odcházela komínem ven. Nejrozumnější podoby krbů si postupně našly cestu do nejednoho rodinného domu, chaty či chalupy. Neklamnou známkou přítomnosti je masivní cihlový či kamenný komín, přistavěný z venku ke stěně domu. Uvnitř najdeme krb nejčastěji v hale či obývacím pokoji, kde se může plně rozvinout jeho reprezentativní funkce. S ohledem na estetické názory a přání stavitele mohl krb nabýt různé podoby od masivní, bohatě členěné historizující napaodobeniny až po moderní do obložené stěny zapuštěné kapsy. Přestože stavba krbů nabyla v průběhu doby jisté popularity, žádný z výrobních ani stavebních podniků socialistického hospodářství země se na jejich výrobu nezaměřil. Stavitelé tak zůstali odkázáni na vlastní šikovnost, případně služby zručných zedníků či samouků, kteří byli ochotni se s problematikou stavby krbů vypořádat. O tom, že taková stavba byla často funkční spíše na oko, není třeba diskutovat.¹ Přesto se krby neodmyslitelně zapsaly do povědomí stavitelů i obyvatelů a vytvořily vhodný předpoklad jejich modernějších příbuzných.

Soudobá kachlová kamna kombinující krbovou vložku s akumulací keramickými tahy. Foto M. Šimša 2010.

Krbová vložka

Nové možnosti využití krbů při vytápění domů a bytů přineslo po roce 1989 otevření tuzemského trhu novinkám ze západní Evropy, kde má topení krby mnohem starší a silnější tradici. V průběhu 20. století zde vznikla řada technických inovací, přizpůsobujících tento systém vytápění současným potřebám.² U nás se uplatnily především tzv. krbové vložky,³ což je vlastně kompaktní, uzavřené topeniště s regulovaným přívodem vzduchu,⁴ odvodem spalín a tepelným výměníkem. Předávání tepla do místnosti je realizováno prostřednictvím horkého vzduchu, který se ohřívá na stěnách pláště topeniště uvnitř topidla a průduchy v jeho horní části vychází do místnosti. Sálání pláštěm, s výjimkou prosklených dvířek, je omezeno na minimum. Stěny, včetně prostoru nad topeništěm, které plní funkci tepelného výměníku, jsou většinou obezděny keramickými voštinami, póro-betonovými kvádry, dokonce i sádkartonem. Celkový vzhled instalace krbové vložky v interiéru pak vychází z estetiky tradičních krbů, což je navíc posíleno průhlednou čelní stěnou, zasklenou žáruvzdorným sklem, skrze něž je možné vidět hořící oheň.

Charakteristickým znakem krbové vložky je velký okamžitý výkon vyplývající z rozměrů topeniště, jež jsou odvozeny ze snahy maximalizovat plochu prosklené stě-

ny, jako prostředku k začlenění prvku otevřeného ohně do interiéru. Minimální výkon se tak pohybuje od 8 až po 12 kW, přičemž k vytopení obytné plochy o 60 m² s objemem 500 l vzduchu (velikost běžného bytu) stačí okolo 3,2 kW tepla. Je tedy vcelku logické, že krbová vložka nebývá instalována samostatně, ale v kombinaci s otevřenými teplovodními kanály, kterými horký vzduch putuje do dalších místností domu. Existují i další možnosti využití přebytku výkonu, jako je teplovodní výměník, rozvádějící ohřátou vodu do radiátorů, případně výměník na sanitární vodu pro osobní hygienu. Vzhledem k tomu, že oba jsou ohřívány pouze horkým vzduchem, vyjadřují se odborníci k jejich účinnosti značně skepticky (Temr 2008a). Výkon proto musí být často regulován až na 40% celkového objemu, což lze dosáhnout jedi-ně omezováním přístupu vzduchu, které s sebou nese nestejněměrné hoření, dehtování na čelním skle, v topeništi a v komíně. Vedle toho i nestejněměrný rozvod tepla s velkými rozdíly mezi teplotou u stropu, kde ústí teplovodní kanál a podlahou, kam musí teplý vzduch doputovat, což způsobuje efekt tzv. studených nohou. Další, často zdůrazňovanou nevýhodou jsou otevřené teplovodní kanály, kudy do místností proudí jak horký vzduch, tak i na plášti topidla připálený prach, který může obyvatelům domu způsobovat dýchací obtíže i onemocnění.

Kachlová kamna

Zcela odlišným typem otopného systému jsou kachlová kamna, často zaměňovaná s krbovými kamny, stojícími na pomezí mezi oběma systémy. Kachlová kamna mají v naší zemi na rozdíl od krbů velice dlouhou historii, která se nepřetržitě vyvíjela od středověku až do počátku 20. století. Posledním výhonkem této tradice jsou kachlové sporáky, jež dožívaly svou existenci společně s posledními kamnáři ještě v druhé polovině 20. století. Opětovný rozvoj celého odvětví, počínaje výrobou kamnových kachlů přes opravy a stavbu nových kamen až po hotovení kamnářského příslušenství, nastal v druhé polovině devadesátých let 20. století, a to v určité závislosti na vzrůstající oblibě krbových vložek. Kachle se totiž často používaly jako jedna z možností obložení obezdívky, což postupně vedlo k obnovení produkce domácích výrobků, jejichž cena i kvalita mohla směle konkurovat dováženému zboží. Takto se rozběhla výroba ve firmě Keramika Letovice a.s. a v mnohých dalších dílnách, jejichž majitelé a zaměstnanci často patřili ke starým

Továrně vyráběná ocelová krbová kamna v interiéru současného vesnického domu. Foto M. Šimša 2010.

kamnářským rodům. Zde začala postupně uzrávat často neuvědomělá myšlenka na obnovu domácí kamnářské tradice, zastoupené těžkými tahovými kamny.

Ve srovnání s krbovou vložkou má topeniště těchto kachlových kamen často i větší okamžitý výkon, který se pohybuje od 12 do 15 kW. Většina této energie však není určena k ohřevu vzduchu v místnosti, ale k akumulaci v tělese kamen, odkud teprve sálá do prostoru. Spalování dřeva probíhá uvnitř uzavřeného topeniště, vyzděného z keramicko-šamotových desek bez použití roštu, přívod vzduchu probíhá přes dvířka umožňující jeho regulaci. Obsluha bývá umístěna vně obytné místnosti. Z topeniště proudí horké spaliny skrz teplovzdušné kanály, tzv. *tahy*, které prochází celým tělesem kamen a dosahují více než deseti metrů délky. Tah je sestaven z akumulačního materiálu, většinou šamotových nebo vermikulitových⁵ desek, které se průchodem spalin zahřívají. V konečném důsledku do komína odchází minimální množství tepla, takže *kůř musí jít do komína studené a hloupé*, jak popsal jeho charakteristiku kamnář z Lhotky u Letovic. Šamotová obezdívka tahů se obestaví stěnou z kamnových kachlů, takže celková síla stěny se může v závislosti na konkrétní charakteristice kamen pohybovat od 8 do 18 cm. Výborná tepelná vodivost šamotových kachlů umožňuje nejen akumulaci, ale i postupné rovnoměrné sálání tepla do místnosti. Za ideálních podmínek se do kamen přikládá jednou za 8-12 hod. Po vyhasnutí dokážou kachlová kamna vydávat teplo i po 24 hodin.⁶ Díky moderním keramickým materiálům akumulační částí kamen je i při takovýchto časech zajištěn náběh na teplotu do 1 hodiny, tedy je zcela eliminován dřívější handicap kachlových kamen - dlouhá doba roztápění.

Díky svému výkonu dokážou kachlová kamna vyheřtát nikoli jednu, ale hned několik místností, stačí je v rámci domu vhodně umístit tak, aby vyhřívání stěny s topnými kanály procházely více místnostmi. Další možností je systém *hypokaustu*, rozvodu horkého vzduchu pomocí uzavřených teplovodních kanálů, které díky moderním akumulačním materiálům dokážou dovést teplý vzduch i do patra domu. Využití obou systémů však vyžaduje kvalitní plánovou přípravu a včasné zakomponování obou prvků do struktury domu, včetně umístění dostatečně dimenzovaného komína a obslužné místnosti. Častěji se proto setkáváme s dodatečně vestavěným tělesem kachlových kamen, které vytápí pouze okolní prostor, maximálně přilehlou místnost.

Stavba systému kachlových kamen zasahuje do struktury domu nejen technickými požadavky, ale také přítomností rozměrného topidla, jehož stěny, tradičně obložené barevně glazovanými keramickými kachli, vytvářejí výraznou dominantu. Ne všude je vhodná a požitelná rustikální hranolová kobka ze zelených či hnědých kachlů, což je důvod, proč se stavebníci i kamnáři snaží dát topidlu modernější kabát. Těch, kteří se při tom snaží inspirovat moderními evropskými trendy designu kachlových kamen, prezentovaných třeba na veletrhu kamnářských výrobků v rakouském Welsu, není nijak

Teplovzdušný krb s ocelovou krbovou vložkou v obývacím pokoji současného venkovského domu. Foto M. Šimša 2010.

mnoho, a tak nakonec vítězí vlastní invence. To je také důvod, proč namísto jasně definovaných, nekomplikovaných linií s atraktivní barevností jsou naše domácí realizace stále ještě spíše nepříliš zdařilým průnikem tradiční hranolové kobky, babiččina sporáku a krbové vložky s problikávajícím ohništěm. Přitom u našich sousedů je zcela běžné, že kompaktní kamna jdou v designu vstříc požadavkům zákazníků. Díky technologické variabilitě je tahový systém méně náročný na své umístění a také prostor, takže kachlová kamna již nemusí zabrat polovinu obývacího pokoje, aby jej dokázala účinně vytápět. Celé topidlo může stát na půdorysu i 80x80 cm, což není rozhodně mnoho, když si uvědomíme, že jde o funkční zařízení zásobující teplem celý dům. Navíc široká škála barev obkladových kachlí je v interiérovém designu jednou z podstatných výhod. Výrobci se už zdaleka nedrží jen osvědčených lesklých zelených a hnědých, ale nabízejí desítky moderních matných glazur, díky nimž může kamnář-architekt kamna dokonale do interiéru schovat nebo se naopak pochlubit svou kreativitou.

Bez zajímavosti nejsou ani blahodárné účinky připsované působení kachlových kamen na lidské zdraví, o nichž se zmiňuje celá řada odborníků, zejména lékařů. Na rozdíl od krbových vložek s otevřenými teplovzdušnými kanály oceňují bezprašný ionizovaný a vlhký vzduch, který pomáhá astmatikům a alergikům. Rovnoměrné šíře-

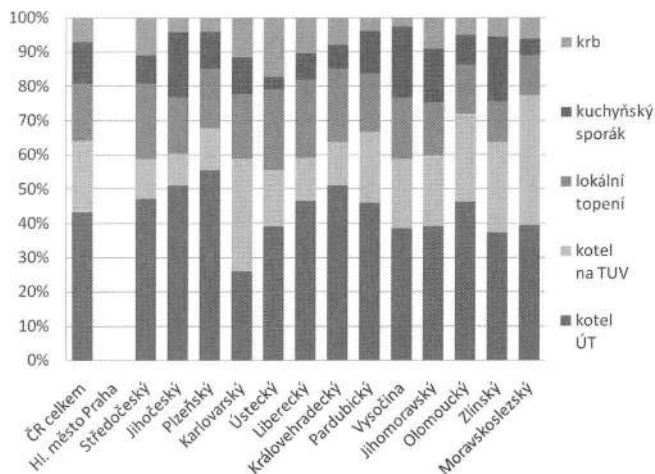
ní tepla od podlahy ke stropu zbavuje revmatických potíží, uvolňuje stres a navozuje duševní pohodu, přičemž k pocitu dobře vytopené místnosti stačí teplota okolo 19°C.

Lokální topení - trend současnosti, nebo okrajová záležitost?

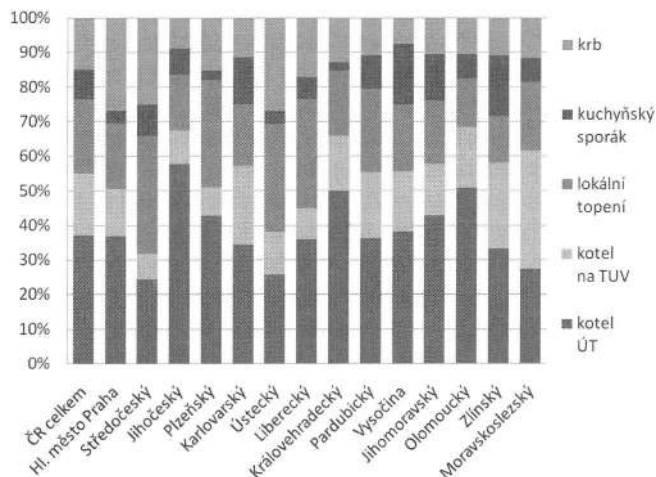
S alternativními způsoby vytápění domů krbem či krbovými, případně kachlovými kamny se v poslední době v médiích setkáváme vcelku často. Odborníci diskutují výhody i nevýhody, probírají se zdařilé realizace, opakovaně vycházejí příručky s návody ke stavbě (viz Literatura). Jaké je však zastoupení těchto nových topidel vzhledem k ostatním způsobům vytápění? Jedná se o náběh dlouhodobějšího trendu nebo jen módní tendence?

Podrobnější odpověď na tuto otázku nám může poskytnout statistická analýza ENERGO 2004.⁷ Z výsledků je patrné, že většina hlavních energetických trendů nastolených v průběhu devadesátých let 20. století nebyla nijak výrazně změněna (graf č. 3). Dominantní energií zůstává elektřina a zemní plyn tvořící v městských až 95%, ve venkovských sídlech pak 70-80% spotřeby domácností, zbylou část pokrývá spotřeba hnědého uhlí a palivového dřeva. Ve městech je zastoupení obou vcelku vyrovnané cca okolo 2,5%, s vyšší spotřebou dřeva na Moravě, speciálně ve Zlínském kraji, kde spotřeba dosahuje okolo 8%, což koresponduje s místními náklady za tento typ energie.

graf č. 1 Vybavenost bytů spotřebiči na palivové dřevo v roce 2003 - město

graf č. 2 Vybavenost bytů spotřebiči na palivové dřevo v roce 2003 - venkov

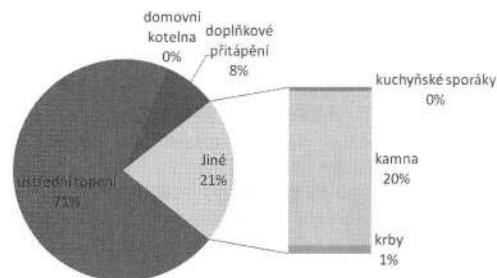

Ve venkovských lokalitách je obecně podíl využití palivového dřeva mnohem vyšší, většinou se pohybuje okolo 15%, v Jihočeském kraji pak dokonce 23%. Na spotřebě dřeva se převážně podílejí rodinné domy s 1 nebo 2-3 byty. Vynaložené náklady jsou však podstatně nižší, na což má bezesporu vliv získávání paliv jiným způsobem než nákupem za tržní cenu (těžba ve vlastním lese, samovýroba), tedy pro venkov obvyklými způsoby.

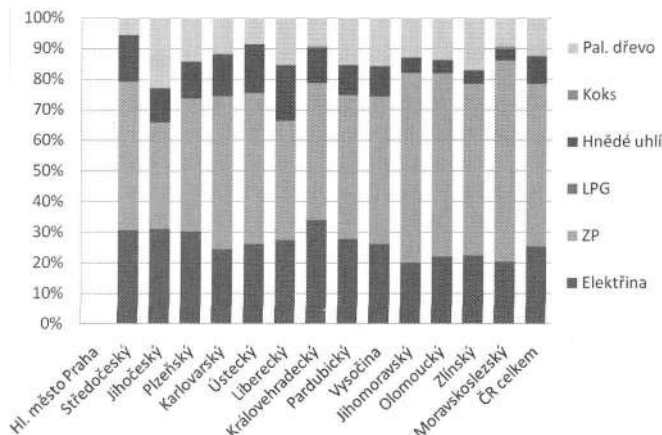
V zastoupení spotřebičů na palivové dřevo je patrný jistý relativní rozdíl mezi domácnostmi z městských a venkovských lokalit. Na venkově (graf č. 2) je obecně větší podíl ústředního vytápění, které dosahuje 64%, kdežto v městech jen 55%, přičemž v některých českých krajích klesá až pod 40%, a to ve prospěch ostatních typů topidel. Lokální topení má v obou případech obdobný 20% podíl. Rozdíl ovšem nastává u krbů, kde městské lokality mají dvojnásobné zastoupení (14%) těchto spotřebičů oproti venkovským, přičemž u sporáků na vaření je to přesně naopak. S ohledem na jednotlivé kraje má z městských sídel (graf č. 1) velký podíl krbů Hlavní město Praha (28 %), Středočeský (27%) a Ústecký kraj (27 %), kde je též vysoký podíl lokálních topidel na dřevo. Vyšší zastoupení mají i ostatní české kraje, oproti tomu Morava si drží 10% zastoupení doplněné větším podílem sporáků. Venkovská sídla mají zastoupení krbů relativně nižší, 10% překračuje pouze Středočeský, Ústecký,

Liberecký a Karlovarský kraj. Podíl kuchyňských sporáků se pohybuje ve většině krajů okolo 10%, nápadný je nárůst v kraji Vysočina (20 %) a v Jihočeském (20%) či Zlínském kraji (19 %). Zjištění může do velké míry korespondovat s 5% zastoupením sporáků na dřevo mezi spotřebiči používanými k vaření pokrmů. Rozvíjející se trend využívání palivového dřeva v nových typech topidel zřetelněji vyvstane při srovnání s daty průzkumu ENERGO 1997. Tehdy připadalo na ústřední a doplňkové vytápění téměř 80% spotřebičů, zbylých 20% na kamna a krby byly zastoupeny pouhým 1 % (graf č. 4 a 5).

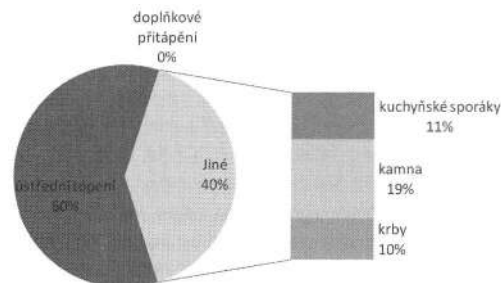
graf č. 4 Spotřebiče pro využití palivového dřeva v roce 1997

graf č. 3 Spotřeba paliv a energií v domácnostech v roce 2003 - venkov

graf č. 5 Spotřebiče pro využití palivového dřeva v roce 2003

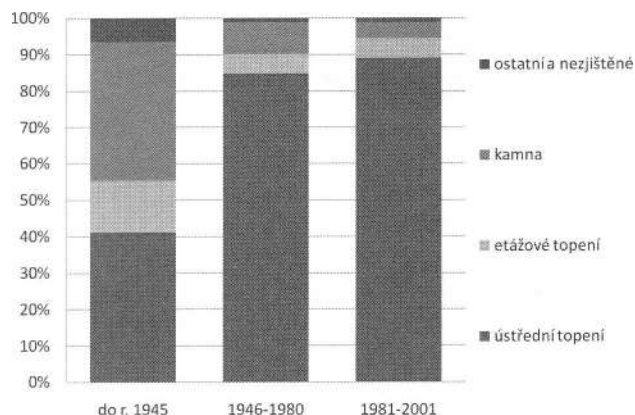
Aktuálnější statistické informace k celé problematice není bohužel možné v dohledné době očekávat. Sčítání lidu, domů a bytů, které se uskuteční v roce 2011, pokládá respondentům jen ty nejzákladnější otázky a další šetření ENERGO nelze očekávat dříve než po roce 2013. Stále tu však zůstává prostor pro terénní výzkum, který může zmapovat nejen způsob vytápění v konkrétních lokalitách, ale také odpovědět na otázku, jakým způsobem nové typy vytápění ovlivnily provoz domácnosti a způsob bydlení. Předkládaná studie si klade za cíl na tyto změny upozornit a začlenit je do kontextu obecnějších proměn způsobu bydlení.

Závěr

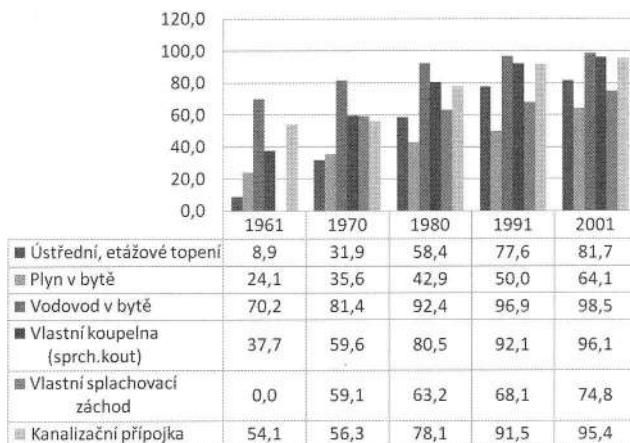
Moderní technologie přinesly v posledních dvou desetiletích do našich domácností řadu nových možností, jak zajistit jejich vytápění. Některé, jako například krby, jsou u nás zcela nové, bez delší tradice. Oproti tomu

kachlová kamna navazují na osvědčené, avšak opomíjené technické řešení. S ohledem na trendy posledních let, zdůrazňující šetření energií a využití obnovitelných zdrojů, se zvláštní oblibě těší především topidla spalující biomasu, jako je dřevo, štěpky, pilinové peletky či brikety. Ze šetření statistické analýzy ENERGO 2004 je zřejmé, že využití těchto paliv je vzhledem k ostatním energiím spíše okrajové. V městských lokalitách se pohybuje okolo 2,5%, kdežto u venkovských sídel běžně překračuje 10 %. Zastoupení jednotlivých spotřebičů na palivové dřevo v domácnostech pak vykazuje určitou konzervativnost Moravy, kde se většina dřeva stopí v kotlích ústředního topení, případně kuchyňských sporácích. V Čechách je oproti tomu větší zastoupení krbů a lokálních topidel, což koresponduje s údaji z městských lokalit, kde podíl krbů mezi ostatními spotřebiči v některých krajích přesahuje 25%. Nakolik se jedná o dlouhodobější trend, nebo jen o módní tendenci, to ukáže další vývoj.

graf. č.6 Byty podle období výstavby a způsobu vytápění v roce 2001

graf. č. 7 Technická vybavenost bytů v letech 1961-2001

POZNÁMKY:

1. V roce 1985 byl na základě přání naší maminky vybudován krb i v mém rodném domě. Stavby se ujal šikovný známý, vyučený zedník obkladač, který dle mého soudu odvedl kvalitní řemeslnou práci. Přesto měl krb své průvodní nedostatky, které se projevovaly příliš velkým okamžitým výkonem, jenž nás brzy přinutil přehřátou místnost větrat dveřmi do chodby. Tím se většinou nepříznivě pro-

měnil tahový poměr a krb začal kouřit, což vedlo k zavření dveří, takže místnost byla přetopená a navíc i zakouřená. Za zhruba dvacet let své existence byl krb využíván nanejvýš sporadicky, a nakonec byl po intenzivním několikaměsíčním topení, způsobeném výpadkem kotle ústředního topení, jako technicky naprosto zdevastovaný zbourán.

2. Zpočátku se jednalo především o prodej výrobků známých německých, francouzských a italských firem, které s jistým odstupem doplnily výrobky českých firem. V roce 1992 vznikla v Suchdole nad Odrou firma ROMOTOP s.r.o., EURO TEPLA s.r.o. a od roku 1995 firma HAAS+SOHN Rukov.
3. Nejběžnější křbové vložky jsou sice ocelové, ovšem rychlý rozvoj tohoto odvětví dnes již nabízí celou řadu dalších systémů, jako jsou: litinové křbové vložky, prosklené křbové vložky, výsuvné, ocelové křbové vložky s šamotovým topeništěm, s topeništěm vyloženým vermiculitem, vložky s dvojítm pláštěm, s ventilátorem, křbové vložky s teplovodním výměníkem a další.
4. Na rozdíl od tradičních topenišť s přímým nebo částečně regulovaným oxidací paliv (přívodem vzduchu) paliv, disponují křbové moderní vložky tzv. třístupňovým spalováním. Pro rozhoření paliva potřebujeme první, tzv. primární vzduch. Po 1-2 hodinách, když se vytvoří žhavá vrstva o teplotě větší než 300°C, se primární vzduch zcela zavírá. Nastupuje sekundární hoření sekundárním vzduchem, který prudce vstupuje nad palivem. Tento vzduch se pak ohřeje až na 600°C a je vháněn podél skla do paliva. Díky tomu hoří plyny nad palivem. Intenzita vzduchu se dá regulovat, podle barvy plamenů lze nastavit optimální hoření. Třetí proud vzduchu, který vstupuje tryskami v zadní části ohniště, má za cíl vytvořit silnou turbulenci plynů. Tento vzduch je také silně předehřátý. Promícháním se pak dramaticky snižuje obsah CO₂ a stoupá účinnost.
5. Vermikulit je nerost vzniklý hydratací magmatických minerálů. Vyskytuje se běžně v přírodě, kde se také těží. Expandovaný se používá v zemědělství a ve stavebnictví, kde nachází uplatnění jako surovina pro výrobu izolací, desek a tvarovky (Vermikulit 2010).
6. Pro zmíněný prostor je tedy vhodné např. topeniště se jmenovitým výkonem 15 kW a akumulací 5 hodin, 18 kW/6 hodin, 21 kW/7 hodin atd. V takovém případě je zajištěn maximální komfort vytápění se skutečně dlouhým intervalem obsluhy (Temr 2008b).
7. Statistickou analýzu ENERGO 2004 provedl Český statistický úřad, v návaznosti na předchozí šetření uskutečněné v roce 1997 pro EUROSTAT. Zjišťování proběhlo v mezidobí mezi Sčítáním lidu, bytů a domů. Rozsáhlé šetření bylo provedeno v 1 % bytového fondu ČR, tj. v cca 40 000 bytových jednotkách s odpovídajícím podílem městských a vesnických bytů v jednotlivých krajích (Spotřeba... 2003).

LITERATURA:

- Kadlecová, A. - Kadlec, A. 1988: *Krby*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury.
- Müller, M. 1995: *Krby a kachlová kamna*. Praha: Bydlení.
- Pehle, T. 2001: *Kamna a krby: stavba a připojení*. Čestlice: Rebo.
- Pešek, V. - König, V. 2007: *Kamnářská technologie*. Praha: Silikátový svaz.
- Schurek, O. 1971: *Stavíme si krb*. Praha: SNTL - Nakladatelství technické literatury.
- „Spotřeba energie v domácnostech ČR za rok 2003. kód 8109-05.“ Český statistický úřad [online] [cit. 15. 4. 2010]. Dostupné z <<http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/8109-05>>.
- „Struktura bytového fondu, 4.3 Vybavení trvale obydlených bytů, kód: 4112-03.“ Český statistický úřad [online] [cit. 15. 4. 2010], Dostupné z <<http://www.czso.cz/csu/2003edicniplan.nsf/p/4112-03>>.
- Šimáček, A. a kol. 2008: *Příručka pro kamnáře*. Ostrava: RENOME CZ.
- Temr, J. 2008a: „Moderní a komfortní vytápění kachlovými kamny - nesmysl? (1. díl).“ *Cech kamnářů České republiky* [online] [cit. 15. 4. 2010]. Dostupné z <http://www.cechkamnaru.cz/clanky/moderni_a_komfortni_vytapeni_kachlovymi_kamny_-_nesmysl_1dil>.
- Temr, J. 2008b: „Moderní a komfortní vytápění kachlovými kamny - nesmysl? (2. díl).“ *Cech kamnářů České republiky* [online] [cit. 15. 4. 2010]. Dostupné z <http://www.cechkamnaru.cz/clanky/moderni_a_komfortni_vytapeni_kachlovymi_kamny_-_nesmysl_2dil>.
- Tiller, K. - Hromas, A. - Rakusan, Z. 1970: *Stavíme si krb*. Praha: Merkur.
- „Vermikulit.“ *Wikipedie* [online] [cit. 15. 4. 2010]. Dostupné z <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Vermikulit>>.
- Vlk, V. 1997: *Kachlová kamna: vytápění chat, chalup a venkovských domků*. Praha: Grada.
- Vlk, V. 2000: *Kachlové a selské sporáky*. Praha: Grada.

Summary

Local heating - new returns of old themes

Modern techniques have brought a lot of new opportunities for heating the households in the last two decades. Some of them, for example fireplaces, are fully new and have no tradition in our regions. In the contrary, the masonry stove continues the well-tried but forgotten technical solution. Regarding the recent trends emphasizing the energy saving and the utilization of renewable resources, the heaters burning biomass, such as wood, sawdust pellets, or sawdust briquettes enjoy great popularity. As resulting from the ENERGO 2004 statistic analysis, use of the above fuels is more or less a matter of peripheral importance as compared with other kinds of energy. In the town, it moves about 2,5% while it exceeds 10% in the country. The individual types of heaters used in the households show certain conservatism. In Moravia, the most wood is burned in central-heating boilers or kitchen stoves while in Bohemia, fireplaces and local heaters occur in larger extent. This corresponds to the data drawn in towns where the proportion of fireplaces as compared to other types of heaters, exceed 25% in some regions. The next development will show whether it means the long-term trend or just the passing tendency.

Key words: heating, masonry stove, fireplace, central heating, statistics, fuels.

„TEN HRŘÍCH NĚ OSTÁL...“

Karel Otto Hrubý (1916 Vídeň - 1998 Senotín u Nové Bystřice), fotografa malíř, organizátor fotografického života, pedagog, je autorem řady fotografií zachycujících realitu československého venkova po polovině 20. století, které jsou etnografické obci možná až notoricky známé. Dokumentární význam Hrubého snímků byl už za jeho života rozpoznán i oceňován a také využíván (za všechny jmenujme regionální monografie *Horňácko* a *Podluží*). S narůstajícím časovým odstupem je stále zřejmější a také obdivuhodnější Hrubého encyklopedický záběr i geografický rádius a zejména v těchto souvislostech je jeho fotografická tvorba skutečně ojedinělá. Fotoaparátem zachytil obrovské množství témat, v nichž se odrážejí jak tradiční a přetrvávající hodnoty agrárního společenství, tak vlivy a impulsy, které tuto tradici postupně drobily a nezvratně přeměňovaly.

Zřejmě na základě nějakých osobních vazeb byly oblíbenou destinací fotografa Boršice u Blatnice. Jezdil tam několik let a v různých ročních obdobích. Výrobu nepálených cihel (tzv. vepřovic či kotovic) zachytil krok za krokem nejen s instruktážní názorností, ale také s výtvarným citem sobě vlastním (z pětidílného souboru otiskujeme dvě fotografie). Kromě výroby cihel samotných se mu jakoby mimoděk do záběru vešel charakter kulturní krajiny v bělokarpatském podhůří, mužský pracovní oděv v polovině 20. století, nářadí a nádobí -jak jednoduché...

Výroba vepřovic. Boršice u Blatnice, 1953. Foto: Karel Otto Hrubý, Fotoarchiv EÚ MZM, FA 1710 a FA 1714, autorský pozitiv 19,4 x 22,7 cm. Signatura: razítko [K. O. HRUBÝ / BRNO 16, / Šmídkova 5a]. Negativ 6 x 6 cm.

FOTOGRAFICKÁ ZASTAVENÍ

V roce 1980, kdy se Karel Otto Hrubý programově rozloučil se svou profesní dráhou fotografa a odcházel na odpočinek z Brna do Senotína u Jindřichova Hradce, prodal svoje fotografické dílo do Moravského zemského muzea. Část byla uložena v historickém oddělení a část v Etnografickém ústavu (zde celkem 1500 inventárních jednotek, převážně negativy a řádově několik desítek autorových pozitivů); jeho výtvarné fotografie (portréty, krajiny) jsou majetkem i renomovaných uměleckých galerií a soukromých sbírek.

A souvislost hříchu (z nadpisu této rubriky) s nepálenými cihlami je následující - při terénním výzkumu a zápisu vzpomínkového vyprávění jsem letos na jaře od informátorky z Ostrožské Nové Vsi (nar. 1921) zaznamenala následující příhodu. Jako přibližně pětiletá si hrála za humny, kde byly v dlouhých řadách vyskládané vepřovice na sušení. Do vyhřátých a ještě měkkých cihel otiskovala bosou nožičkou svoje signum, pěkně postupně, aby žádnou nevynechala. Nikdo ji u toho tehdy neviděl a nepropleškl, ke zpovědi ještě nechodila: „*Tož ten hřích ně ostál.*“ Kéž by byly jenom takovéto hříchy...

Helena Beránková

K dalšímu čtení:

Armutidisová, I. - Beránková, H. - Myška, M 1996: *Karel Otto Hrubý. Výstava k 80. narozeninám*. Brno: Nadace Viléma Reichmanna.

Frolec, V. - Holý, D. - Jeřábek, R. (eds.) 1962: *Podluží. Kniha o lidovém umění*. Brno: Krajské nakladatelství.

Frolec, V. - Holý, D. - Jeřábek, R. (eds.) 1966: *Horňácko. Život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok.

Mencl, V. 1980: *Lidová architektura v Československu*. Praha: Academia.

Příspěvek byl zpracován v rámci IZ 23925.

KOŘENY FOLKLORISMU A JEHO SOUČASNÝ VÝZNAM

Neobyčejný zájem současné postmoderní společnosti o tradice, zejména o ty, jež označujeme jako lidové, vyžaduje redefinovat mnohé pojmy romantického přístupu k minulosti. Nejde jen o formulaci nových obsahů starých termínů, nýbrž zároveň o snahu pochopit sílící tendence k adoraci minulosti. Je projevem hledání ochrany před přílišnou racionalizací a technizací způsobu života, nebo reakcí na vzrůstající pocity osamocení? Jsou různé slavnosti, rituály a zábavy symbolickými složkami, oslabujícími tyto tendence? Vedle sociologie a psychologie mohou být přínosem i poznatky z etnologických bádání, které zaznamenávají, že dochází k obnovování, vzníkání nebo rekonstrukci nejrůznějších zvyků a zábav, vázaných už nikoliv na dřívější spolkové

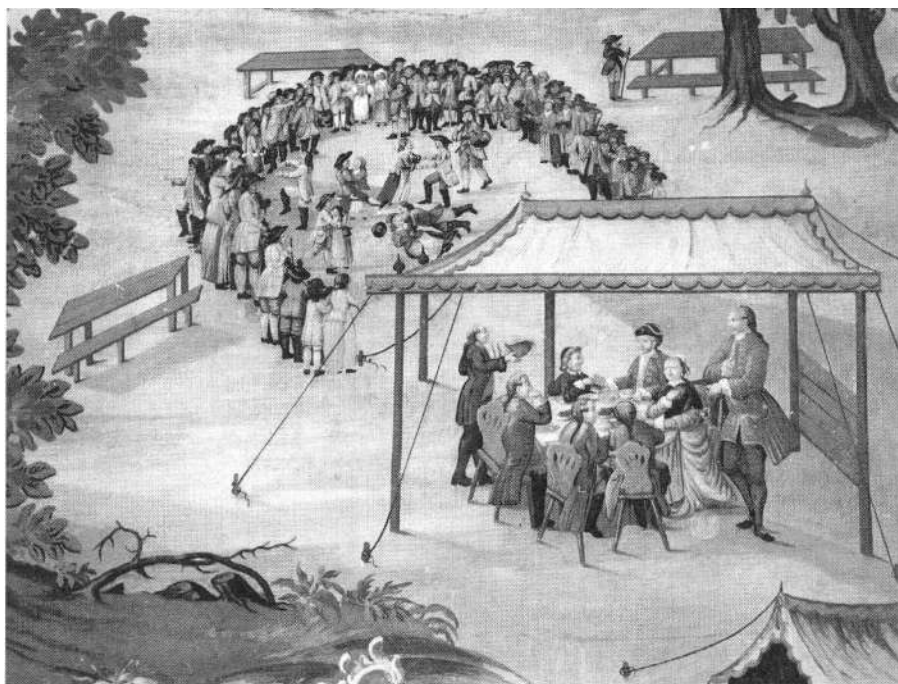
aktivity, nýbrž spíše na různé sociální skupiny vesnic nebo městských čtvrtí. Tyto projevy se sice snaží přiblížit starým formám, ale mají zcela nové obsahy. Například Horňácký krojový ples v prostorách luxusního hotelu nepořádají rolníci, kteří se změnili v členy místní zemědělské akciové společnosti, nýbrž intelektuálové, přesycení současnou digitechnikou.

Pozoruhodný rozvoj etnologických bádání od konce 19. století, jejichž hlavním cílem je popsat a pochopit modalitu lidské existence, zdůvodňuje potřebu hlubšího poznávání kořenů, z nichž vyrůstají základní normy vědomí a jednání v jednotlivých kulturách a jejich regionálních derivacích. Výsledky jednotlivých zkoumání lze často obtížně sjednotit kvůli neustálým obsahům používaných termínů. Terminologie společenských věd, vyvíjející se v souladu s gnoseologickými a hermeneutickými principy každého oboru, je ve společenské praxi

nejvíce náchylná k různým obsahovým posunům nebo i deformacím. Proto se neobejde v průběhu času bez analýzy jejich obsahů. Nápadná je v tomto smyslu terminologie oboru, který pod označením národopis, etnografie, etnologie, folklor, folkloristika a pojmem lid s jeho nejrůznějšími adjektivy, je používán nebo zneužíván v nejrůznějších společenských konotacích od výrazně kladných až po hluboce pejorativní. Analýza obsahů těchto termínů a jejich proměn má význam pro širší společenskou praxi, ale stejně i pro exaktnější mezioborovou komunikaci (Jančář 2008).

Od dob, kdy sběratelé poprvé zapsali lidovou píseň do not, kdy vesničané poprvé předvedli své zvyky a tance před šlechtickým nebo městským publikem a kdy výrobek vesnického samouka se stal předmětem sběratelského zájmu, se setkáváme s jevem, který soudobá etnologie označuje termínem *folklorismus* (Bausinger 1970). Pod tento termín zahrnujeme všechny jevy související se sociální aplikací tradiční prealfabetické kultury (Eco 1995). Nejde tedy o folklor jako komplexní kulturní jev, obsahující hudební a slovesné formy a vědomosti, založené na ústním podání a spojené s regionálními zvyky, obyčeji, hudbou, písněmi a tanci, nýbrž o předvádění vybraných prvků v regionálních krojích a při nejrůznějších příležitostech. Pro předvádějící se vžil u veřejnosti termín národopisná skupina (v první fázi), později folklorní soubor, a jejich členové jsou označováni někdy (méně) jako národopisci, často pak jako folkloristé, i když tyto vědní obory nestudují a jen velmi vzdáleně se dotýkají předmětu jejich bádání.

Obecně lze konstatovat, že folklorismus přináší pojem *folklorní hodnota*, který poskytuje subjektivně vybraným folklorním jevům určitou autonomii, opodstatňující jejich stylizaci a přetváření nezávisle na jejich místním nebo sociálním kontextu. Co kdysi bylo jednoduchou písní, jednou z mnohých, již se nikdo neodvážil vynést z prostředí jejího vzniku, stalo se kulturním dědictvím a tím i hod-

Lidová slavnost v zámeckém parku. Obraz na zámku ve Velkém Meziříčí, kolem roku 1780.

ným prezentace na jevišti, v rozhlasu nebo v televizi (Marti i Pérez 1994, s. 38).

Projevy kultury a způsobu života rolnických vesnic v celé Evropě až do zrušení poddanství byly ve střední Evropě podobné. Jednotlivé regiony se od sebe lišily jazykem, a postupně - podle přírodních podmínek, životních zkušeností a psychického založení - také způsobem života, bydlení a odívání. Jakmile byla prolomena hráz poddanství, začala se kultura a způsob života rolnických společenství, která tvořila na konci 18. století ještě 80% evropského obyvatelstva, přizpůsobovat hospodářsko-společenskému vývoji. Industrializace a s ní spojené společenské pohyby přinesla nové podněty a inspirace i pro vesnice. Postupně vznikající elitní společnost začala věnovat pozornost zvykům, písním a tancům v rolnickém prostředí a začala je využívat jako určitý druh zábavy, zejména u příležitosti holdovacích a jim podobných slavností (Burke 2005). S rozvíjející se industrializací vzrůstala také větší mobilita vesnického obyvatelstva a část vzdělané společnosti si začala uvědomovat, že kulturně zajímavé prvky venkovského života stále více mizí. Proto od konce 18. století vznikají v Evropě nejrůznější sběratelské aktivity jednotlivců i nově zakládáných vědeckých společností. Například z podnětu Společnosti přátel hudby ve Vídni se s podporou vlády uskutečnila v roce 1819 sběratelská akce ve všech zemích rakouské monarchie. Protože sbírka nebyla ovlivněna společenským a literárním vývojem 19. století, byly v ní zaznamenány písně umělé i lidové, náboženské i světské, které žily vedle sebe a spolu. Jejich část z Moravy s významnou úvodní studií zpracoval Karel Vetterl a k tisku připravila Olga Hrabalová teprve na konci 20. století (Vetterl 1994).

Zájem o využívání vybraných prvků kultury a způsobu života rolnických vesnic má dlouhou tradici. V první polovině 19. století byli organizátory „folklorních“ vystoupení poddaných úředníci jednotlivých panství nebo krajských úřadů (Laudová 1978). Ti byli také organizá-

tory například známé folklorní slavnosti v Olomouci v roce 1845 u příležitosti zahájení železničního spojení Olomouc - Praha (Gregor 1957). Novými organizátory „národních slavností“ byly Ústřední matice školská, Sokol a další vznikající spolky (Jančář - Krist 2007). Ke zmíněným aktivitám nepochybně patří i miléni-ové oslavy příchodu slovanských věrozvěstů sv. Cyrila a Metoděje na Moravu, uskutečněné na Velehradě v roce 1863. Aby se mohly uskutečnit připravované velehradské poutě, byl z podnětu říšského poslance a pozdějšího představitele Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci P. Ignáce Wurma přeložen svátek sv. Cyrila a Metoděje z 9. března na letní období přede žněmi: na 5. červenec. Ideje doznívajícího romantismu a rozvíjejícího se nacionalismu vytvářely prostředí, v němž regionální kulturní projevy nabývaly na významu (Jančář 1990).

Další vývoj takových slavností měl nejrůznější peripetie, zejména když se tyto aktivity v českých zemích staly součástí projevů národního vlastenectví. Karel Fojtík napsal, že etnografové povýšili kulturu a způsob života vesnice na základní historickou linii a podle toho určovali „lidovost“. V první polovině 20. století každá odchylka od takto formulovaného kánonu lidové kultury byla mnohými „strážci folklorní čistoty“ chápána jako úpadek. Přitom právě kontakty vesničanů s okolním světem formovaly proměny ve vývoji jejich tradic (Fojtík 1965). Ty se však zaznamenávaly jen výjimečně. Tak si lze vysvětlit, že o výškvích na rukávcích nebo o šňůrování nohavic víme víc než o životě jejich nositelů. Oceňování krojů a zvyků a organizování jejich předvádění městské veřejnosti vedlo i ke zvyšování sebevědomí jejich nositelů, tak výrazně projevovala

Královničky v Ořechově u Brna v roce 1889.

nému na agrárních a jiných slavnostech v době první republiky.

Od druhé poloviny 20. století - jak to dokládá už značně obsáhlá literatura - vedle obrany „lidového uměleckého odkazu“ dochází k úsilí o jeho zařazení do moderní masové kultury (Jančář - Krist 2007). Do značné míry zde platí názor A. Gellnera (1993, s. 69), že „vysoká kultura oslavuje sama sebe písněmi a tanci, které si vypůjčuje od lidové kultury, při čemž je stylizuje a ráda věří, že tato lidová kultura je věčná a trvalá“. Toto vědomí podporuje odedávna i turistický průmysl. Jedním z prvních projevů této podpory byly už od konce 18. století například organizované návštěvy masopustních průvodů v Benátkách (Burke 2005). Poněkud jinou funkci má stále se rozšiřující vystupování vesnických krojovaných skupin ve městech k obohacování vlastenecky zaměřených slavností různých spolků. Vyvrcholením této činnosti na konci 19. století byla velkolepá Národopisná výstava československá roku 1895 v Praze. Její přípravě předcházely

regionální výstavy s vystoupeními krojovaných skupin, předvádějících zaznamenané nebo v paměti uchované zvyky a tance. V letech 1892-1895 se jich uskutečnilo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku sto osmdesát sedm. Tyto akce byly organizovány formující se českou inteligencí, většinou členy vznikajících spolků - advokáty, učiteli, kněžími a různými úředníky - jako vědomé využívání rolnických tradic k novodobým kulturním aktivitám (NVČ 1896). Na organizaci vystoupení krojovaných skupin měl kromě spolků a aktivních jednotlivců stále sílit vliv cestovní ruch. Jedním z dokladů je například organizace návštěvy na pouť u sv. Antonína v Blatnici v roce 1913, spojená s návštěvou Velké nad Veličkou: „Po přehlídce krojů u sv. Antonínka mohou účastníci odjeti rovněž hromadně selskými povozy do Velké a Javorníka... [kde] Velecká chasa zatančí polozapomenuté tance, zazpívá starodávne písně, zkrátka Velečtí se postarají o to, aby lid v krásných krojích se také postaru bavil a tančil“ (Dvořáková 2006, s. 29).

Využívání zaznamenaných lidových písní, tanců a krojů k oživení vlastenecky zaměřených zábav se rozšířilo zásluhou pražských studentských, krajských a dalších spolků. Na venkově i ve městech podporoval tyto aktivity zejména Sokol: vždyť při V. všesokolském sletu v roce 1907 se na strahovském stadionu uskutečnilo dokonce vystoupení krojovaných skupin. V průběhu prvních desetiletí samostatného státu se taková vystupování využívala k nejrůznějším příležitostem, avšak stala se okrajovou součástí masové kultury (Jančář - Krist 2007).

Do počátku 20. století není znám žádný doklad, že by předvádění lidových písní, tanců a zvyků městské veřejnosti pocházelo z iniciativy rolnické vesnice (Od folkloru k folklorismu 1997, 2000). Je pravda, že specifický charakter písní a hudby, spojených se zvyky, rituály a zábavami rolnické pospolitosti v různých regionech českých nebo jiných zemích, se v určité dobové atmosféře stal inspiračním prvkem pro mnohé významné umělce, ale vesnice od konce 19. století stále více upřednostňovala typy městských zábav. Město se stávalo pro vesnici vzorem, přinášelo nové pracovní příležitosti a přispívalo k proměně vědomí a jednání jejích obyvatel. Industrializace a s ní spojené procesy stály u zrodu kulturních aktivit, jež nazýváme masová kultura, a jejíž součástí se stal i folklorismus. Jeho kořeny se nachází zřetelně v prostředí městských kulturních aktivit, které ovlivnily proces jeho dalšího vývoje i na vesnicích (Pavlicová 2007).

Nečekaným jevem druhé poloviny 20. století se stává téměř adorace tradic: bývají lidové, národní, přerušené, obnovené, hodné zachování, nebo osvědčená značka pro reklamu zboží a pro nejrůznější zábavní akce. Stávají se také předmětem ideologické manipulace tam, kde jejich výklad spočívá v rukou mocenských struktur (Jeřábek 1990). Snad každá vesnice se od poloviny 19. do poloviny 20. století zúčastnila nějaké „národní“ slavnosti, pro niž se nacvičilo předvádění místních zvyků, písní a tanců v kro-

Soubor Hradišťan v choreografii Ladislavy Košíkové O slunovratu. Foto K. Dušík 2009.

jích. Mnozí z organizátorů nebo aktivních účastníků takových vystoupení se podíleli i na podobných novodobých akcích po druhé světové válce. Jako znalci nebo pamětníci kladli důraz na „autenticitu“ vystoupení vesnických skupin a na regionální „originalitu“ jejich krojů. Projevilo se to například v prvních ročnících „Strážnice“ nebo na velkém folklorním festivalu u příležitosti Slovanské zemědělské výstavy v Praze v roce 1948, kde kromě vesnických krojovaných skupin z celého tehdejšího Československa, účinkovaly i novodobé „folklorní“ soubory. Z Prahy to byl vysokoškolský Soubor Josefa Vycpálka, z Brna Moravský taneční a pěvecký sbor, založený Vladimírem Úlehrou a jeho ženou Marynou. Pro tyto soubory se písně a tance zaznamenané sběrateli v 19. a v první polovině 20. století staly inspirací k hudebně tanečním kreacím, předkládaným jako „lidové“. Principy činnosti těchto a dalších městských souborů byly v té době ovlivněny také vystoupeními předních sovětských souborů, které v tehdejším Československu vystupovaly.

S tím, jak se dnes v některých oborech stírají hranice mezi profesionálním uměním a amatérismem, u nás zvaným zájmová umělecká činnost, roste inspirační význam folklorismu v rámci masové kultury dnešní globální společnosti. Celosvětový úspěch Jiřího Pavlici a jeho cimbálové muziky nebo některých dalších hudebních a tanečních skupin se stal přitažlivým osvětlením v dnešním globálním světovém vývoji masové kultury. Slavný francouzský etnolog Claud Lévi-Strauss napsal v knize *Smutné tropy*, že lidstvo začíná žít v monokultuře a že kulturu pěstuje jako řepu. Je zřejmě žádoucí, aby prvky lidové kultury - dnes už jen v podobě folklorismu - oživovaly tuto monokulturu barvami a vůněmi všech květů na této zemi. Výzva UNESCO, abychom je vědomě pěstovali, začíná mít stále větší naléhavost (Doporučení... 1992). Péče o tradiční a lidovou kulturu, podporovaná UNESCO, získává širší a žádoucí rozměr.

Nejde jen o využívání zaznamenaných prvků regionálních tradic, zejména písní, tanců a zvyků k tvorbě jevištních hudebních a dramatických pořadů, ale také o rekonstrukce, revitalizace nebo tvorbu nových společenských aktivit v místech nebo regionech. Patří k nim nejen mikulášské průvody, masopustní zvyky, velikonoční pomlázka nebo vynášení Moreny, ale také nově vznikající „živé Betlémy“ - mnohde i se zpěvy a tanci. Všechny tyto aktivity byly iniciovány, popřípadě organizovány světskými a církevními institucemi, nově vznikajícím spolky, popřípadě aktivními jednotlivci. O úloze a významu osobností pro „folklorní“ aktivity ve městech i na vesnicích v posledním půlstoletí pojednávájí poprvé zevrubně slovníky folklorismu (Od folkloru k folklorismu 1997, 2000). Pro poznání vývoje organizovaných vystoupení „národopisných skupin“ a folklorních souborů by bylo přínosné i zachycení podílu prvních organizací cestovního ruchu na zachování či revitalizaci projevů lidové kultury, jak to dokládá například zmíněná studie H. Dvořákové. Pro pochopení folklorních aktivit a jejich proměn v druhé polovině 20. století je nepochybně inspirující závěr studie K. Davidové o souboru Chorea Bohemica (Davidová 2008, s. 204). Neobyčejně příznivé sociokulturní prostředí, které si folklorní skupiny a soubory v průběhu svého vývoje vytvořily, přispělo a přispívá nejen k udržení folklorního hnutí, ale přes tíhu diletantských a sentimentálně romantických vlivů starších generací vedlo i k jeho proměně v moderní kulturně společenský fenomén, oživující soudobou masovou monokulturu.

Josef Jančář

Literatura:

- Bauman, Z. 2002: *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
 Bausinger, H. 1970: Folklorismus jako mezinárodní jev. *Národopisné aktuality* 7, č. 3-4, s. 217-222.
 Burke, P. 2005: *Lidová kultura v raně novověké Evropě*. Praha: Argo.

- Davidová, K. 2008: Chorea Bohemica-folklorní soubor jako místo pro vnitřní emigraci. *Národopisná revue* 18, č. 4, s. 198-205.
 Doporučení k ochraně tradiční a lidové kultury. 1992. *Národopisná revue* 2, č. 1, s. 3-7.
 Dvořáková, H. 2006: K počátkům komercializace tradiční kultury. In: *Problematika prezentace a medializace tradiční lidové kultury*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s. 28-33.
 Eco, U. 1995: *Skeptikové a těšitelé*. Praha: Svoboda.
 Fojtík, K. 1965: Etnografie a sociologie. *Národopisné aktuality*, č. 3-4, s. 1-8.
 Gellner, A. 1993: *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal.
 Gregor, V. 1957: Celomoravské národopisné slavnosti v Olomouci r. 1845. *Vlastivědný věstník moravský* 12, s. 19-24.
 Jančář, J. 1989: Využívání folklóru k novodobé kulturní aktivitě. *Národopisné aktuality* 26, č. 4, s. 217-228.
 Jančář, J. 1990: Využívání folklorních tradic a historické vědomí. *Národopisná revue*, zvláštní číslo, s. 40.
 Jančář, J. - Krist, J. 2007: *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
 Jančář, J. 2008: Poznámky k proměnám etnologického bádání na konci 20. století. In: *Etnologie - současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s. 40-49.
 Jeřábek, R., 1990: Člověk a tradice. *Národopisná revue*, zvláštní číslo, s. 1-4.
 Laudová, H. 1978: Lidové slavnosti a jejich formy a funkce v jednotlivých obdobích národního obrození. In: *Etnografie národního obrození IV*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, s. 24-254.
 Martí i Pérez, J. 1994: Tradícia, ľudové umenie a ideológia. In: Podobová, K. (ed.): *Modely ochrany ľudovej umeleckej výroby a remesiel*. Bratislava: ÚLUV, s. 38-43.
Národopisná výstava československá 1895: Katalog výstavy, Praha 1896.
 Od folkloru k folklorismu, 1997: *Slovník folklorního hnutí na Moravě a ve Slezsku*. Eds. M. Pavlicová a L. Uhlíková. Strážnice: Ústav lidové kultury.
 Od folkloru k folklorismu, 2000: *Slovník folklorního hnutí v Čechách*. Ed. A. Vondrušková. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
 Pavlicová, M. 2007: *Lidová kultura a její historicko-spoločenské reflexe (mikrosociál-*

- ní sondy). Etnologické studie, sv. 3. Brno: Ústav evropské etnologie FF MU.
- Soukup, V. 2008: Etnologie: zrození a pád etnografické legendy. In: *Etnologie - současnost a terminologické otázky*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s. 26-32.
- Tyllner, L. 2006: Folklorismus - teoretická reflexe. In: *Současný folklorismus a prezentace folkloru*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury, s. 8-16.
- Vetterl, K. 1994: *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*. Ed. O. Hrabalová. Strážnice: Ústav lidové kultury.

PROMĚNY LIDOVÉ PÍSNĚ

Podnětem k tomuto pojednání byla otázka jednoho ze čtenářů Lidových novin. Zaslal ji redakci na počátku roku 2008 a zněla v tom smyslu, jak je možné, že na Horácku, kde tazatel žije, nejsou lidové písně a na východní Moravě jich stále žijí desítky a stovky.¹ Přibližně ve stejném čase se objevil sborník nazvaný příznačně *Mé srdce je na Vysočině*, v němž můžeme číst esej J. Plocka, která se blíže dotýká tohoto tématu. Autor se v minulosti setkal s podobnou situací, jaká je zmíněna v dotazu (Plocek 2007, s. 8-13). V době jeho mládí se už na Vysočině nezpívalo. Později - už poučen o folklorním bádání - věděl, že písně na Vysočině kdysi žily, ale dnes jsou skryty v archivech, že zde na začátku 20. století bylo zaznamenáno i několik starých lidových tanců. Jiný dotaz od člověka, kterému je etnografie či etnologie vzdálená, zněl, zda badatelé mají dnes ještě co zkoumat, když lidová píseň už vymizela.² Jak odpovědět co nejpřesněji a nejjednodušeji? Je to vůbec možné? Následující text shrnuje některé poznatky ze současných pozorování a z terénních výzkumů.

Chceme-li zodpovědět uvedené dotazy, je třeba připomenout známá fakta, např. rozdílnou rychlost vývoje lidové písně. Je známo, že v blízkosti průmyslových center či v důsledku živějších

styků venkovských obyvatel s městy v rámci zaměstnání či z jiných důvodů docházelo rychleji k zániku lidových písní, anebo k jejich nahrazování novými skladbami a žánry. Odlišné tempo vývojových proměn dokládá např. instrumentální hudba. Dechovka, která představuje nejmladší typ sdružené instrumentální hudby, byla na Hané označována ve druhé polovině 19. století jako stará lidová hudba (Poláček 1966, s. 66). Naproti tomu můžeme doložit existenci jedné z nejstarších sestav, tj. gajdošskou muziku ve složení dudy a jedny nebo dvojce housle ještě v polovině 20. století v živé podobě na Hřčavě na Jablunkovsku (Štika 2002, s. 30). Nebo nahrávky tzv. skřípkářské (také skřípácké či dyndácké) kapely, která se vyskytovala v prostředí německého jazykového ostrova kolem Jihlavy a představovala zvláštní typ kapely v českém prostředí, využívající podomácku vyrobené nástroje, pocházejí z Velkého Beranova z poloviny padesátých let minulého století (Kurfürst 1998, s. 335). To znamená v době, když už se ve většině oblastí prosadila dechovka jako poslední článek ve vývoji instrumentální hry, popřípadě instrumentální složku v lidové hudbě představovaly novodobé cimbálové kapely souborového typu. Pokud jde o zpěv, bylo možné ve stejné době na Horácku zaznamenat jen zbytky lidových písní, častěji však kuplety či filmové melodie, zatímco na východní Moravě se tradičních lidových písní zpívaly stovky. Ale ani zde se lidová píseň nevyhnula určitým proměnám. Deset let trvající výzkum u známého zpěváka J. Severina z Tvrdonic na Podluží, při němž se probralo o zpěvu všechno možné, ukázalo, že i v tomto regionu, který se dodnes pyšní bohatou zpěvností, měla lidová píseň blízko k zániku a na její místo se tlačily módní písně a šlágry. O tom však bylo pojednáno jinde (Toncrová 2006). Jen díky uvědomělé péči představované činností slováckých krůžků probíhal vývoj tak, že i dnes se zde lidové písně zpívají a znají je všechny generace od seniorů po děti školního vě-

ku. Vraťme se však k západní Moravě. I zde zaznívalo mnoho písní, jen v určité době zmizely z živého zpěvu. Záznamy v archivech by o tom mohly říci své. Horácko, pro širokou veřejnost méně zpěvný region, označují např. etnocho-reologové za nejobhatší oblast, pokud jde o počet a druhy lidových tanců. Tzn. nejen samotných tanců, ale i tanečních písní, které zněly za doprovodu různých kapel. Jestliže tance z repertoáru zmizely, opětovnému oživení napomohla činnost souborů a folklorních skupin. Jejich prostřednictvím mohly zase pronikat zpět do každodenního života obyvatel oblasti.

I přes rozdílné množství dokladů lidové zpěvnosti v různých krajích je možno konstatovat, že hudební folklor si i v dnešní době drží své místo a význam v životě české společnosti. Tak jako dříve, ani v současnosti není součástí kulturních potřeb celé populace, nýbrž naplňuje své poslání uvnitř malých sociálních skupin. Z této skutečnosti vyplynula i prognóza folkloristického bádání spojená se jménem B. Václavka, která zněla v tom smyslu, že folkloristika bude mít stále co zkoumat, jen předmět jejího bádání bude jiný. Tak o tom uvažoval významný literární teoretik a folklorista ve třicátých letech 20. století (Václavek 1947, s. 66). Dnes, o několik desítek let později, se s touto otázkou setkáváme opět. Je odpověď na ni snadnější? Lidová píseň žije stále, ne ovšem všude a ne u všech vrstev obyvatelstva. Změnila se, je jiná, a to nejen ve tvaru, ve své funkci, ve způsobu interpretace atd. Doklady pro toto konstatování přináší terénní výzkum neustále.

Lidová píseň se objevuje v jiném prostředí a v podání jiných nositelů než např. v 19. století a v první polovině 20. století. Přitom nejde o folklorismus, u kterého se právě tyto znaky (přenesení do nového prostředí a k novým nositelům) jako charakteristické pro tuto kulturní sféru zpravidla nejčastěji uvádějí (Sirovátka 1989, s. 150-165, Tyllner - Toncrová 2007). Změna teritoria, tj. přenesení písní z venkova do měst, probíhalo a probíhá jak prostřednictvím souborů, tak ve

spontánním zpěvu. Díky činnosti slováckých krúžků ve velkých městech (v Brně, Praze, Opavě či Bratislavě) písně ze Slovácka znějí nejen v ústech členů, ale i rodinných příslušníků, i když se aktivně do dění v krúžcích nezapojují. Nelze pominout ani vliv slováckého hudebního folkloru na jeho milovníky a obdivovatele pocházející z neslováckých regionů, kteří se s ní setkávají prostřednictvím folklorního hnutí a médií.

Ke změně nositelů např. slováckých písní docházelo postupně. Původně jimi byli studenti ze Slovácka, dnes je to široká obec milovníků slováckých písní pocházejících z různých krajů. K této situaci došlo nejen vlivem krúžků, ale také tisku a dalších technických prostředků, rádia, televize atd. Vladimír Úlehla v publikaci *Padesát moravských písní* konstatuje, že lidová píseň postrádá své někdejší vazby na místo a nositele. „Starší generace, zvláště na východní Moravě, má ještě v dobré paměti z osobní zkušenosti, že se na Slovácku a na Valašsku nezpívala píseň náhodně a libovolně, nýbrž že patřila do života podle řádu, jež předepsala staletí, ne-li tisíciletí. Každá dědina měla písně své, které se nehodilo zpívat lidem přespolečným. Zásoba písní byla v osadách různá, neklesala však pod dvě stě až tři sta v jedné jediné dědině! Bylo tedy písní dost na každou dobu roční, pro každý věk, pro každé povolání a pro každou příležitost. Proto se píseň v osadě nezpívala libovolně, proto mohly být písně, které patřily určitému člověku nebo se dědily ve zpěváckých rodech od pokolení do pokolení, jiné, které patřily všem, ale jen mladým nebo starým, svobodným nebo ženatým, děvčatům nebo chlapcům. Každá píseň byla zkrátka květem, zdobícím určitý životní výkon, byla prostředkem, měla svůj úkol a smysl“ (Úlehla 1940, s. 6-7). Vtírá se otázka, zda lze po zmíněných přesunech ještě mluvit o slovácké písni, o písni vázané na jediný region, na Slovácko? Zpěvu písní známých prostřednictvím folklorního hnutí a díky technické komunikace zpravidla vědomý výběr ne-

předcházel. Zpěváci převzali a zpívají to, co se jim líbí bez ohledu na provenienci.

Oba zmíněné způsoby existence písní, tj. folklorní hnutí a šíření prostřednictvím médií, ovlivňují tvar písně, která nabývá ustálené podoby. Stabilita tvaru podle podání interpreta, který je vázán normami danými požadavky technické komunikace nebo uvádění na pódiích vede k absenci variačního obměňování, typické vlastnosti folklorního podání. Jde v takových případech o lidovou nebo folklorní píseň?

Dalším faktorem, který ovlivňuje současnou lidovou píseň, je možnost šíření jiným způsobem než ústním tradováním. Na lidovou píseň působí nepochybně i současné možnosti poměrně snadno vydávat písemné, zvukové i audiovizuální dokumenty, v nichž se prosazuje snaha reprezentovat určité místo (např. rodiště nebo bydliště). Toho se v současnosti bohatě využívá - jde o nový jev, který vhodně naplňuje potřeby současných lokálních společenství v reprezentaci navenek. Zároveň je to také způsob seberealizace, smysuplného naplnění volného času v době převahy tržního způsobu života. To jsou faktory, které mohou proces vývoje zpěvu a lidové písně pozitivně ovlivňovat. Třeba i tím, že reprezentace se dotýká širšího celku, nejen malé skupiny, např. souboru, jako tomu bylo dříve. Dnes to bývá záležitost celé obce kupříkladu ve vztahu k ostatním lokalitám. Nejde vždy jen o záležitost lokální nebo regionální. Dnešní možnosti vydávání tištěných i zvukových edicí jsou zdánlivě ničím neohrazené. Až neomezenou a nenucenou volností působí nedávno vydaný zpěvník, který se pokouší vytvořit příručku pro zpěv kohokoli, kdo má chuť nebo potřebu si zazpívat. V jeho úvodu čteme: „Vážení zpěváci a zpěvačky, milovníci cimbálu a houslí, amatéři i profesionálové, neznači i znalci, odborníci na moravské lidové umění, moravští patrioti, Češi, Moravané, Slezané a další národnosti České republiky, Slováci, krajané, zahraniční hosté a další čtenáři těchto řádků.

Rádi vám předkládáme tento zpěvník. Jsou zde zapsány písničky k vínku, pivku, limonádě či džusu, do vinného sklípku, do restaurace či hospůdky, pod pergolu, k táboráku, do společnosti i do soukroma - domů, na chalupu či na chatu. Pro čas, kdy řeč dojde a chce se smát, plakat a vzpomínat. S 900 písničkami se můžete 'prozpívat' až do rána, dokonce až do pozitějšího rána. Písničky jsou zde zapsány proto, aby se nám naše domovy, sklípky a hospůdky zase rozezpívaly, aby tam bylo zase tak dobře, jak bývalo dřív, za dob našich předků, otců, dědů, maminek, babiček i dřívějších generací“ (Hejl 2006, nestr. předmluva).

I když lze mít řadu výhrad ke způsobu takové prezentace, bylo by možné do určité míry i kladně hodnotit snahu oživit zpěvnost v různých prostředích a konkrétně pro to něco podniknout. Jde o počin ne odborníků, folkloristů či etnologů, nýbrž podnikatele z oblasti pohostinství. Zpěvník tvoří texty písní, vydané v podobě nerespektující nejzákladnější požadavky obvyklé u písňových edicí. Mohli bychom jej charakterizovat jako pomůcku, která má napomoci paměti v místech, kde vypadl text, popřípadě rozšířit repertoár o další písňové texty. S nápěvem se zjevně nepočítá a nebo se předpokládá obecná znalost. S podobným předpokladem je ostatně možno se v historii hudby, včetně lidové, setkat nejednou. Příkladem je využití odkazů na známé nápěvy, jak to dokazuje např. početná kancionálová literatura. Díky této adaptační praxi se dochovaly nejstarší záznamy lidových písní alespoň v podobě textových incipitů. V dalším vývoji lze najít podobný vztah textu a nápěvu například v písničkách kramářských, ještě později pak v tzv. nové písňové tvorbě, ve vytváření aktuálních textů s použitím známých nápěvů lidových písní (Hostinský 1957, s. 7-9, Smetana - Václavěk 1937, s. 20-25).

Dlouholetý výzkum u nejmladší generace, u dětí navštěvujících základní školu, ukazuje, že v jejich životě je lidová píseň (většinou) stálou součástí, vždy přítomným jevem. Začíná to v nejtětlejším věku,

kdy děti mohou slyšet jednoduché písně, např. *Halí belí, Kočka leze dírou, Pec nám spadla, Prší, prší, Maličká su, husy pasu* a další popěvky či zpěvavě přednášené veršičky. Tento proces pokračuje ve škole i v dalších letech, avšak nabídka repertoáru se mění. V dnešní době je navíc pestřejší, neboť výuka ve škole je méně závislá na jednotných osnovách. Vedle lidových písní, nebo místo nich se pak zpívají v některých třídách folkové nebo country písně, popř. i jiná autorská tvorba. Pokud zůstává lidová píseň součástí školního zpěvu, není ani neměnná, ani stejná jako v minulosti. Stále však existuje v aktivní podobě, stále je živou částí zpěvu ve škole. Kromě hodin hudební výchovy existují ve světě dětí zpěvní situace, kdy volba repertoáru při zpěvu spočívá přímo na malých zpěvácích. Patří sem výlety, různé oslavy a večírky. Zde mají své místo i jiné písně, někdy se tyto chvíle stávají příležitostí pro uplatnění právě lidových písní, a to z toho důvodu, že je to součástí skupinového repertoáru (např. zpěvní repertoár jedné třídy), součástí společného písňového fondu, který všichni znají. Z výzkumů plyne, že individuální repertoáry (tj. písně, které znají pouze jednotlivci, např. z rodinného prostředí, od rodičů, prarodičů či sourozenců) se v dětském skupinovém zpěvu neuplatňují. Souvisí to s psychickými postoji dětí, které nerady vybočují z řady jakýmkoli způsobem. Získání podobných poznatků umožňuje nové pojetí výzkumů. Dlouho převažoval výzkum zaměřený především na nejstarší generaci, na tzv. pamětníky. Jeho cílem bylo zaznamenat co nejstarší varianty písní, třeba už zaniklé. Dnešní výzkum považuje za důležité zachytit i současný stav, zaznamenat to, co zpívají a mají v oblibě všechny generace nositelů. A význam dětského zpěvu pro další vývoj hudebních aktivit této věkové skupiny a pro poznání významu různých institucí, zvláště školy se neustále potvrzuje.

Z výsledků výzkumů grantového projektu, který proběhl nedávno (2004-2007) a který směřoval k objasnění současné etnokulturní tradice, vyplývají zjištění no-

vých impulsů ve zpěvní a hudební aktivitě. Pro různé akce a podniky se hledají lokální projevy, zejména místní písně. Zpěv však neexistuje sám o sobě. Souvisejí s ním i další projevy, např. oděv, tj. kroje, zvyky a obyčeje, vyprávění, stejně jako výtvarné projevy či kulinářské zážitky. Vývojovým proměnám podléhá vedle zpěvu také obsazení a repertoár instrumentálních seskupení (muzik), kroje, obyčeje a slavnosti, které znovu nebo nově nacházejí své místo v životě komunity na venkově i ve městě, popř. v jeho jednotlivých čtvrtích (Toncrová 2007, 2008). Týká se to pořádání, obnovování nebo nového zavedení masopustních, velikonočních nebo hodových slavností v městech a na venkově, a to i tam, kde se nikdy neslavily. Nedílnou součástí těchto akcí je hudba a zpěv. Nové písně se hledají v nejrozličnějších historických zdrojích a u pamětníků. Nebo je možno se obrátit k sousedním obcím či krajům, popř. se prosadí obliba určitých regionálních tradic, např. již zmíněného velmi populárního Slovácka, které mělo možnost proniknout prostřednictvím svých hudebních projevů do povědomí značné části populace. Podobně je tomu s výběrem instrumentálního doprovodu. Vedle původního lokálního seskupení, které se nepodaří vždy sestavit či prosadit, se nabízejí možnosti inspirovat se sousedními lokalitami nebo regiony. Časté instrumentální seskupení označované ne úplně přesně jako cimbálová muzika, představuje model nejužívanější sestavy s moderním cimbálem zejména proto, že je nejvíce zpopularizované a nejvíce používané a rozšířené. K tomu etnorganologové mohou doplnit, že někdejší cimbálové muziky měly jako hlavní nástroj nebo ten, podle kterého byla sestava nazvaná, přenosný malý cimbál, dnes už viděný jen zřídka a zřídkakdy, i když byl určitě výhodný svou mobilitou. Velký cimbál má řadu výhod a mnoho zdokonalení, nicméně zůstává pravdou, že bylo snadnější nosit si cimbál sebou zavěšený na ramenou a kdykoli jej mít v pohotovosti i během chůze (Kurfürst 1998, s. 335). Nástup velkého maďarského cimbálu do

běžného používání je ostatně spojen až s koncem 1. poloviny minulého století.

Větší volnost v oblasti folklorního hnutí přinesly změny po roce 1989. Neexistují poradní sbory, které by určovaly, co se má v souboru zpívat, hrát a tančit. Dramaturgie těles vychází do jisté míry z osobních ambicí a zálib, nelze přehlížet rovněž regionální hledisko. Dřívější řízenost však zcela mizela. Je to klad nebo minus? Zatím nepřisluší odhadovat, jak tomu je, to asi ukáže až budoucnost. Pro současnost to ovšem znamená nepochybně větší rozmanitost a větší možnosti ve výběru repertoáru, ve způsobech jeho uplatnění při různých příležitostech. Nesporným kladem pro folklor a folklorismus je i to, že tato volnost příznivě ovlivňuje aktivitu a zabírá tak tomu, aby převládalo pasivní vnímání. Jako důsledek lze sledovat, že se stále zpívá, a to ve všech věkových skupinách, že se formuje vztah k lidové hudbě a k lidovému umění vůbec. Udržuje se i určitá úroveň hudebních produkcí díky pravidelnému nácviku. To vše i při stále více působících globalizačních a unifikačních tendencích. Nebo právě navzdory nim? Jak se často ukazuje v terénu, na území Moravy, nepochybně díky pevnému základu utvrzovanému v posledních padesáti letech i z oficiálních pozic, se tento vývoj nese v duchu neustále narůstající aktivity, přestože předpovědi před dvaceti lety vyznívaly spíše v opačném - negativním duchu.

Rozšířily se také možnosti poznání cizí hudby. Myslíme hudbu jiných regionů i cizích zemí. V prostředí Moravy se jako zvláště zpěvné v obecném povědomí utvrdilo zejména Slovácko. Nebylo tomu tak vždy. V nejstarší, tzv. guberniální sbírce byla tato oblast zastoupena méně, než bychom očekávali podle současného stavu (Vetterl 1994, s. 13). Další vývoj pak nepochybně podpořila aktivita různých slováckých krúžků na počátku 20. století, po zavedení vysílání rozhlasu zase prezentace slováckého folkloru v médiích. Také zájem inteligence o různé projevy lidové kultury sehrál svou roli. Spojilo se několik faktorů a výsledek byl

ten, který vedl k výše zmíněnému dotazu. Přitom pohlédneme-li na situaci celkově, na základě toho, co zaznamenali generace sběratelů a co předvedli a dále předali generace interpretů, zjistíme, že názory o větší nebo menší zpěvnosti se mohou opírat v řadě oblastí spíše o menší informovanost. Etnomuzikologie zatím nedokázala přesvědčit populaci obecně o některých nezvratných pravdách v tomto oboru. Zmínili jsme se zde už o tom, že vývoj nepostupuje stejným tempem ve všech oblastech. Také nejsou všude stejně aktivní a talentovaní, zaujatí jednotlivci, osobnosti, které vývoj lokální kultury usměrňují a ovlivňují. Nejsou stejným způsobem využívány archivní fondy a jejich ožívování probíhá jednostranně. Konečně existují obecné faktory, které ovlivnily lidovou kulturu a proti nimž se lidová kultura nemohla postavit, např. rozvoj komunikací, demografické změny, ekonomické proměny, např. růst a pronikání průmyslu apod. A v neposlední řadě jde ve vztahu k této kulturní sféře i o otázku vkusu, osobního, skupinového (např. v generačních vrstvách), stejně jako o vliv různých prostředků technické komunikace.³

Jak bylo řečeno, při tvoření nového repertoáru sahají dnes zpěváci k různým zdrojům v místě, míří ke zpěvákům a pamětníkům, do archivů, kronik apod. Tak se může objevit slovácká či valašská píseň na Hané, nebo slovácké či východoslovenské písně ve spontánním zpěvu obyvatel moravské metropole. Nemyslíme tím jenom několik písní naučených v hodinách hudební výchovy nebo na někdejších pionýrských a podobných táborech, tedy onu část repertoáru, která se vytváří v dětském věku a na niž se v průběhu života vrství další písně a skladby. Máme na mysli většinou rozsáhlejší osobní repertoár, k němuž zpěváci mají citový vztah, k jehož osvojení se rozhodli z vlastní vůle, repertoár, který vědomě dále rozvíjejí a rozšiřují. Pokud jde o rozsah, může jít nejen o desítky ale i o stovky písní, stačí se jen pokusit co nejvíce osvojených písní nebo existujících v latentní podobě zaznamenat.

Ke stanovení rozdílů mezi tím, jak fungovala lidová píseň v minulosti a jak žije v současné době, porovnejme několik skutečností.

- Dříve byla lidová píseň rozšířena jen v části populace. Existuje řada dokladů o tom, že lidová píseň žila jen v určitých vrstvách obyvatelstva, zatímco ostatní měly jiné hudební zájmy. Nelze se domnívat, že všichni lidé, ve všech sídelních typech zpívali tytéž písně. S tím koresponduje současná situace, kdy je lidová píseň součástí života pouze jisté části obyvatel, zatímco jiné neoslovuje.

- Zdrojem repertoáru a jeho rozšiřování v dřívějších dobách, prakticky do konce 19. století, byla pouze ústní tradice. I když už v té době byly k dispozici některé sbírky, nedoznaly většího rozšíření. Výjimkou mohly být pouze populární klavírní úpravy písní, např. ze sbírky Karla Jaromíra Erbena, které zkomponoval Jan Pavel Martinovský. Ty se staly stálým zdrojem písňového repertoáru zvláště v městském prostředí. Současná doba naproti tomu nabízí řadu dalších možností. Vedle ústní tradice, která na některých místech dožívá, to jsou zejména tištěné sbírky a sborníky, zvukové nahrávky různého druhu a v poslední době audiovizuální záznamy, šířené hromadně sdělovacími prostředky i různými nosiči dostupnými v obchodech.

- S proměnou způsobu šíření lidových písní v současnosti souvisí některé změny, které bezprostředně ovlivňují to, jak dnes lidová píseň vypadá. Týká se procesu variačního obměňování, charakteristického pro ústní tradování. Vnímání zpěvu pouhým poslechem vedlo k dotváření tvaru písní, když selhala paměť, a k obměňování, když působila tvůrčí aktivita zpěváka. U písní převzatých z tištěných sbírek, nebo známých z podání populárních zpěváků (ať už interpretů lidových písní, populárních hudby či třeba opery), vzniká určitý vzor (tvar) písně, který se stává závazným a do značné míry zabraňuje variačním proměnám. Vytváří se ustálený tvar daný interpretační vícekrát reprodukovanou.

- Je známo, že lidové písně plnily v životě svých nositelů vždy určitou funkci, nebo i funkcí několik - magickou, prosperitní, relaxační, integrující a další. Když tuto funkci ztratily, zanikaly i písně. Nejinak tomu je i v současnosti, i když funkce se změnily, existují jiné, nové. Převažují funkce zábavné a relaxační, integrující, reprezentativní.⁴

- Ještě v posledních desetiletích 20. století bylo možno setkat se v terénu s názorem, že určitá píseň patří do konkrétní lokality, že je jiná než v sousední vsi, dokonce že patří pouze některému zpěvákovi. Ve venkovském prostředí se tedy písně vázaly mnohdy poměrně pevně na určité teritorium. Tyto vazby se však už dlouho postupně narušují v souhlase s rozvojem vzdělání, komunikací a se změnou způsobu života.

- Jako nositelé lidových písní se v 19. a na počátku 20. století označovali hlavně obyvatelé venkova, kde byly písně pevně začleněny do životních norem. Po 1. a zejména po 2. světové válce došlo k velkým proměnám. Zejména vlivem folklorního hnutí (činnost souborů) se interprety folkloru staly i další vrstvy populace, obyvatelé malých i velkých měst, průmyslových oblastí, inteligence apod., tedy noví nositelé.

- V dřívějším způsobu šíření písní se prostředníky stávali členové vesnické komunity, kteří si vysloužili nějakým způsobem obdiv kolektivu jako zpěváci. Mohlo to být díky šíři repertoáru, zpěvnímu projevu, krásnému hlasu, aktivitě vůbec atd. Tito jedinci se stávali vzorem ostatním v rozšiřování repertoáru, v tom, jak se má zpívat. Vliv jiných osobností, mimo lokální či regionální prostředí lze stěží předpokládat. V dnešním procesu rozšiřování vědomostí o písních, které mohou sloužit jako přírůstek do repertoáru, je nutno počítat i s interprety, kteří žijí mimo lokální či regionální společenství. Jejich vliv je proto mnohem širší, překračuje hranice lokality, regionu i země. Jako příklad poslouží Hutkovy interpretace písní ze sbírky Františka Sušila, které sloužily nejen politickým účelům, ale také jako součas-

ný, moderní zdroj poznání písňové tradice 19. století v širokém měřítku (Pavlicová - Uhlíková 2004). Podobnému účelu posloužily také nahrávky sourozenců Ulychových zaměřené rovněž na moravské lidové písně. A mohly by následovat i další příklady jednorázového nebo soustavného popularizování lidových písní. Z těch jednorázových uvedme např. píseň *Išiel Macek do Malacek*, zpopularizovanou díky interpretaci Karla Gotta.

- Pokud jde o způsob udržování či obnovování repertoáru, dnešní aktivity spočívající ve sféře organizované činnosti s sebou nesou pravidelné opakování a systematický nácvik. Děje se tak v krúžcích, souborech, folklorních skupinách, ale také v různých neformálních kolektivech, které se pravidelně nebo nepravidelně scházejí a společně zpívání je součástí jejich činnosti a zábavy (skupiny přátel, zájmové skupiny, zaměstnanci jednoho podniku apod.). I zde probíhá vlastně jistý druh nácviku, který vede nejen k udržování písní v aktivní podobě, ale také k ustálenosti tvaru, který je důležitou podmínkou pro skupinový, kolektivní přednes. Snaha sjednotit se ve zpěvu vedla k požadavku rozmnožit aspoň texty písní, aby je všichni mohli v úplnosti zpívat. Takový požadavek byl vyvolán skupinovými zpěvními situacemi, např. zájezdy pořádanými někdejšími odborovými a podobnými organizacemi. I když se od roku 1960 po celých třicet let lidové písně prakticky nevydávaly (kromě materiálů pro soubory) setkáváme se s tím, že některé instituce pořídily zpěvníčky s texty lidových písní, které měly sloužit společnému zpěvu.

Znamená to, že současná doba přináší v tomto směru něco nového, něco, co zde dříve nebylo? Někdejší víceméně pravidelné prozpěvování i podvečer na vesnické návsi bylo také jistou formou nácviku. Při terénních výzkumech se informátoři často zmiňují dále o zpěvu ve škole, v kostele, nedílnou součástí četných až pravidelných setkání v hospodě byl zpěv při posezení u jiskřivého moku. Z toho plyne, že příležitostí k trénování

pěveckých dovedností a utvrzování repertoáru byly v dřívějších a jsou i dnes.

Tím končíme výčet některých znaků, jimiž se současná zpěvnost vyznačuje, i když problém není samozřejmě vyčerpán.⁵ Vraťme se k problému uvedenému na začátku. Názory o menší zpěvnosti některé oblasti, v tomto případě západní Moravy, plynou nejspíše z menší informovanosti a ta zase souvisí s menší popularizací hudební tradice Horácka (ale i dalších oblastí). V dnešní době však už zpěvákům nejde ani tak o to, odkud píseň pochází, ale důležité je, zda dostatečně oslovila posluchače: svým tvarem, interpretací, vhodností pro zpěv nebo způsobem šíření. Důkazem je vliv slováckých, slovenských, popř. valašských písní na spontánní zpěv a naopak menší působnost písní hanáckých, horáckých nebo třeba z oblasti Brněnska. Množství zaznamenaných písní v jednotlivých jmenovaných regionech není vlastně příliš odlišné. Hlavní rozdíl je v jejich aktivní existenci a v jejich přitažlivosti. Tyto poznámky o tom, jak vývoj lidové písně probíhá, vlastně opakují skutečnosti známé odborníkům. Měly by spíše promlouvat k veřejnosti, která někdy vidí lidovou píseň značně zkresleně nebo o ní zjednodušeně uvažuje. Třeba by to bylo ku prospěchu vztahu široké populace k této části kultury. A také by se snáz hledala odpověď na otázky položené v úvodu tohoto pojednání nebo jim podobné.

Marta Toncrová

Poznámky:

1. Kapitola je výstupem výzkumného záměru Etnologického ústavu AV ČR, v.v.i., AV0Z90580513.
2. Podobný názor vyslovili i někteří odborníci už před více než sto lety. Např. Ludvík Kuřba, poučený a zkušený sběratel lidových písní napsal v roce 1884 v předmluvě ke své edici Slovanstvo ve svých zpěvech, že „v Čechách totiž již umlkl národní zpěv. Dnes uslyšíme již jen chropění opilce nebo školskou píseň, jež odrostlému děvčeti v hlavě uvázla, a podobné, pro etnografii zcela bezvýznamné zpěvy“ (Kuba 1995,

s. 9). S tímto pesimismem se v roce 1893 vydal sbírat písně na Chodsko, kde výsledky vysoko předčily jeho očekávání. Během jednoho měsíce zde zapsal přes 500 písní a 60 ukázek nástrojové hry. A to samozřejmě nebyl v historii sběratelství ojedinělý příklad.

3. Dlouhou dobu ovlivňovala povědomí o lidové písni a hudbě na Moravě činnost profesionálních rozhlasových těles, v jižní části zejména BROLN, založený v roce 1952. Po roce 1989 lze počítat s působností dalších muzik, souborů či skupin, které díky možnostem prezentovat svou činnost prostřednictvím různých nosičů mohou rovněž působit na vztah populace k lidové hudbě. Místo dřívějšího jednostranného či centralizovaného vlivu dnes může dojít i k ovlivňování prostřednictvím široké nabídky nahrávek lidových písní různého původu, stylu a úrovně.
4. Dochází také ke změnám ženského a mužského zpěvního repertoáru, některé písně totiž ztrácejí svou někdejší vazbu na nositele určitého pohlaví. Např. taneční písně v předzpěvu ke skupině tzv. točivých tanců byly záležitostí výhradně mužskou. Jak uvádí V. Úlehla (1940, s. 8): „..... u muziky bylo věci chlapců uvádět zpěvem a udržovat jej zpěvem v chodu.“ Dnes můžeme být svědky toho, že se do předzpěvu k tanci vrtěná o hodech na Podluží zapojují i ženy.
5. K vývojovým proměnám patří rovněž krácení písňových textů. Je to jednak důsledek selhání paměti, ale také vědomá obměna, která souvisí s předváděním písní soubory na pódiu. Zde se z důvodů dramaturgických zpívá někdy menší počet slok než je v zápise a tento zkrácený tvar se pak stává závazným pro další tradování nejen na vystoupeních. Podle praxe obvyklé např. v pražském slováckém krúžku se zpívají zpravidla pouze dvě nebo tři sloky. Dokládá to zpěvník tohoto souboru vydaný v roce 2000 Leem Neumannem, dlouholetým členem krúžku a muzikantem.

Literatura:

- Hejl, P. 2006: *Zpěvník. Moravské, české a slovenské lidové písničky. Díl první - 900 písniček-texty*. Soukromý tisk. Brno: Petr Hejl.
- Hostinský, O. 1957: *36 nářevů světských písní českého lidu z XVI. století*. Ed. J. Markl. 2. vydání. Praha: SNKLHU.

- Kuba, L. 1995: *Lidové písně z Chodska*. Ed. V. Thořová. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR - Ministerstvo kultury ČR.
- Kurfürst, P. 1998: *Organologie (propedeutika, exemplifikace)*. Hradec Králové: Georgius.
- Pavlicová, M. - Uhlíková, L. 2004: Sušilova sbírka jako inspirační zdroj nonartifciální hudby. In: Frolcová, V. (ed.): *František Sušil (1804-1868). Odkaz a inspirace*. Rousínov: Město Rousínov - Etnologický ústav AV ČR Praha, pracoviště Brno.
- Plocek, J. 2007: Duše Vysočiny. In: Pavlicová, M. - Příbylová, I. (eds.): *Mé srdce je na Vysočině. Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko v Náměšti nad Oslavou*, s. 7-19.
- Poláček, J. 1966: *Lidové písně z Hané I*. Brno: Blok.
- Sirovátka, O. 1989: O folkloru a folklorismu. *Národopisné aktuality* 26, s. 156-165.
- Smetana, R. 1938: Ústní lidové podání melodie. *Musikologie* 1, s. 69-91.
- Smetana, R. - Václavěk, B. 1937: *České písně kramářské*. Praha: František Borový.
- Štika, J. (ed.) 2002: *Těšínsko 4. díl. Lidová píseň a hudba. Lidový tanec. Prozaická ústní slovesnost. Lidové umění výtvarné*. Šenov u Olavy: Tilia.
- Toncrová, M. 2003: ... co si zpívají. In: *Rajče nad útekem. Kapitoly o kultuře a folkloru dnešních dětí a mládeže s ukázkami*. Ed. Pospíšilová J. Brno: Doplněk, s. 75-131.
- Toncrová, M. 2006: Život s písní. K nedožitým 90. narozeninám zpěváka Jožky Severina. *Slovácko* 48, s. 103-108.
- Toncrová, M. (ed.) 2007: *Etnokulturní tradice v současné společnosti. Ethnocultural Tradition in Contemporary Society*. Brno: Etnologický ústav AV ČR.
- Toncrová, M. 2008: *Vývojové proměny etnokulturní tradice*. Brno: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Tyllner, L. - Toncrová, M. 2007: Folklorismus. In: Brouček, S. - Jeřábek, R. (eds.): *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část A-N*. Praha: Mladá fronta, s. 220.
- Úlehla, V. 1940: *Padesát moravských písní*. Praha: Nakladatelství „Život a práce“.
- Václavěk, B. 1947: *Písemnictví a lidová tradice. Obraz jejich vztahů v české písni lidové a zlidovělé*. 2. vyd. Praha: Svoboda.
- Vetterl, K. 1994: *Guberniální sbírka písní a instrumentální hudby z Moravy a Slezska z roku 1819*. Ed. O. Hrabalová. Strážnice: Ústav lidové kultury.

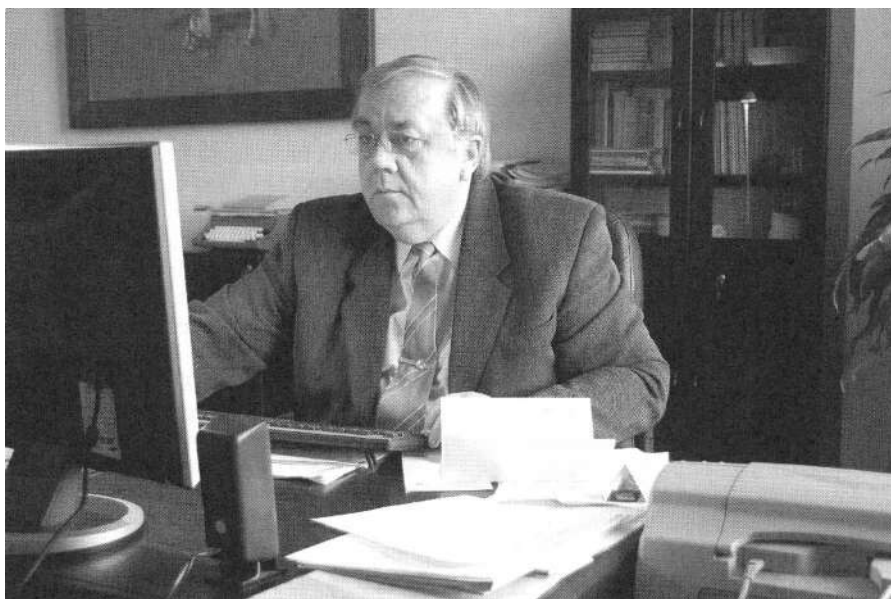
KDYŽ SE KONÍČEK STANE POVOLÁNÍM. (ROZHOVOR S JANEM KRISTEM U PŘÍLEŽITOSTI ŽIVOTNÍHO JUBILEA)

PhDr. Jan Krist se narodil 30. 9. 1950 v Miloticích u Kyjova. Absolvoval Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity (tehdy Univerzitu Jana Evangelisty Purkyně) v Brně, obory národopis a historii. Po krátkém zaměstnání ve Slovákém muzeu v Uherském Hradišti nastoupil do Ústavu lidové kultury ve Strážnici (dnes Národní ústav lidové kultury), kde s výjimkou několika porevolučních let pracuje doposud. Ve svém odborném působení se od zájmu o sociální kulturu, zejména o obyčejové tradice, stále více přesunuje k oblasti folklorismu, ke které má blízko i ze své současné pozice ředitele strážnického ústavu, pod který spadá také organizace nejstaršího a největšího folklorního festivalu v České republice - MFF Strážnice. Této problematice byla věnována i jedna z jeho posledních prací, kterou vydal společně s J. Jančá-

řem - *Národopisné slavnosti a folklorní festivaly v České republice* (Strážnice 2007). U příležitosti šedesátých narozenin vedly redaktorky Národopisné revue s jubileantem (a zároveň šéfredaktorem časopisu) rozhovor na téma jeho vztahu k oboru i k Národnímu ústavu lidové kultury ve Strážnici.

Jaké bylo Vaše rodinné zázemí?

Narodil jsem se v rolnické rodině v Miloticích u Kyjova jako šesté ze sedmi dětí. Otec i oba stařečci byli vyhlášení muzikanti a kostelní zpěváci. Na chóru zpívala sóla od svých čtrnácti let i moje matka. Její velkou láskou byl zpěv lidových písní. Na Kyjovsku patřila mezi vyhlášené zpěváky. Často zpívala á capella, někdy ji na cimbál doprovázel Pavel Varmuža, jindy celá Varmužova cimbálovka nebo kapela Jury Petřů. V rozhlasu zpívala poprvé už za protektorátu. Ráda měla především baladické písně. Z naší široké rodiny si pamatují nejvíce obyčejů a rozličných písní. A z raného dětství ještě naše rodinné hospodářství. Dodnes mám hodně rád koně, protože

jsem mezi nimi vyrůstal. Silně jsem tehdy vnímal takový ten patriarchální řád, který u nás panoval. Všichni jsme doma slušně zpívali, chlapci se učili hrát na hudební nástroje, bylo pro nás normální jít na vystoupení se Slováckým krúžkem v kroji, který nám vyšivala v zimě matka. Z pěti chlapců jsme byli čtyři zvoleni stárky, jedna sestra byla stárkou. Takže vztah k lidovým tradicím jsme všichni získali doma.

Co vás přivedlo ke studiu národopisu?

I když jsem věděl, že existuje studium národopisu, přihlásil jsem se na Filozofickou fakultu v Olomouci na obory historie - čeština. Pak přišel dopis, že se kombinace otevírat nebude, abych buď změnil výběr, nebo šel studovat jinač. Udělal jsem obojí. Přihlásil jsem se na kombinaci etnografie - historie do Brna. Vidíte z toho, že jsem váhal. Národopis mne sice lákal, ale spíše jako koníček. Nakonec jsem se pro něj rozhodl možná právě pro to prostředí, v němž jsem vyrůstal, a protože byla možnost žít se tím, co mne baví.

Co se Vám vybaví při vzpomínkách na vysokoškolská studia a na obor, který jste si zvolil?

Já vím, že to zní možná lacině, ale na vysoké škole se mi skutečně otevřely oči. Měl jsem možnost poznat na obou oborech řadu vynikajících učitelů a dnes už legendárních profesorů. V jednotlivých ročnících národopis studovalo tehdy pět-šest studentů. Náš ročník byl proti nim výjimečný. Na etnografii nás přijali šestnáct, studium ukončila necelá polovina. A já jsem byl vůbec první a navíc jediný student zvolené kombinace. Jak mi pak sdělil profesor Jeřábek, chtěli si to odzkoušet v praxi. Díky nízkému počtu jsme měli se svými učiteli velmi blízký kontakt. A oni se mohli zaměřit na každého z nás. Už ta jména - Richard Jeřábek, Václav Frolec, Dušan Holý, Bohuslav Beneš, Oldřich Sirovátka, Alena Jeřábková, Karel Fojtík! Každý byl jinak zaměřen, každý měl osobitý přístup jak k předmětu

studia, tak ke studentům. Musím říci, že mne osobně ovlivnili všichni, každý jinak, zvláště pak Frolec, Holý a Sirovátka, nejvíce však Václav Frolec. Právě pod jeho vlivem jsem se věnoval sociální kultuře, hlavně zvykům, obyčejům a obřadům. Dušan Holý zaměřil mou pozornost na folklor a folklorismus, stejně jako Oldřich Sirovátka. Navíc, už jako studenti jsme na festivalu ve Strážnici coby inspicienti pořadů potkávali své učitele zcela běžně jako autory či odborné konzultanty programů. I toto mne připravovalo na můj profesní život.

Jak se vyvíjela Vaše profesní kariéra?

Na počátku posledního semestru mi oznámil Václav Frolec, že bych mohl - než dostuduji - nastoupit na půl úvazku jako etnograf do Slováckého muzea v Uherském Hradišti. Ředitelem byl tehdy etnograf Josef Pešek, ovšem už po pár měsících byl odvolán a místo něj nastoupil soudruh major StB Kafka. Nastalo velmi temné období, které však paradoxně napomohlo stmelení muzejních pracovníků. Tehdy jsem velice silně cítil tu partu, která při sobě drží i přes snahy ředitele některé zničit a vyštvať z práce. Což se mu posléze částečně i podařilo. Já už se těšil na vojnu. A tehdy mi Josef Tomeš ze Strážnice nabídl, abych přestoupil do tohoto ústavu. Přijal jsem to s úlevou.

Nastoupil jsem po vojně jako ten, kdo by měl mít na starosti historické a etnografické podklady pro výstavbu objektů ve skanzenu. Ale už po měsíci se vše změnilo. Stal jsem se tím, kdo měl na starosti dokumentační, programovou a vydavatelskou činnost. A v této pozici - ať už během let nazývala jakkoliv - jsem zůstal až do politických a společenských změn koncem roku 1989. Dokumentaci dělali všichni odborní pracovníci, u mne ji dokumentátorky zpracovávaly a pečovaly o ni. Měl jsem v týmu i programového tajemníka strážnického festivalu, a odpovídal tak za jeho programovou přípravu. A též za vydávání časopisu Národopisné aktuality, jehož šéfredaktorem

byl jeho zakladatel Josef Tomeš. Musím říci, že mne ta práce bavila, i když byla mizerně honorována. Ředitel ústavu Slávek Volavý nám vytvářel k práci prostor, když bylo potřeba, tak nás chránil před politickými tlaky. Josef Tomeš jako jeho zástupce a šéf odboru výzkumu a dokumentace byl velice pracovitý a žádal to i po svých lidech. Navíc uměl poradit a zaujmout pro věc.

Rád vzpomínám i na možnost pracovat v Mezinárodní komisi pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně, kam mne přivedl Josef Tomeš. Sedm let jsem byl tajemníkem Subkomise pro lidové obyčeje Československé sekce MKK-KB a pak krátce i jejím předsedou. Organizoval jsem dvě setkání ročně. Jarní bylo vždy výjezdní, podzimní se konalo ve Strážnici. Zpravidla se při té příležitosti pořádalo i některé ze strážnických sympozií. U nich jsem býval i jejich tajemníkem, s čímž souvisela další práce. Ale musím znovu říci, že se mi to líbilo, že jsem viděl smysl toho, co dělám. Tehdy nebylo tolik příležitostí k setkávání odborníků. Sympozií se zúčastňovalo tolik referujících, že jsme často museli ozvučit i sousední salonek, aby se mohli všichni zúčastnit. Navíc u nás bylo a dosud je pravidlem, že z každé takové akce musí být do konce roku vydán sborník příspěvků. A pro lidi z malých lokálních a regionálních institucí to byla často jediná možnost něco publikovat. To zdůrazňuji přesto, že vím, že výstup ze sympozií, který vycházel tehdy za podpory kraje pod patronací jeho politického vedení, se až příliš často musel v úvodu tvářit jako něco nezbytného pro socialismus. Stačí se však podívat do obsahu, pročíst si příspěvky a vše vyzní jinak. Naštěstí jsme se mohli tehdy opřít o brněnskou katedru a brněnský díl Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV.

Víme, že jste si od svého povolání „odskočil“ v letech 1990-1994 do politiky. Co vám to přineslo a co vzalo?

Viděl jsem to jako nezbytnost. Od dětství jsem byl svědkem, pod jakým politic-

kým tlakem žila naše rodina jako rolníci a věřící katolíci. Pamatuji si, jak párkrát v sobotu odpoledne přijeli soudruzi milicionáři z Kyjova, aby si na vesnici narabovali „pro dělnickou třídu“ to, co budou mít v neděli k obědu oni. Pamatuji si návštěvy agitujících soudruhů, aby mí rodiče vstoupili jako dobří hospodáři do družstva. Nikdy tak neucinili. Raději přestali postupně hospodařit a otec šel do dolů. Když jsem v roce 1966 chtěl jít na gymnázium, musel se mnou otec jít třikrát na MNV, kde nás přesvědčovali, že se na studium nehodím. Báli se, abych nebyl knězem tak, jako bratři mého otce i matky. A v roce 1969 poslali naši místní komunisté dopis na fakultu, že mne nemají přijímat. Naštěstí tehdy moji učitelé si to přečetli a zahodili. O rok později by to už nešlo. Jsem jim opravdu nesmírně vděčný.

Když v prosinci 1989 vypadl z ústavy článek, který legalizoval nadvládu komunistů, bylo třeba je v některých pozicích urychleně vystřídat. Museli přijít lidé s jinými názory a představami o budoucnosti. Komunisté a jim podobní nemohou přece budovat demokracii. Ta jim vždy vadila a vadí. Tu umějí pouze zneužívat ve svůj prospěch. Atak jsem byl v rámci kulatých stolů navržen a kooptován do pléna ONV, kde jsem se stal navíc předsedou kulturní komise, při vzniku nových okresních úřadů nastoupil jako zástupce přednosty a po několika měsících, když byl odvolán dosavadní přednosta, jsem se stal šéfem úřadu. V roce 1992 jsem byl zvolen do Sněmovny lidu Federálního shromáždění. Tam jsem pobyl jen krátce, do rozpadu československé federace. A putoval jsem jako poradce ministra kultury na tento úřad. Nakonec jsem dalšího ministra, Pavla Tigrida, požádal o uvolnění, protože jsem se chtěl vrátit domů. Nejprve nechťel, ale pak jsme se dohodli. Jako řadový etnograf (moje bývalá funkce byla obsazena) jsem nastoupil zpět do strážnického ústavu. Asi po roce mne ředitel Josef Jančář určil svým zástupcem a šéfem odborného útvaru.

Bylo to opravdu jen jakési odsouzení do politiky, ale bylo velice poučné. Nikdy jsem politiku nepovažoval za svůj cíl. Jsem přesvědčen, že politik má být na tuto práci a de facto službu veřejnosti připraven odborně, jazykově a hlavně morálně. Jinak nemůže svým spoluobčanům řádně sloužit. My jsme byli prudkým vývojem událostí vhozeni do vody a plavali jsme každý, jak kdo uměl. To dnes už být nemá. Už je třeba, aby do politiky vstoupili noví a mladí lidé s patřičným rozhledem.

Jinak politika mi vzala hodně času, protože jsme museli pracovat při revolučních změnách od rozednění do pozdních večerních hodin. Vzdálila mne od rodiny a hlavně mi vzala postupně mnoho iluzí. Přesto to nepokládám za zbytečně promarněný čas. Získal jsem jiný rozhled a nadhled, poznal systém fungování státních a samosprávných institucí a úřadů, pochopil legislativní proces v této zemi a měl možnost některé věci také ovlivnit. A hlavně, podařilo se nasměrovat naši zemi do demokratické a svobodné budoucnosti. Myslím si, že to za to stálo.

Jak se vyvíjela Vaše práce ve strážnickém ústavu po návratu z politiky?

K zásadní změně ve směřování ústavu došlo po nástupu mého předchůdce do čela ústavu. Josef Jančář z krajské instituce vytvořil ústav s celostátní působností. Je pravdou, že v souvislosti s tím jsme přišli též o třetinu zaměstnanců, byla zastavena výstavba Muzea vesnice jihovýchodní Moravy a došlo k řadě dalších změn. Když jsem se po výběrovém řízení stal od 1. 1. 1997 ředitelem, měl jsem na co navázat. Mou činnost by měli hodnotit jiní, povolanější. Osobně jsem chtěl ústav zakotvit pevně na národní úrovni, prosadit jej na úrovni mezinárodní, zejména při spolupráci s UNESCO, kterou zahájil Josef Jančář v posledních dvou letech svého ředitelování. Čhtěl jsem stabilizovat tým, který vytváří koncepci a pořady festivalu, obnovit po le-

tech pořádání vědeckých sympózií, odborných konferencí a seminářů. Ústav začal čerpat institucionální prostředky výzkumu a vývoje a pravidelně úspěšně obhajuje výstupy z této činnosti. Zmínit bych tu mohl především videodokumentaci lidových tanců a řemesel. Velký kus práce odvádí ústav při naplňování vládní střednědobé Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice. Spoustu sil a finančních prostředků nás stála rekonstrukce některých částí zámku, zámeckého parku a budov zde stojících. Myslím, že při omezených personálních a finančních možnostech se podařilo celkem dost. Ostatně, koncem minulého roku jsem před komisí na ministerstvu kultury obhajoval nejen svou činnost, ale také své představy o dalším směřování našeho ústavu. Ale hovoří se mi o tom těžce, protože mou práci musejí hodnotit jiní.

Jako určitý deficit cítím, že se nedaří pokročit nejen s rekonstrukcí zámku, ale hlavně s výstavbou Muzea vesnice jihovýchodní Moravy. Za posledních dvacet let jsme mohli vykoupit a znovu postavit jediný objekt. A to je žalostně málo. Takže máme pouhé torzo skanzenu. Potřebujeme peníze na výkup pozemků, na dokumentaci lidového stavitelství v dalších subregionech Slovácka a na realizaci celého projektu.

Nesmíme opomenout, že jste byl také těsně spjat s odborným časopisem Národopisné aktuality, na který navázala současná Národopisná revue. Jaké jsou Vaše zkušenosti?

Do Národopisných aktualit jsem napsal svůj první příspěvek z popudu Václava Frolce ještě jako student. Když jsem přišel do ústavu, stal jsem se nejprve korektorem a pomáhal Josefu Tomšovi při lepení makety jednotlivých čísel. Ovšem jen krátce, protože Tomeš zemřel ve svých dvaadvaceti letech. To mne už uváděl jako redaktora, protože jsem měl na starosti i styk s tiskárnou. Ředitel Volavý chtěl, abych byl šéfre-

daktorem, ovšem to ve stranických orgánech kraje neprošlo. A tak mne jmenoval výkonným redaktorem, kterým jsem byl přes deset let. Abych se dostal vůbec do obrazu, jak má redaktor pracovat, jezdil jsem do Bratislavy za Adamem Prandou, který mne do toho zasvěcoval. Byl jsem mu za to nesmírně vděčný, protože byl praktik a sám mi to nabídl. K dispozici jsem měl - při mnoha dalších úkolech - jen jednu pracovníci, která mi pomáhala vedle svých vlastních úkolů. Sám jsem po večerech a o víkendech doma stříhal sloupcové obtahy, lepil z nich maketu, dělal korektury s využitím dalších etnografů, vedl rozsáhlou písemnou korespondenci s autory, lektory článků a členy redakční rady. A musím znovu říci, že mne tato práce uspokojovala. Časopis si vydobyl značné renomé.

Změny roku 1989 přinesly změnu i sem. Nejprve jsem byl jmenován šéfredaktorem Národopisných aktualit. Ale jen krátce. Nový ředitel začal připravovat bez mé účasti koncepci jinak zaměřeného časopisu - Národopisné revue. S tím jsem srozuměn nebyl, prostě jsem s novou koncepcí časopisu nesouhlasil. Navíc jsem byl okolnostmi donucen „odskočit si“ do politiky. K Národopisné revue jsem se dostal až v polovině roku 1994, když jsem se vrátil z Prahy. A s údivem jsem poslouchal některé členy nové redakční rady, kteří dříve (po roce 1989) haněli Národopisné aktuality jako nemoderní, jak teď jsou např. pro zavedení rubrik, což předtím kritizovali atd. atd. Když se podívám s odstupem let na Národopisnou revui, vidím tu vše, co proslavilo Národopisné aktuality. Z původního záměru revuálního populárně-vědního časopisu se ve vší tichosti ustoupilo a máme tu dnes Národopisné aktuality s novým názvem. Jsem rád, že došlo na mé tehdejší námitky, že časopis má nejen svou koncepci a své odběratele, ale že vychází z konkrétní situace, v níž se náš obor nachází, a že nic nebránilo a nebrání, aby se v něm objevovaly i příspěvky jinak pojeté, že pro ně přece vždy

bylo místo. Přesto neodsuzuji dění související se změnou v koncepci. Donutilo nás to více přemýšlet. Navíc velice hodnotím skutečnost, že se podařilo získat na místa výkonné redaktorky a redaktorky kolegyně, které mají mimořádnou zásluhu na dnes vysoce ceněné úrovni Národopisné revue.

Aktivně se zapojujete do folklorního hnutí jako autor řady pořadů či jako poradce souborů na Kyjovsku. Jak hodnotíte pozici etnologa vzhledem k tomuto fenoménu?

Jak už jsem řekl, vyrůstal jsem v rodině, která byla do toho, čemu dnes říkáme folklorní hnutí, zapojena celá. Bylo pro mne normální zpívat a tančit s naším Slováckým krúžkem. Vždyť s jeho mužským sborem jsem přestal zpívat z časových důvodů až před několika málo lety. Díky tomu všemu jsem získal vztah především k folklorním tělesům, někdy označovaným jako vesnické folklorní skupiny. Jsou to vícegenerační seskupení, zaměřují se hlavně na předvádění zvyků a obyčejů a dalších tradic do jednoduše upravovaných scénických pásem. I ve Strážnici jsem nejraději připravoval pořady zvané někdy jako pořady „autentického folkloru“, jindy jako pořady vesnických folklorních skupin. Pořadů využívajících čistě souborů jsem až tolik nepřipravil. Vždy mne lákaly ty druhé. Shodou okolností se mi podařilo ještě jako studentu iniciovat založení festivalu v rodných Miloticích, který se pořádá v mezidobích slavného Slováckého roku v Kyjově. Při přípravě pořadů na festivaly v Miloticích, Kyjově, ve Strážnici, ale i jinde, jsem konzultoval spoustu věcí se skupinami a soubory z celého Československa, nejen z rodného kyjovského Dolňácka. Blížší spolupráci jsem měl pouze pár let se souborem Konopa ze sousedních Ratíškovic, kde jeho vedoucí - manželé Hochmanovi - měli zájem o mé rady. Jinak jsem se snažil nevázat se na jeden kolektiv. Byl jsem členem okresního a krajského poradního sboru

pro soubory lidových písní a tanců, členem ústředního poradního sboru pro lidový tanec a členem programových rad několika festivalů (některých jsem dosud). Z toho je snad dostatečně vidět, že nejsem stoupencem striktního stanoviska, že etnolog má vše jen zkoumat a dokumentovat, ale nemá do předmětu studia zasahovat. Vždyť ať chceme nebo ne, neseme svůj díl odpovědnosti i za prezentování lidových tradic a obecně kulturního dědictví veřejnosti. Citlivě vedená odborná pomoc může přispět k dalšímu uchování některých fenoménů. Ostatně, stejný názor měla i většina mých univerzitních učitelů.

Co pro Vás představuje strážnický festival v dnešní globalizované době?

Strážnický festival se táhne mým životem takřka jako červená nit. Poprvé jsem se zúčastnil Dětské Strážnice někdy kolem roku 1960, kdy jsme sem byli odvezeni jako mladí hasiči za odměnu na výlet. Mezinárodního folklorního festivalu jsem se zúčastnil poprvé v roce 1968 a od té doby jsem nikdy nechyběl, ani jako voják základní vojenské služby. Od roku 1971 se táhne má pracovní účast, byl jsem tehdy inspicientem dvou pořadů. Členem Programové rady jsem od roku 1977, od té doby se podílím i na přípravě a realizaci konkrétních pořadů.

O historii festivalu toho víme velmi mnoho. Není třeba se k ní vracet i tu. Já osobně věřím v jeho budoucnost. Dnes jsme svědky toho, že sílí globalizace, že se prosazuje standardizace kultury, že média nejen šíří a urychlují proud informací, ale také mají nivelizující a tzv. zglajšajchující účinek. Řada známých festivalů a regionálních slavností popírá sama sebe a svou podstatu tím, že se snaží být rádo by mezinárodní. Jejich pořadatelé se mylně domnívají, že tak budou světoví. Bohužel, toto poznamenává celé folklorní hnutí. Vesnické folklorní skupiny zanikají, nemají kde vystupovat, protože pořadatelé regionálních festivalů rezignovali na celoroční práci

s nimi, raději si pozvou zahraniční kolektivy, s nimiž nemusí pracovat vůbec. Ty jim předvedou „něco“, pořadatelé většinou ani netuší co. Tento trend má zdrcující dopad na uchovávání tradic v místě a regionu a ty kvapem mizí. Zde by mělo zasáhnout podle mého mínění Folklorní sdružení ČR. To je však často organizátorem a iniciátorem početního růstu mezinárodních festivalů. I při těchto akcích se bez uzardění tvrdí, že to napomáhá uchovávání tradic lidové kultury. To je lež. Všichni víme, že tomu tak není. Ale pokud bude ve folklorním hnutí panovat tato metoda, nemusí se strážnický festival obávat o svou budoucnost. Lidé, kteří hledají něco zemitého, musí - s výjimkou několika málo akcí, např. Hornáckých slavností, Slováckého roku či festivalu u nás v Miloticích - přijet do Strážnice. My zde předvádíme všechny typy pořadů a všechny způsoby práce s folklorním materiálem. Tedy i s tím lokálním, který některé soubory často předvádějí v takových choreografických úpravách, které jen dokazují, že soubor o tom nic neví. Paradoxně největší festival u nás a jeden z největších festivalů v Evropě koná pro uchovávání kulturního dědictví více než řada rádob regionálních folklorních festivalů u nás dohromady. A v tom je síla i budoucnost strážnického festivalu.

Máte nějaká nesplněná přání?

Každý člověk má v životě řadu přání. Některá se vyplní, jiná jen zčásti nebo vůbec ne. Nechci si stěžovat. Žil jsem v takové době a takové rodině, že jsem nemohl být ve svých přáních příliš náročný. Proto jsem v zásadě spokojen. Postavil jsem dům, kde žiji se svou rodinou, mám práci, která mne - většinou stále ještě - baví. Přál bych si více slušnosti a odpovědnosti v naší společnosti, lepší hospodářskou situaci, což ovlivňuje značně celou oblast kultury. A kdyby mi Pán Bůh dal ještě trochu více zdraví a též mým blízkým, neměl bych si na co stěžovat.

redakce

BLAHOPŘÁNÍ JIŘINĚ MLÍKOVSKÉ (*3. 2. 1925)

Když máte před sebou obraz člověka, jehož život je doslova prosycen zájmem o tanec ve všech jeho podobách, jehož umělecké zkušenosti překračují rámec běžných choreografických životů, jehož neúnavná schopnost zprostředkovávat ryze osobní umělecké dojmy se stejně tak vymyká všemu, co lze považovat za běžné, říkáte si, co jenom můžete z pozice člověka nezkušeného napsat.

Když, milá paní profesorko, mluvíte o tom, co je Vám tolik blízké, o tanci, člověk má v tu chvíli pocit, jako byste se napojila na jiné sféry vnímání, jakoby Vaše mysl odletěla, a pak už jen prostřednictvím Vašich slov a gest jen tak tak lapáme alespoň jednu rychle se odvíjející myšlenku. Obdivuji Vaši neutuchající touhu vědět o všem, co se v tanečním světě děje a s horlivou dychtivostí na vlastní kůži pocítit vše nové. Obdivuji se

Vaší snad až žíznlivé potřebě neustále se nechat překvapovat, nechat si dlouze vyprávět o dílech, která jste třeba neměla příležitost vidět. Jsem tolik vděčná za Váš pohled na tanec, který se nedělí na profesionální a amatérský, ani na moderní, lidový a bůhví jaký ještě. To není samozřejmost, přesto to s odzbrojující samozřejmostí děláte. Obdivuji trefnost Vašich postřehů, schopnost cítit se do tanečního díla, jeho celku i detailů. Vaše leckdy přísná hodnotící slova nejsou příkrá, slova chvály doprovází šťastný výraz očí, upřímně se zajímáte a strachujete o všechny, kteří stejně jako vy stále hledají ty zázračné momenty postihnutele jediné tancem.

Jste stále tak plná tance, že sebe-menším gestem dokážete sdělit i to, kde slova náhle přestanou stačit. A je to právě Vaše gesto, které pokaždé tak naléhavě a neodkladně vyzývá k dalšímu tanci. Přeji Vám, ať jsou všechna Vaše vyzvání vyslyšena a ať je tanec ve Vašem životě současně životem v tanci.

Kateřina Černíčková

Jiřina Mlíková na Tvůrčí taneční dílně v Novém Bydžově. Foto H. Major Sládková 2008.

VÝZNAMNÉ ŽIVOTNÍ JUBILEUM BRUNA NETTLA

Na jaře tohoto roku se dožil osmdesátých narozenin světově uznávaný etnomuzikolog, profesor Bruno Nettl. Narodil se 14. března 1930 v Praze v rodině soukromého docenta muzikologie pražské německé univerzity a vedoucího německého hudebního vysílání v pražském rozhlasu Paula Nettla, významného mozartovského badatele a odborníka na hudební historiografii českých zemí.

V roce 1939 se podařilo rodině uprchnout před nacistickým režimem do USA. Zde pak Bruno Nettl vystudoval muzikologii a další vědní obory na Indiana University a University of Michigan. Jako profesor oborů hudba a antropologie působil od roku 1964 na University of Illinois v Urbana-Champaign. Od roku 1992 je zde emeritním profesorem a dodnes činným pedagogem (přednášky, vedení doktorských studií). Mezi mnohá ocenění patří čestné doktoráty na univerzitách v Chicagu (1993) a Illinois (1996), prestižní publikace vydaná k jeho jubileu v rámci řady Festschrift (1991) nebo cena Fumio Koizumi (1993) jako uznání jeho výsledků v oblasti výzkumu a vzdělávání.

Ve své badatelské a ediční činnosti se zaměřuje především na hudbu severoamerických indiánů (*Blackfoot Musical Thought*), tradiční lidovou hudbu Blízkého východu, zvláště Íránu (*The Radif of Persian Music*), výzkum urbánní etnomuzikologie (*Urban Musical Cultures: Tradition and Change*) či na vliv západní kultury na world music (*The Western Impact on World Music. Change, Adaptation and Survival*). Je také autorem řady teoretických a metodologických publikací, výběrem uvádíme *Theory and Method in Ethnomusicology*, *The Study of Ethnomusicology: 29 Issues and Concepts* či *Comparative Musicology and Anthropology of Music* (s Philipem

V. Bohlmanem). Spolupodílel se rovněž na výchově nastupující generace amerických etnomuzikologů. Po roce 1989 obnovil styk se svou rodnou zemí prostřednictvím vědeckých pracovníků a institucí, zvláště bývalého Ústavu pro hudební vědu Akademie věd České republiky (dnes Kabinet hudební vědy Etnologického ústavu AV ČR) a Ústavu hudební vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. O jeho neustálých kontaktech s Českou republikou vypovídá nejen v loňském roce udělená pamětní medaile Jana Patočky za celoživotní zásluhy v humanitních vědách a propagaci české hudební kultury v zahraničí, ale také například série tří přednášek na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy uskutečněných na jaře tohoto roku.

Profesoru Nettlovi přejeme kromě pevného zdraví mnoho tvůrčích sil do dalších let naplněných činnou prací a inspirující působení na mladou badatelskou generaci jak ve Spojených státech amerických, tak v České republice.

Petr Číhal

ZEMŘELA SPISOVATELKA HELENA LISICKÁ

Koncem minulého roku, 30. 11. 2009, zemřela v Olomouci spisovatelka Helena Lisická. V hanácké metropoli, která byla zároveň jejím rodným městem (nar. 26. 11. 1930), prožila téměř celý život a toto moravské historické město i samotná Haná se staly inspiračním zdrojem v její práci, ať už na poli literárním, nebo ve sféře folklorního hnutí. V Olomouci začala studovat gymnázium a absolvovala rodinnou školu, v šedesátých letech pracovala jako knihovnice v Československé armádě, od roku 1968 se trvale věnovala literární tvorbě. Její spisovatelství ani souborové aktivity se tedy neopíraly o akademické školení, ale o literární nadání a vrozené organizační schopnosti.

V různých lexikálních příručkách je H. Lisická charakterizována jako spisovatelka literatury pro děti a mládež nebo jako autorka pohádek a pověstí či rozhlasových a televizních her. Pokud nahlédneme do knihovních katalogů, zjistíme, že s jejím jménem je spojena celá řada knižních titulů, přinášející čtenářům pohádkové či pověstové texty. Její přístup k folklornímu materiálu byl ale jiný než u školených folkloristů, mezi něž v té době náležel na předním místě brněnský etnolog a univerzitní pedagog Oldřich Sirovátka. Jeho edice lidových pohádek nebo pověstí z různých moravských regionů vycházejí z pramenů, z vlastní sběratelské práce či z fondů shromážděných tehdejšími Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV (dnes Etnologický ústav AV ČR). Jako zkušený a citlivý editor u textů zachoval charakteristické rysy lidového vyprávění, i když se nejednalo o slovesnost, ale o čtenářské edice určené široké veřejnosti.

Jinou cestou se ubírala H. Lisická. Její směřování naznačuje už první sbírka *Za horama, za dolama* (1965), kde v podtitulu čteme *Pohádky a pověsti z Olomouce volně zpracovala a uspořádala Helena Lisická*. Konečně, konstatuje to v poznám-

ce na závěr badatel Robert Smetana, když napsal, že nejde o edici folklorního materiálu, ale o literární dílo, jehož zdrojem jsou starší tištěné německé sbírky olomouckých a jesenických pověstí, ale také české texty sběratelů z Hané. Přínos vidí v seznámení českého čtenáře s německou slovesnou tradicí.

Bohatou literární produkci H. Lisické lze rozdělit do několika tematických okruhů. Jedním z nich jsou soubory regionální, jako v případě *Pohádek a pověstí z Moravské brány* (1968), které přibližují slovesné podání regionu Záhoří, přechodné oblasti mezi Hanou a Valašskem (vydáno též ve slovenském překladu v Bratislavě roku 1970). *Pohádky z Javorce* (1974) ilustrovala stejně jako první sbírku olomoucká výtvarnice Anna Grmelová, s níž H. Lisická úspěšně spolupracovala ještě na dalších knižních titulech. *Pohádky a pověsti z Hané přináší Zlatý cimbál* (1977), chropýňská pověst o ideálním panovníkovi dala název knize *O Ječmínkovi* (1979) a regionální materiál hanácký tentokrát z Olomoucka, z Dolan a okolí přináší soubor *Ze stařenčina řetůšku* (1994). Valašskou pověst z okolí Radhoště s názvem *Staré zpěvy* (1998) vydala Muzejní a vlastivědná společnost ve Frenštátě pod Radhoštěm.

Další tematický okruh v díle H. Lisické lze vymezit městským prostředím a s ním spojeným řemeslem. Její *Pověsti starých měst. Pověsti, zázky a povídky z Moravy a Slezska* (1981), vydané nakladatelstvím Albatros pro dětského čtenáře, obsahují pověsti o založení měst, udělení různých privilegií, získání znaků a erbů nebo o okolnostech vzniku památných budov na příkladu Olomouce, Vyškova, Bučovic, Mikulova ad. Knihu doplňují historické medailony jednotlivých měst. Zdrojem byly starší pověstové sbírky, vlastivědné časopisy a příležitostné tisky, ale také historické městské zápisy a ústní podání. *Devatero řemesel* (1976) zahrnuje převyprávěné lidové příběhy, jejichž náměty jsou ševci, krejčí, hrnčíři a další řemeslníci nebo svérázné lidové typy. *Byla bych ráda, kdyby v mých*

vyprávěnkách našli čtenáři, i ti nejmladší, kromě zábavy i kousek poznání a historie prostého lidu pracujícího na Hané, Valašsku, Slovácku, Podýjí, Horácku, na Vysočině i ve Slezsku a v dalších krajích naší vlasti, napsala v úvodu H. Lisická. Sběrka byla přeložena také do slovenštiny a vydána východoslovenským vydavatelstvím v Košicích roku 1981. K urbánnímu prostředí se H. Lisická znovu vrátila v *Zrcadle starých časů* (1986, 1992, 2008), přinášející pověsti a zázky z českých měst.

Bohatý pověstový materiál našla k panským sídlům, k hradům a zámkům a zpracovala ho v několika výběrech: *Z hradů, zámků a tvrzí. Pověsti z Moravy a Slezska* (1971, s doslovem historika a archiváře Antonína Roubíce), *Z českých hradů zámků a tvrzí* (1972) a *Z českých a moravských hradů* (1977), kde přináší na padesát pověstí, mj. z Olomouce, Boskovic, Chropyně, Bouzova. Nová vydání pod názvem *O valdštejském lvu* (2008) zahrnuje pověsti z moravských hradů, k hradům českým přináší pověstový materiál kniha *O Zuzance plátenici* (2008).

Vlastní literární tvorbu H. Lisické zastupuje historický román z doby Velké Moravy *Páv zpívá o štěstí* (1988), k němuž ji inspirovaly události za vlády knížete Svatopluka. Pokusila se vykreslit život ve velkomoravské metropoli během devátého století, k němuž základní historické souvislosti v doslovu uvedl archeolog Jan Poulik. Další historický román nazvala *Tři synové knížecí* (1994).

Specifický charakter má fotografická publikace Viléma Reichmana *Řeka Morava* (1976), do které H. Lisická přispěla úvodním textem, ve kterém provází tok Moravy od Kralického Sněžníku až po soutok s Dunajem lokálními pověstmi a báchorkami. Analogicky je strukturována kniha Vladimíra Gračky *Domovní znamení v Olomouci* (2008), k níž H. Lisická připojila pověstový materiál vážícím se k olomouckým domům a palácům.

Na počátku osmdesátých let začala H. Lisická spolupracovat s národopisným souborem „Haná“ ve Velké Bystřici. Jako umělecká vedoucí navázala kontakt se školenými choreografy a tato kooperace přispěla k nebyvalému rozvoji kolektivu, který se zařadil mezi nejlepší hanácké folklorní soubory. Na veřejnosti se prezentoval pásmy, jako byly *Maškare dó, Dožatá, Regruti*, nebo bloky zvykoslovnými (*U muziky, Prosívání šátku, Není trnka jako trnka*) a tanečními (*špicpolky*) z lipenského Záhoří, jehož folklorní tradice soubor znovu objevil. Pro potřebu folklorních souborů H. Lisická vydala několik sbírek. První *Ať bělo, jak bělo* (1988) zahrnuje dětský hanácký folklor a vznikla ve spolupráci s Jarmilou Rozsypalovou, která provedla korekturu hanáckého dialektu. Následovaly výběry *Zlatá vrátka* (1990), *Zlatá brána* (1994), *Pojedem do ráje* (1994). Poslední dva výběry přinesly dětský folklorní materiál ze Záhoří.

Ve Velké Bystřici H. Lisická rozvinula tradici folklorních přehlídek *Lidový rok*, spojených s dalšími doprovodnými akcemi a hodnotícími semináři. Svou iniciativou přispěla k vydání cenné sbírky *Záhorských tanců* (2004), kam napsala kapitolu o lidovém oděvu. Zasedala

v různých poradních sborech pro soubory lidových písní a tanců, od regionálních (Hanácký poradní sbor) až po poradní sbor při Ústavu lidové kultury ve Strážnici. Od roku 1990 byla členkou Folklovního sdružení ČR a patřila k zakladatelům Hanáckého folklorního sdružení. Tolik na doplnění organizačních aktivit v oblasti folklorního hnutí.

S Helenou Lisickou odešla populární editorka české lidové slovesnosti. I když její textologický přístup se lišil od pojetí školených folkloristů, svým dílem přispěla k zachování důležité části našeho kulturního dědictví, které pohádky a pověsti jistě představují. Nezanedbatelné jsou rovněž její zásluhy na poli hanáckého a záhorského folkloru, na jeho oživení nebo dokonce znovuuvedení v život.

Miroslav Válka

DUDY A DUDÁCI: ZORA SOUKUPOVÁ

V sobotu 20. února se v Muzeu Bohuslava Horáka v Rokycanech konal již 9. ročník semináře *Dudy a dudáci*. Byl věnován oblasti jižních Čech a zvláště se soustředil na odkaz mimořádné vědecké a umělecké osobnosti Zory Soukupové. Přednášku s názvem *Zora Soukupová, duše jihočeského národopisu* přednesla etnografka Jihočeského muzea v Českých Budějovicích Marcela Macková, za přispění vedoucího souboru Úsvit, českobudějovického dudáka Miroslava Stechera. Především z archivů České televize, Českého rozhlasu a z některých amatérských záznamů byl sestaven na semináři prezentovaný, informačně nabitý filmový dokument z produkce Jihočeského muzea, který dobře postihnul všechny zásadní směry odborného působení Zory Soukupové.

Zora Soukupová (roz. Kořánová) se narodila 16. 11. 1922 v ukrajinském Berchovu, v tehdejším Sovětském svazu. Vyrůstala v Čechách, po válce absolvovala sochařství na Vysoké škole umělec-

koprůmyslové. Již v době studií se v Praze výrazně zapojovala do hnutí poválečného folklorismu. Jako zpěvačka, tanečnice a výtvarnice se po roce 1948 uplatňovala v Souboru písní a tanců Josefa Vycpálka a ve Vysokoškolském souboru Víta Nejdleho. V letech 1951-1954 byla dokonce sólistkou Státního souboru písní a tanců. Od druhé poloviny padesátých let je již osobnost Zory Soukupové trvale spjata s jihem Čech a Českými Budějicemi, kam následovala svého muže, historika a rozhlasového redaktora Lubomíra Soukupa. Pracovala jako metodička Krajského domu osvěty a v letech 1961-1975 byla etnografkou Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Při něm založila regionální pobočku České národopisné společnosti při ČSAV a působila jako výkonná redaktorka *Sborníčku prací členů národopisného kroužku*. Naplno se věnovala terénnímu výzkumu, dokumentaci a shromažďování dokladů hmotné i duchovní kultury. V letech 1975-1981 působila Soukupová jako metodička pro výtvarné obory Krajského kulturního střediska v Českých Budějovicích. Ze sbírkové činnosti Zory Soukupové pro Jihočeské muzeum její pokračovatelka Marcela Macková uvádí více než 4500 předmětů. Dále připomněla autorství muzejních expozic v Českých Budějovicích, Nových Hradech, Žumberku, Písku, Jindřichově Hradci, Netolicích, Soběslavi, Dačicích a bezpočet krátkodobých výstav. Zora Soukupová soustavně spolupracovala s regionálními lidovými umělci i špičkovými vědeckými pracovníky, mj. Hannah Laudovou, Zdenou Jelínkovou, Alenou Plessingerovou či Jaroslavem Marklem. Pořádala odborné semináře, přednášela a zasedala v porotách tanečních i výtvarných soutěží. Zvláštní pozornost věnovala výzkumu blatské a doudlebské výroční i rodinné obřadnosti po stránce výtvarné a hudebně-taneční s prvky lidového divadla (např. doudlebský zvyk zv. rodeník donešnyj, doudlebská mečová koleda, blatská a doudlebská svatba, konopická zábava na Prácheňsku, koledy, halekač-

ky a německé tance z Pošumaví). Další výrazné badatelské okruhy Zory Soukupové tvoří lidový malovaný nábytek, jihočeská gotická plastika, lidový oděv a restaurování muzejního textilu.

Jako špičková interpretka lidových písní a tanců natáčela v rozhlasových studiích v Plzni, Praze a Českých Budějovicích, vystupovala na festivalech doma i v zahraničí (1. cena na festivalu v anglickém Llangloleniu, Prix de Musique Folklorique de Radio Bratislava). Její nezaměnitelný projev vynikal především citem pro přesné vyvážení regionálního a individuálního pěveckého a tanečního stylu na jevišti. Nepřekonatelné jsou Soukupové nahrávky jihočeských písní volavých a tanečních, s charakteristickým dudáckým zdobením nápěvu, tzv. prolamováním. Také její taneční projev vycházel z „houpavosti“ jihočeských třídobých koleček, dokázal však v rámci regionálního stylu strhnout i energickou živelnou improvizací. Jak ukazují dochované filmové a rozhlasové snímky, dostatek prostoru pro Soukupové pohotovou a sebeironickou jevištní prezentaci zvláště dobře poskytovalo její působení v pěveckých dvojicích. Často kongeniálně spolupracovala s dalšími vynikajícími zpěváky lidových písní: Evou Peckovou, Jindrou Opavovou-Švehlovou, Marcelou Mackovou a především s Jiřím Icou Pospíšilem. Výkony Zory Soukupové jsou naštěstí zachyceny na gramofonových deskách a v roce 2007 bylo navíc vydáno i její profilové CD s názvem *K Budějicům cesta* (vyd. Kubešovo hudební nakladatelství a Český rozhlas). Svůj výtvarný i odborný zájem o jihočeský folklor dokázala Soukupová rozvinout v tvorbě českobudějovického souboru *Úsvit*, jehož byla po tři desetiletí uměleckou vedoucí, autorkou choreografií a scénaristkou, tanečnicí a zpěvačkou. Práci v souboru pojímala jako „folklorní studio“, jež v úsporných jevištních úpravách zpracovávalo a prezentovalo hudebně-taneční folklor a zvykosloví Doudlebska, Blat a Pošumaví. Přes tuto proklamovanou snahu nesou její choreografie výrazný autorský rukopis a jsou ve spojení s oděvem a rekvizitami

výtvarně velmi působivé. Soukupová stála u zrodu nejvýznamnějších jihočeských festivalů *Doudlebsko tančí a zpívá* (1958) a *Jihočeských slavností ve Strakonicih* (1955 - s Josefem Režným), které později přerostly v tradici mezinárodních dudáckých festivalů. Je autorkou řady odborných a metodických publikací (z oboru hudebního folkloru, připomeňme zejména *Jihočeská kolečka* z roku 1966 a dvoudílné *Jihočeské tance* z let 1979-1980). Akademická sochařka Zora Soukupová vedle bohaté odborné a popularizační práce soustavně tvořila a vystavovala (více než 220 plastik, 8 samostatných a přes 20 kolektivních výstav). Zemřela 15. března 1981 v Českých Budějovicích.

V souvislosti s neuvěřitelnou šíří záběru Zory Soukupové lze při bližším seznámení s výsledky její práce ještě navíc konstatovat preciznost a kvalitu dosažených výsledků ve všech oblastech: vědecké, profesionální i amatérské umělecké práce. Marcela Macková navíc za všechny přátele a spolupracovníky mnohokrát zdůraznila i hodnoty lidského přístupu této mimořádné osobnosti. Z jejího odkazu dodnes čerpá nejen českobudějovický Úsvit a Jihočeské muzeum, ale celá česká folkloristika.

Zdeněk Vejvoda

PŘÍBĚH RENESANČNÍ ŽIDLE

V zimních měsících roku 2010 se odehrál v galerii Sklepení, tj. ve výstavních prostorách Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Brně, *Příběh renesanční židle*. Tak se nazývala výstava, spojená s dalšími doprovodnými akcemi, které připravili Jana a Karel Severinovi z firmy S:LUKAS ve spolupráci s brněnskými památkáři.

I když by se mohlo zdát, že zmíněná výstava je záležitostí umělecko-historickou, není tomu tak úplně, jak nás přesvědčuje jedna část expozice a katalogu nazvaná „Lidové židle“. Výstavní akce sleduje ge-

nezi a vývoj stylového typu židle s rozkročenými (nakročenými) nohami, sedadlem zpevněným dvěma svlaky a s opěradlem zdobeným řezbou a profilací. Uvedený typ židle se v 18. století dostává nejdříve jako patrně luxusní nábytkový kus i do vesnického prostředí, kde se stal prototypem tzv. lidové židle v rámci celých českých zemí, jak je patrné z fotografií autentických lidových interiérů i z expozic na Národopisné výstavě československé nebo ze sbírek muzeí regionálních až po národní. Kde se vzala lidová židle, byla otázka, která K. Severina zaujala před téměř čtvrt stoletím natolik, že k tématu začal shromažďovat materiál a provádět heuristiku, jejíž výsledky prezentoval na brněnské výstavě i v katalogu.

Autoři výstavy se ovšem nezaměřili na lidové prostředí, ale snažili se hlavně demonstrovat, jakými vývojovými peripetiemi uvedený typ židle prošel od doby renesance, kdy se objevily jeho první ikonografické doklady a odkdy máme doloženy hmotné artefakty. Zde lze konstatovat, že autoři výstavy vykonali neobyčejně pečlivou heuristickou práci v celém širším středoevropském prostoru. První židle s rozkročenými nohami měly ještě opěradlo rámové, podobně jako lavice. Nejstarší datovaný artefakt (už s plným opěradlem) objevili v augustiniánském klášteře Abbazia Novacella u Bressanone (Neustift u Brixenu) v jižních Tyrolích. Podle erbu na opěradle, který náležel jednomu z převorů, byla židle datována do období 1569-1581. Z domácího prostředí nejstarší židle s rozkročenými nohami pocházejí z jihočeského zámku Rožmberk s pravděpodobným datováním do let 1612-1619. Mnohé skutečnosti autoři demonstrují na ikonografickém materiálu a pomocí archivních pramenů, kde je zajímavý terminologický posun: název *židle* původně označoval přenosnou lavici pro více osob, pro sezení individuální sloužila *židlíčka*. Trojrozměrné exponáty do své expozice autoři našli hlavně mezi mobiliářem na českých a moravských hradech a zámcích, pak v muzejních či galerijních fondech. Jejich

klasifikující sumář a popis přináší výstavní katalog. Protože tento typ židle reprezentoval představu staré historické židle, uplatnily se při romantických rekonstrukcích zámeckých sídel, někdy i se zaváděcími letopočty. Tuto skupinu autoři výstavy a katalogu označili jako „židle romantického historismu“.

Když koncem 17. století vytěsnil z panského prostředí sedací čalouněný nábytek židle s rozkročenými nohami, staly se součástí měšťanských domácností a prostřednictvím poddanských měst se dostávají na vesnici, kde zdomácněly patrně koncem 18. století v souvislosti s růstem životní úrovně poddaných po tereziánských a josefínských reformách. Na opěradlech lidových židlí se objevují ohlasy jednotlivých stylových epoch od baroka, přes rokokovou asymetričnost k souměrnému klasicismu a biedermeieru. Tři vystavené židle s analogickou výzdobou opěradla a s datací v rozmezí téměř dvaceti let (1799, 1801, 1818) lze různě interpretovat - konzervativností výrobce, zdařilým a žádaným výrobkem odpovídajícím vkusu spotřebitele.

Ještě jednu skutečnost autoři na výstavě připomenuli. Židle s rozkročenými nohami se koncem 19. století v době svérázu dostává spolu malovaným nábytkem do bytové kultury národně orientovaných vrstev jako součást českých světnic a li-

dových jizeb. Oslovila i architektka Dušana Jurkoviče, který jimi opatřil interiéry svých staveb na radhoštských Pustevnách (1899), v letovisku na Rezku u Nového Města nad Metují nebo v Luhačovicích.

Vedle komentovaných prohlídek výstavy s výkladem K. Severina se k ní uskutečnily ještě další doprovodné akce. Byl jím seminář realizovaný 2. března 2010 v přednáškovém sále brněnského Uměleckoprůmyslového muzea. Vedle jiných odborníků vystoupily rovněž dvě etnografky, kurátorka sbírky nábytku v Národopisném oddělení Národního muzea Helena Mevaldová a Eva Večerková z Etnografického ústavu Moravského zemského muzea. Obě hovořily o sbírce lidového nábytku se zaměřením na soubor židlí. Na semináři dále zazněly referáty o restaurování nábytku a o historické a uměleckohistorické problematice bytové kultury, z nichž např. o inspiraci lidovým uměním v díle architektů Dušana Jurkoviče a Josefa Hoffmanna referovala Martina Straková z Moravské galerie.

Další doprovodná akce proběhla následujícího 3. března 2010 - šlo o exkurzi po památkových objektech, které prošly v nedávné době restaurátorskou obnovou pod dohledem brněnského Národního památkového ústavu (klášter a basilika na Starém Brně, kostel sv. Kunhuty v Brně-Zábřdovicích, světelský oltář v kostele sv. Barbory v Adamově).

Příběh renesanční židle pokračoval v intencích předchozích výstav Národního památkového ústavu se zaměřením na kulturu v různých historických epochách a v různých společenských vrstvách. Z hlediska etnologie výstava ukázala na příkladu jednoho artefaktu na konkrétní vazby mezi stylovou kulturou a vesnickým prostředím. Jejím tvůrcům lze udělit výbornou jak z hlediska heuristického a expozičního, tak také za manažerské zvládnutí výstavy, komentovaných prohlídek a semináře. Uznání si zaslouží rovněž kvalitní a vyčerpávající stejnojmenný katalog (Brno: Národní památkový ústav - Firma S:LUKAS, 2010, 94 s.).

Miroslav Válka

VÝSTAVA NA SV. MIKULÁŠE

Nehmotná lidová kultura a její prezentace v muzeu skýtá nespočet atraktivních námětů jak pro samotné muzejní odborníky - etnografy, tak pro návštěvníky. Zvláště pak období adventu a Vánoc s jeho bohatým zvykoslovím se stává divácky vděčným tématem pro realizaci nejrůznějších výstavních aktivit. Také v Muzeu jihovýchodní Moravy ve Zlíně se od 10. prosince 2009 do 5. ledna 2010 uskutečnila výstava představující veřejnosti dodnes udržovaný lidový zvyk a jednu z významných festivit - mikulášské obchůzky. Svátek sv. Mikuláše spolu s obchůzkou a nadílkou náleží dnes k vrcholům adventního kalendáře. Výstava *Na sv. Mikuláše* prezentovala tento fenomén v předem určených danostech. Ty byly vytyčeny jak časově, tak místně. Proponovaným cí-

lem výstavy bylo seznámení diváka se současnou, stále živou podobou mikulášských obchůzek a jejími teritoriálními variacemi. Ke komparaci současné podoby těchto projevů tradiční kultury byly vybrány regiony byť relativně vzdálené, přesto propojené některými shodnými prvky danými historickým vývojem: jižní Valašsko (Horní Lideč), Zlínsko (Žlutava) a východní Haná (Karolín).

Zmíněné lokality spojuje historická příslušnost k území drženému rodem Rotalů. Vazby k jihovalášskému prostředí, jak lze vidět na příkladu prezentovaných obřadních obchůzek, přetrvaly a sama podoba obchůzek si zachovala řadu archaických prvků. Jejich aktéry jsou vždy mladí muži. Představené mikulášské průvody v sobě zahrnují starobylé typy masek - *bílé*, *černé* neboli *muřiny*, symbolizující temné síly, a bíle oděné postavy smrtky, šířící při obchůzce skutečný děs a hrůzu. Ve Žlutavě

Výstava Na sv. Mikuláše - mikulášský průvod ze Žlutavy. Foto A. Prudká 2009.

a v Karolíně se navíc dochovala stará instituce posla, jenž týden dopředu ohlašuje konání mikulášské obchůzky s nadílkou. Ustrojení masek, jejich počet i pořadí při obchůzce má v těchto lokalitách pevný řád.

K prezentaci vybraného fenoménu použila autorka výstavy PhDr. Alena Prudká vedle exponátů z fondů zlínského muzea především soudobé trojrozměrné masky zapůjčené z výše uvedených obcí. K dokreslení celkového koloritu dané problematiky byly zvoleny vedle podrobných informativních textů také barevné a velkoformátové černobílé fotografie jak archivní povahy (z šedesátých a devadesátých let 20. stol.), tak získané z vlastních výzkumných záměrů muzea v letech 2007 a 2008 v regionu.

Nejrozsáhlejší část výstavního prostoru byla věnována prezentaci a stylizaci mikulášských průvodů tak, jak je lze spatřit při reálné obchůzce v dané lokalitě. Prostřednictvím informativních panelů byli návštěvníci nejprve obecně seznámeni s původem, historickou podobou a vývojem mikulášských obchůzek. Dále plynule pokračovali v poznání krajo- vých specifika vybraného fenoménu.

Prezentovaný region Zlínsko zde nabídl zajímavé srovnání podoby současné zlínské obchůzky, předvedené Valašským souborem Kašava, s atmosférou tepajícího moderního baťovského Zlína s jeho pojetím oslav sv. Mikuláše a s mikulášskou obchůzkou ve své tradiční formě konané v obci Žlutavě. Přičemž kontrast průvodu tradičních maskovaných postav ze Žlutavy s instalovanou dobou reklamou, vybízející rodiče k mikulášským nákupům, nepochybně patřil k nepřekvapivějším momentům výstavy.

Obdarování jako nedílná součást oslav svátku sv. Mikuláše se nevyhnulo ani venkovskému prostředí, byť v nesrovnatelném rozsahu i kvalitě. O podobě a různorodosti nadílek, respektive o nabídce nejrůznějšího sortimentu, vypovídaly tištěné reklamní poutače, vybrané z meziválečného periodika *Zlín*. Jiný sortiment výrobků nabízely tradiční

mikulášské trhy, které patřily k dobovému koloritu nejen zlínských oslav. Představu o nabízeném zboží si mohli návštěvníci udělat malou přehlídkou vybraných exponátů z fondů muzea.

Pandán žlutavského mikulášského průvodu tvořila ukázka tradiční obchůzky z Horní Lidče. Lokalita náleží k jihovalašským obcím, kde je sestava i podoba jednotlivých maskovaných postav pevně zakořeněná, samotnými aktéry obchůzek respektovaná a dodržovaná i v současnosti. Bohatost a pestrost masek byla na výstavě zastoupena v její plné sestavě. V tradičním složení nesmí chybět kromě *Mikuláše* (zv. *Svatý*), *čertů* a *smrtek* ani *kvašáci* (*nosiči*) a maska *Turka* na koni (zvaná i *kobylica*, *na koni*), naopak schází postava *anděla*. Se žlutavskou obchůzkou ji pojí nejen její tradiční forma, starobylé typy masek, ale i dodržování některých ustálených pravidel v jejím konání. Ve Žlutavě se navíc objevuje průvod *poslů* (zvaní též *svatí*, *bílí* či *lauffi*). V průvodu tak každoročně nalezneme *Turka*, sv. *Mikuláše*, *anděla*, *panáčky* s pokladničkami, *smrt*, družinu zmíněných *bílých*, *černé* (*muřiny*) a celou výpravu uzavírá skupinka *čertů*. S funkcí jednotlivých masek a danou strukturou obchůzek byli návštěvníci seznámeni prostřednictvím bohatě pojatých doprovodných panelů jak po obsahové, tak po výtvarné stránce. Jistou výlučnost „jihovalašského“ rázu mikulášských obchůzek potvrdily také vystavené schematizované kolorované masky čertů vyřezávané ze dřeva (ze sbírkového fondu muzea), užívané ve Štítné nad Vláří.

Východní Hané náležel samostatný menší výstavní prostor. Devět karolínských masek má v mikulášské družině své stálé složení. V čele průvodu tradičně kráčí sv. *Mikuláš*, držící v ruce ozdobenou větvičku (symbol nového života). Vedle něho má své místo *anděl*, maska *smrtek*, dva *čerti*, *starý* a *mladý*, odění do kožíků a dřevěných masek s kožešinovými kuklami. Pestrostí svých kostýmů přitahovaly pozornost postavy čtyř *mašličkových*. Patří k nim černý,

červený, *posel* a *kyrysar* lišící se funkcí a podobou ustrojení. K hlavním povinnostem zmíněných masek náleží žádání starosty o právo konat v obci mikulášskou obchůzku. Černý je obdobou postavy žlutavského *muřina*, *kyrysar* zase variací *Turka*.

Výstava představila mikulášské průvody, které se ve svém složení odlišují od běžného uskupení mikulášských družin (Mikuláš, anděl, čert) v jiných obcích. Navíc se jedná o obchůzky s nepřetržitou kontinuitou tradice. Působivost výstavy tak tkví nejen v podchycení daných historických souvislostí a v odkrytí kořenů tradiční podoby prezentovaných mikulášských obchůzek, ale především ve snaze výstavní formou představit veřejnosti současný význam a podobu tradičních kulturních projevů týkajících se těchto forem výročních obchůzek.

Jana Košťurková

MARTIN GILBERT: KŘIŠŤÁLOVÁ NOC. PŘEDEHRA ZÁHUBY. Z anglického originálu Kristallnacht přeložila Petruška Šustrová. Praha: BB/art 2007, 286 s.

Významný britský historik Martin Gilbert, oficiální životopisec Winstona Churchilla, se kromě své specializace (nebo v souvislosti s ní) zabývá dějinami židovského národa, do češtiny byla přeložena také dvě objemná díla věnovaná první a druhé světové válce. V recenzované knize hlavně na základě osobní korespondence s více než padesáti očitými svědky, ale i z novinářských a diplomatických zpráv vytvořil strhující popis data 10. listopadu 1938, jež známe pod pojmem Křišťálová noc. Toho dne v časných ranních hodinách vypuklo násilí proti Židům v Německu, pokračovalo až do noci a rozpoutalo ničivou smršť. Během oněch čtyřadvaceti hodin nacisté (podporováni civilisty, i dětmi) do základů vypálili přes tisíc synagog. Plenili židovské obchody a byty, z nichž vyháně-

li jejich obyvatele. Odhaduje se zabití jedenadevadesáti osob a posláni více než třiceti tisíc mužů ve věku od 16 do 60 let do koncentračních táborů. „Zdálo se, že jinak slušní lidi naprosto ovládla rasová nenávisť a hysterie,“ napsal dopisovatel deníku Daily Telegraph; kromě toho noviny informovaly, že po urychlené evakuaci došlo k likvidaci sociálních zařízení pro děti, staré a nemocné lidi. Hrůzné události odhalily světu opravdové smýšlení vládců Třetí říše. Škoda, že svět dříve jejich agresivitu přehlížel, trvala už od Hitlerova nástupu k moci (1933). I samotní nacističtí plánovači se poučili v tom, že napříště je lépe jednat tajně a vyhnout se tak všeobecnému rozhořčení.

Brutální zásah se týkal všech Židů na německém území. Svědectví většiny osob v knize je však zaměřeno hlavně na města a městečka. Tyto výpovědi, které se autorovi podařilo shromáždit na počátku 21. století, považují za cenné ze dvou důvodů. Jednak přispívají k paměti národa, jehož více než dvoutisícileté pronásledování mělo v krátké době dosáhnout tragického vrcholu. Jsou rovněž přínosem pro paměť míst, kde k nim došlo, neboť konkretizují osudy někdejších obyvatel, po nichž zůstalo málo nebo nic, většinou ani potomstvo. Někteří z těch, co přežili, poskytli M. Gilbertovi své vzpomínky (v době události byli samozřejmě všichni dětmi ve školním věku či studující mládeží). Dvě samostatné kapitoly pojednávají o dění v Berlíně a Vídni, třetí o „každém koutě Říše“, tedy v dalších více než čtyřiceti lokalitách (např. Mnichov, Hamburk, Kolín nad Rýnem, Lipsko, Hannover, Stuttgart či dnešní polské Vratislav). Tehdy dvadvacetiletý Walter Loeb, potomek rodu usazeného v Karlsruhe už od konce 17. století, popisuje své zatčení a deportaci do koncentračního tábora v Dachau (po propuštění odjel do USA, kde narukoval a poté sloužil v Pacifiku). V dalších kapitolách autor potom dění křišťálové noci zasazuje do kontextu nacistické politiky vůči napadenému etniku, jehož perzekuce začala krátce po Hitlerově ná-

stupu k moci. Další události na sebe nechal dlouho čekat. Od 1. ledna 1939 nesměli Židé provozovat maloobchodní ani řemeslnické prodejny. Nacisté se snažili co nejvíce povzbudit židovskou emigraci, téměř dvě stě tisíc osob našlo útočiště v USA, šedesát pět tisíc v Británii a třicet pět tisíc na britském mandátním území v Palestině. Osmnáct tisíc jich odešlo do čínské Šanghaje, a přesto, že oblast od konce roku 1941 okupovali Japonci a Židy uzavřeli do ghetta, ti to ve stísněných podmínkách přežili. Humánně smýšlející světová veřejnost po Křišťálové noci upřela zvláštní pozornost na záchranu dětí, v níž se mimořádně angažovala Velká Británie. V rámci tzv. kindertransportů bylo do bezpečí převezeno na sedm a půl tisíce dětí a více než tisíc mladistvých. Šesti stům padesáti českým dětem převoz umožnila dětská sekce Britského výboru pro uprchlíky v čele s Nicholasem Wintonem. Možnost dalších emigrací znemožnilo vypuknutí války (září 1939), poté už se zdařily jen ojedinělé útky, často na hranici zákona i proti vůli přijímajících států.

Roku 1941 začala deportace německého židovského obyvatelstva na východ do tamějších ghet (např. Varšava, Lodž, Minsk), mnozí byli ihned po převozu zabiti. Příští rok v lednu rozhodli vysocí vládní úředníci o „konečném řešení“, jež znamenalo pro příslušníky rasy cestu do vyhlazovacího tábora v Osvětimi. Autor ve svém líčení událostí ovšem nezůstává pouze u výčtu hrůz. Registruje rovněž pomoc, tu a tam Židům poskytnutou. Připomíná třeba čin správního úředníka ve Schirwindtu: zachránil tamější synagogu, jedinou zachovanou ve Východním Prusku. Proti útlaku odvážně vystupovali jak katoličtí kněží, tak evangeličtí pastoři. Z necelých sto třiceti dvou tisíc Židů, určených ke „konečnému řešení“, jich přežilo necelých deset tisíc díky svým nežidovským spoluobčanům. „Uprostřed ruin civilizace se civilizace zrodila znovu. Ztráty jsou však nenahraditelné“, uzavírá svoji poutavou, ale i burčující knihu M. Gilbert.

Andrea Zobačová

BILJANA SIKIMIĆ - PETKO HRISTOV (EDS.): KURBAN IN THE BALKANS. Special edition 98. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, Institute for Balkan Studies, 2007, 302 s.

Sborník *Kurban in the Balkans* vydal na konci roku 2007 Balkanologický ústav Srbské akademie věd a umění ve spolupráci s oddělením Etnologie Balkánu Etnografického ústavu a s muzeem Bulharské akademie věd jako jeden z výstupů projektu „Etnická a sociální stratifikace na Balkáně“. Obsahuje patnáct studií sedmnácti autorů z balkánských zemí (Albánie, Bulharska, Makedonie a Srbska), z Maďarska a Ruska v angličtině (srov. http://www.balkaninstitut.com/pdf/izdanja/po-sebno/Kurban_in_the_Balkans.pdf).

Společným tématem všech studií je přinášení „krvavé oběti“. Oběť je ve všech jazycích na Balkáně nazývána *kurban*. Kořen slova souvisí se starohebrejským *qorban* a do dnešních balkánských jazyků přešlo toto pojmenování z turečtiny. Kurban - rituální zabití obětního zvířete spojené s obřadní hostinou je na Balkáně součástí vesnických, rodových a rodinných slavností, výročních obyčejů i církevních svátků.

Editoři Biljana Sikimićová ze Srbské akademie věd a umění a Petko Christov z Bulharské akademie věd koncipovali sborník interdisciplinárně. Nalezeme zde etnologické, antropologické, lingvisticko-antropologické i etnograficky popisné studie. Přínosem sborníku je pohled několika vědeckých tradic na problematiku kurbanu. Není neznámo, že balkánské národy často interpretovaly některé prvky (nejen) lidové kultury jako výhradně své etnoidentifikační znaky. Cílem spolupráce etnologů z balkánských zemí je mimo jiné překonat tento etnocentrický pohled na lidovou kulturu. Publikované studie spojuje podle editorů především geografický faktor (obětní slavnosti „na Balkáně“). Kladou si však i otázku, zda je možné kurban klasifikovat jako „balkánský“ jev.

Autoři textů vycházejí z vlastních terénních výzkumů. Kurban nahlíží jako projev lidové a lokální religiozity a jako nedílnou součást osobní i kolektivní (tedy i etnické) identity. Středobodem výzkumného zájmu je vývoj a životnost obyčejů v současnosti (po roce 1989) u různých etnických a náboženských skupin na Balkáně stejně jako role rituálu v životě komunity v daném kulturním a společensko-politickém kontextu. Dalším aspektem zkoumání jsou kořeny současného kurbanu v předkřesťanských obětech, souvislosti se starozákonním podáním o Abrahamově oběti či s obecně rozšířenou lidovou pověstí o zazděné lidské oběti při stavbě domu.

Nejrozsáhlejším svátkem na Balkáně, jehož součástí je přinášení obětí, je svatý Jiří (*Gergjovden*, *Đurdevdan*, *Hidrellez*). Pojmenování obětního zvířete (beránka) v různých balkánských jazycích studuje pomocí kartografické metody ruský lingvista Andrej Sobolev. Jeho příspěvek obsahuje dvě mapové přílohy.

Pohled na obětní slavnosti u Romů přináší následující tři studie. Bulharští romisté Elena Marušjakovová a Veselin Popov se zaměřili na „mizející“ kurban během oslav svátků *Kakava* a *Hidrellez* v evropské části Turecka. Sanja Zlatanovićová a Svetlana Čirkovićová studovaly kurban u Romů v Srbsku: ve Vranje a u uprchlíků z Kosova a Metochije.

Další tři příspěvky pojednávají o *gurbanu* u rumunsky mluvících romských skupin, které jsou ve střední a jihovýchodní Evropě známé pod jménem *Bajáš* (na Slovensku a v Chorvatsku), *Beás* (v Maďarsku), *Banjaši* (v Srbsku) a *Rudari* (v Rumunsku a Bulharsku). Maďarská etnoložka Katalin Kovalcsiková analyzuje kurban jako důležitou součást rodových slavností u *Rudarů* - pravoslavných i stoupenců letničního hnutí v Olténii. Annemarie Sorescu-Marinkovićová interpretuje hloubkové interview, které uskutečnila s ekonomickým migrantem, příslušníkem *Banjašů* ze severovýchodního Srbska, který žil více než třicet let v Paříži. Přínos lingvistické analýzy pro klasický

etnografický výzkum ukazuje studie Biljany Sikimićové, která se v antropologicko-lingvistickém výzkumu ve vojvodinské obci Grebenac zaměřila na kurban v rámci vesnického posvícení, jež chápe jako projev lokální kolektivní identity *Banjašů*.

Kurban u pravoslavných a muslimských Albánců prezentují následující dva texty. Gerda Dalipaj charakterizuje vesnický, rodový a rodinný kurban v regionu Špati ve střední Albánii v první polovině 20. století. Obětní slavnosti u Albánců v Albánii a na Kosovu od počátku devadesátých let do současnosti jsou tématem příspěvku Rigelse Haliliho.

Obsahem dalších čtyř kapitol je kurban v Bulharsku. Autorská dvojice Petko Christov a Cvetana Manovová studují kurban jako projev lokální religiozity v několika vesnicích v západním Bulharsku. Rodinné přinášení obětí, které praktikují Romové a Pomáci, bulharsky hovořící muslimové, na poutních místech v jižním Bulharsku, je tématem příspěvku Margarity Karamichovové. Račko Popov detailně popisuje kurban v rámci výročních letních obyčejů v rurální společnosti. Uvádí také „kurban za zdraví“, který se slaví za uzdravení nemocného zpravidla na velké církevní svátky. Petko Christov ve své další studii analýzou společenské funkce kurbanu postihuje proměny obřadních tradic na „postsocialistickém“ venkově jihozápadního Bulharska a východní Makedonie.

Obětním slavnostem v Makedonii, které se po pádu totalitního režimu masově obnovovaly a rozvíjely, se věnuje Vladimir Bocev. Poslední příspěvek Smiljany Đorđevićové ilustruje metodou orální historie pohřební slavnost *dušno*, kterou slaví přesídlenci ze západního Srbska v jižním Banátu.

Podle nastíněného obsahu publikované texty pokrývají širokou etnickou i náboženskou paletu současného Balkánu. Ve sborníku však chybí příspěvky o kurbanu u Řeků a Turků, stejně tak jako u některých menších etnických skupin, jako jsou například Gorani na Kosovu nebo řecky hovořící Karakačani.

Představovaný sborník je přínosný zejména v interdisciplinárním a „nadanárodním“ přístupu ke studiu kurbanu, přestože neobsahuje texty západních badatelů a neprezentuje tak (kromě studie Andreje Soboleva) „nezaujatý“ pohled zvenčí.

Barbora Machová

IVETA ZUSKINOVÁ (ED.): PASTIERSKA KULTÚRA, JEJ DOKUMENTÁCIA A PREZENTÁCIA. Etnológ a múzeum XII. Ružomberok: Liptovské múzeum v Ružomberku, 2008, 154 s.

Od roku 1997 sa na Slovensku koná s pravidelnou ročnou periodicitou celoslovenský etnomuzeologický seminár pod názvom Etnológ a múzeum. Dvanásť ročník pripravilo Liptovské múzeum v Ružomberku v spolupráci s etnologickou sekciou Zväzu múzeí na Slovensku. Seminár sa uskutočnil 15.-16. októbra 2008 v Národopisnom múzeu v Liptovskom Hrádku, a to ako sprievodné podujatie pri polstoročnom výročí jeho založenia. Vďaka účasti kom z Poľska a hostom z Česka mal seminár medzinárodný charakter. Okrem etnomuzeológov sa na ňom zúčastnili etnológovia z univerzitných pracovísk - UCM v Trnave a UKF v Nitre.

Po tematickej stránke bol seminár zameraný na dokumentáciu a prezentáciu pastierskej kultúry, ktorá sa stala významným fenoménom tradičnej kultúry Slovenska. Referáty, oživené bohatou obrazovou dokumentáciou, boli publikované v samostatnom zborníku, ktorý zostavila a redakčne upravila I. Zuskinová, hlavná organizátorka seminára. Zborník vyšiel zásluhou finančnej podpory Ministerstva kultúry SR a Žilinského samosprávneho kraja. Celkove obsahuje sedemnášť príspevkov, ktoré možno zaradiť do dvoch kategórií, a to príspevkov etnologického a etnomuzeologického charakteru.

Prvý blok uvádza štúdiá odborného garanta seminára J. Podoláka o pôvode

a rozšírení ovčiarstva. Autor v nej upozorňuje medziiným na cudzie, neslovenské javy a slová, všeobecne rozšírené v rámci salašného chovu oviec. V tejto súvislosti zdôrazňuje aktivitu a význam prijímacieho slovenského prostredia, ktoré si prijaté javy prispôsobilo svojim potrebám a zároveň podnietilo vznik javov nových. Za zmienku stojí autorov názor, že k balkánskym pastierskym regiónom, ktoré mohli byť ohniskami pastierskej kolonizácie smerujúcej do Karpát, patrilo aj územie Macedónska a južného Srbska.

V ďalšej štúdii polemizuje M. Sopoliga s názorom, že v oblasti severovýchodného Slovenska mala valaská kolonizácia pastiersky charakter. Spoločná, organizovaná forma ovčiarstva súvisela podľa autora s dávnymi roľníckymi a pastierskymi zvykmi slovanských národov v Karpatoch. Zásluhou valaskej kolonizácie došlo na jednej strane k rozšíreniu horského salašníctva a niektorých prvkov balkánskej kultúry na severovýchodnom Slovensku, ale na strane druhej práve v dôsledku tejto kolonizácie salašná kultúra v novom prostredí nadobúdala nové formy a špecifiká, napríklad trvalé usídlenie ovčiarov a ich postupné prispôsobovanie sa tunajším poľnohospodárskym tradíciám.

Na osobitosti duchovnej kultúry pastierov na Slovensku sa zamerala Ľ. Chorváthová. Zdôraznila skutočnosť, že príliv pastierskeho obyvateľstva na územie Uhorska spôsobil pohyby, vyvolané osmanskou expanziou na Balkán. Z faktu, že valaské obyvateľstvo nemalo komunikačné problémy v slovanskom prostredí, usúdila, že prišielci i domáci mali jeden spoločný etnický substrát, vytvorený v dlhom, stáročnom vývoji, a to v podobných klimatických, ekonomických, sociálnych a kultúrnych podmienkach. Vďaka valaskej kolonizácii došlo aj k významnému posilneniu ortodoxnej cirkvi východného rítu na východe Slovenska.

Fenoméni pastierskej kultúry vo fotografických zbierkach Ústavu etnológie SAV priblížila vo svojom príspevku K. Nováková. Z celkového počtu vyše 150 tisíc negatívov dokumentujú pastiersku kultú-

ru a ovčiarstvo na Slovensku úctyhodné desaťtisíce záberov. Mnohé z nich zachytávajú „sociálnu históriu vecí“, teda ich skutočné fungovanie v každodennom živote ľudí. A práve to im dodáva podľa autorky veľmi dôležitý ľudský rozmer.

Zahraniční účastníci seminára referovali o sledovanej problematike vo svojej krajine. Pracovníčka Múzea v Nowym Saczu B. Weglarzová informovala o tradičnom pastierstve v poľskej oblasti Pienin. Jej príspevok bol uverejnený v poľskom jazyku, rovnako ako dva referáty W. Dudziaka z poľského Witówa. V prvom rozoberal kontakty Podhalanov s Liptákmi, ktorí žijú v podobných geografických i kultúrnych podmienkach. Pre obidva regióny sú príznačné hŕľne pasienky, využívané na pasenie hospodárskych zvierat. Miestnych obyvateľov zase spája podobný spôsob obživy i života. Publikovaný druhý referát zameraný na pasenie hovädzieho dobytku na Liptovských holiach bol prednesený na predošlom etnomuzeologickom seminári, ktorý sa konal roku 2003 v Nitre.

V príspevku *Ovčiarstvo a salašníctvo na Liptove* zverejnila I. Zuskinová výsledky vlastného výskumu, orientovaného na uvedenú problematiku. Z pera tej istej autorky pochádza aj obsiahla a detailná informácia o novozaloženom Múzeu ovčiarstva. Táto špecializovaná expozícia pastierskej kultúry vznikla na pôde Národopisného múzea v Liptovskom Hrádku roku 2005 s podporou EÚ v rámci projektu PHARE. Po obsahovej stránke zostáva z dvoch častí, a to z typických salašníckych stavieb a ich tradičného interiérového vybavenia, ako aj z Galérie ľudového výtvarného prejavu, ktorá prezentuje kvalitné artefakty zhotovené v duchu tradícií pastierskeho umenia.

Samostatný blok príspevkov bol zameraný na predstavenie a analýzu zbierkových kolekcí z danej problematiky, ktoré sa nachádzajú v siedmich regionálnych múzeách. Predmety dokumentujúce pastierstvo a chov hospodárskych zvierat v etnografickom fonde Tekovského múzea v Leviciach predstavila K. Hol-

bová. O symbolike a výtvarnom prejave oravských črpákov na základe zbierok Oravského múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne referovala E. Beňušová. Na pastierstvo v okolí Brezna na príklade múzejnej zbierky Horehronského múzea v Brezne sa zamerala E. Švajdová. Zbierkové predmety dokumentujúce pastierstvo vo fonde Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote prezentovala Ľ. Pulišová. Podrobný prehľad o črpádoch a črpačkách v zbierkovom fonde Západoslovenského múzea v Trnave podala A. Cintulová. Pozornosť M. Tkáčovej sa upriamila na dokumentáciu pastierstva a ovčiarstva v zbierkach Podtatranského múzea v Poprade. Pastierskymi motívmi na „maľovaných salašoch“ z Banskej Štiavnice sa venovala E. Lovášová z banskoštiavnického Slovenského banského múzea.

V záverečnej časti zborníka bol uverejnený príspevok J. Čukana a Ľ. Lenovského, ktorý s pastierkou kultúrou bezprostredne nesúvisí. Zameraný je na širšiu problematiku - kultúrne dedičstvo a edukačný proces v rámci štúdia manažmentu kultúry a turizmu na FF UKF v Nitre.

Zborník príspevkov z 12. etnomuzeologického seminára obsahuje množstvo informácií. Obsahuje zaujímavé teoretické zovšeobecnenia i konkrétne materiály z terénnych výskumov, ako aj zo zbierkových fondov a expozícií ôsmich múzeí zo Slovenska. Škoda, že sa na seminári nezúčastnili zástupcovia ďalších slovenských múzeí, najmä tých, ktoré opatrujú vo svojich fondoch bohaté zbierkové kolekcie pastierskej a v rámci nej i salašníckej kultúry. V každom prípade je dobre, že referáty boli vydané vo forme zborníka a tak sa s nimi môžu oboznámiť aj ďalší etnológovia a etnomuzeológovia. Rovnako je dobre, že v zborníku boli publikované rozmanité názory, v niektorých prípadoch aj polemické, pretože jedine zo stretu rôznych názorov môže vzniknúť - pri vzájomnom rešpektovaní sa - nová, vyššia kvalita. A o to by nám malo ísť v prvom rade.

Marta Pastieriková

VĚRA THOŘOVÁ: JARNÍ OBCHŮZKOVÉ KOLEDY DĚVČAT NA OLOMOUCKU A PŘEROVSKU. SMRTNÁ A KVĚTNÁ NEDĚLE. Poklady lidové kultury sv. 11. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v.v.i., 2008, 146 s.

Po nedávno vyšlé edici předvelikonočních a velikonočních koled se k této tematice vrací Věra Thořová opět, tentokrát k oblasti střední Moravy, k Hané. Jde o sbírku písní a popěvek, provázejících jarní obchůzky na Smrtnou a Květnou neděli v kraji kolem Olomouce a Přerova. Soustředění na jedno obchůzkové období, na malou oblast a časově na pouhých šest let (2002-2008) - tak lze stručně charakterizovat povahu publikovaného materiálu. Podrobně zmapovaná současná situace ukazuje na udržování či oživování zvyku spojeného s tradičními obřadními písněmi převážně starobylého původu a charakteru. Získané poznatky o dívčích jarních obchůzkách jsou svědectvím někde už málem zcela zaniklých, určitě však hodně utlumených tradičních zvyklostí. Ty na mnohých místech českých zemí znovu ožívají ve své někdejší spontánní podobě. To znamená nikoli jen na pódiích v podání souborů a folklorních skupin, jak se předváděly po několik uplynulých desetiletí.

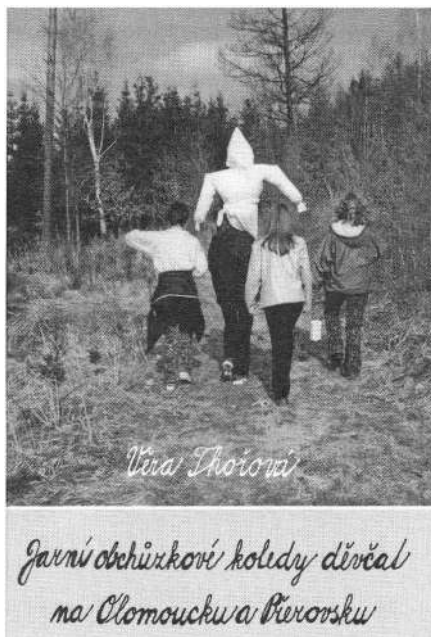
V. Thořová navštívila během posledních šesti let 31 obcí, kde se tento zvyk udržuje nepřetržitě. Písně, které zaznamenala, patří mezi ty, které jsou součástí řady rukopisných sbírek, v klasických tištěných edicích však většinou chybějí. Bezpochyby se zde projevuje důsledek někdejšího přístupu editorů, kteří jednoduché až primitivní útvary přednášené v této zpěvní situaci nepovažovali za hodné toho, aby byly otištěny a dále rozšiřovány. I když v řadě národopisných pojednání jsou zmínky o zvyku vynášet Smrtku, symbolizující skončenou zimu, a o vítání nadcházejícího jara, příslušný hudební doprovod v těchto materiálech zpravidla chybí.

V úvodní studii autorka seznamuje s průběhem obchůzky. Přibližuje jednotlivé fáze obřadu, včetně podrobného popisu vytváření nejdůležitější rekvizity - ozdobené jedličky. Při jejím zhotovení se i dnes udržuje tradiční výrobní postup a barevnost, které si uchovávají svůj symbolický význam. Během krátkého časového úseku autorka podchytila i proměnu obchůzky, např. v obci Prosenice, kde zvyk nabývá charakter lidové slavnosti, kterou organizuje škola nebo soubor. Mapuje obměny a odlišnosti v průběhu obchůzky - ve kterých lokalitách koho děvčata navštěvují, v jakých skupinkách koledují, kolik koledníků navštíví jednu domácnost apod., zaznamenává repertoár rekvizit i způsob jejich výroby. Ve zkoumaném regionu vzniklo dokonce řemeslné odvětví, které se zabývá výrobou stromečků na objednávku.

Pokud jde o vlastní písně, jimž především je publikace věnovaná, všechny publikované příklady pocházejí ze současného výzkumu autorky. Na starší prameny se pouze odkazuje v připojených komentářích. Autorka rozlišuje čtyři sku-

piny nápěvů: v současném repertoáru jsou zastoupeny nestrofkické útvary, řetězíci se texty, někdy spojované nelogicky, bez smyslu. Využívá se v nich zvukomalby, ustálených epitet, častá je personifikace léta. Typická je recitativní melodická floskule v rozsahu tercie, zároveň koled je často na třetím stupni, někdy i na druhém, čímž je navozen dojem neukončenosti - po zpěvu pak následuje mluvené slovo. Další typ zpěvního rámce obchůzky představují lidové legendy, třetí skupinu tvoří jednoslokové popěvky, popř. i rozvinutější písňové útvary, a poslední skupina jsou veršované skladby přednášené zpěvavě bez konkrétní melodické linie. Texty některých koled jsou kombinovány z různých písňových druhů. Obchůzkové koledy se propojují kupříkladu s písněmi, které byly svázány se svatodušními svátky. Některé písně svědčí o velké starobylosti. Píseň *Smrt nesem ze vsí* je doložena v Particiově kalendáři z roku 1617 a zpívá se i v dnešní době. Vývoj zasáhl tvar i charakter koled, z nichž se vytrácí zpěv a začíná převažovat deklamativní přednes. Dochází rovněž k redukci textu, neboť tradování písní převážně na základě poslechu upřednostňuje kratší útvary. Zřejmě vlivem hromadných sdělovacích prostředků pronikla do textu spisovná čeština, a to na úkor dialektických tvarů, vytratil se někdejší magický význam obchůzek.

Sbírka je vybavena bohatou dokumentací: obsahuje téměř stovku barevných fotografií a několik podrobných map s vyznačením lokalit, kde byl výzkum prováděn. Zpřístupňuje doklady živého dětského folkloru v současnosti, neboť obchůzka na Smrtnou a Květnou neděli je záležitost především nejmladší věkové kategorie, i když se samozřejmě neobejde bez součinnosti dospělých. Přestože jedním z poznatků, k němuž editorka dospěla při výzkumu, je konstatační ústup nebo úplného zániku obchůzky, předložená publikace je zároveň důkazem, že i v současné době má taková aktivita svůj význam a že nositelé této tradice mohou být inspirací pro další

generaci. Současně ukazuje, že etnologům má terén stále co nabídnout, byť se už před desítkami let objevovaly hlasy o marnosti podobného snažení. Soustavná sběratelská aktivita V. Thořové v terénu a předložená publikace je toho výmluvným svědectvím.

Marta Toncrová

PAVEL VALÍČEK:.....MNĚ BUDE MUZIKA, DO RÁNA, DO DŇA HRÁT!“ O LIDOVÉ HUDBĚ A KROJI V HROZNOVÉ LHOTĚ. Boskovice: Albert, 2009, 187 s. + 18 s. příloh.

Předposlední listopadovou sobotu roku 2009 spatřila v Hroznové Lhotě světlo světa nová publikace, jež poskytuje pohled na vývoj lidové hudby a kroje obce na pomezí slováckého Dolňácka a Horňácka. Součástí knihy je rovněž CD, na němž jsou zachyceny dnes již většinou zapomenuté písně z Hroznové Lhoty a okolí. Křest publikace nemohl postrádat doprovodný program, na němž se představili všichni protagonisté CD (cimbálová muzika pod vedením Petra Mičky či Jiřího Valíčka, hroznolhotský ženský sbor Lipina a místní mužský sbor, jehož uměleckým vedoucím je autor publikace).

První část knihy je věnována historii lidové hudby v Hroznové Lhotě. P. Valíček zde podává vcelku detailní přehled jednotlivých domácích i přespolních muzik, ať už štrajchových či dechových. Autor zajímavě a mnohdy muzikantskou „hantýrkou“ popisuje nejvýznamnější hudební rody, které svou osobitou interpretací významně ovlivňovaly vývoj hudebního folkloru v Hroznové Lhotě, přičemž se nevyhýbá ani humorným situacím, které na několika místech celý popis patřičně okořenily. Přehlednosti kapitoly napomáhá i otištění rodokmenů částí muzikantských rodů. Za zmínku rovněž stojí autentické vyličení průběhu fašanku ve dvacátých letech 20. století, k němuž neodmyslitelně patřily humor-

né písně a tance klátková či pod šable. Čtenáři je tak prostřednictvím výpovědi hroznolhotské rodačky Rozky (Rosalie) Falešníkové (1900-1983) umožněno lépe poznat fašankové obyčeje, s nimiž se dnes v obci již nesetká.

Druhá část knihy je zaměřena na vývoj hroznolhotského kroje. Ten autor chronologicky rozdělil do tří etap: do roku 1850, 1850 - první světová válka, období po první světové válce. Valíčkovi se sice daří přehledně rozdělit každé období pomocí popisu jednotlivých součástí ženského, mužského, dětského či svatebního kroje, pozorný čtenář si však všimne nepřesností jak v textu, tak i mezi fotografickými přílohami. Hned při popisu vývojových stadií kroje v prvním období by mohly vyvstat určité pochybnosti. Autor totiž čerpá informace téměř výhradně z příspěvku J. Klvani otištěném v prvním svazku monografie *Moravské Slovensko* (Praha 1918), což považuji za nedostačující, i když je Klvaňova práce kvalitní. Osobně zde postrádám podrobnější archivní výzkum nebo hlubší sondy do literatury, neboť obrazový materiál do roku 1850 není k dispozici. Za zmínku však stojí bohatá fotodokumentace pro následující dvě období, přínosný je rovněž popis celého postupu čepení nevěsty v období po první světové válce, jak

jej zachytil místní kronikář Josef Štěpka. Oceňuji také příklady vzorníků lidové výšivky z Hroznové Lhoty, jejichž kolekce tvoří jednu z příloh knihy.

Pavel Valíček, ač postrádá vzdělání v oboru, v „muzikantské“ části knihy podal podle mého názoru ucelený, přehledný a do jisté míry i odborný výklad k problematice vývoje lidové hudby v Hroznové Lhotě. Část věnovaná kroji je z laického hlediska podána uspokojivě, nemyslím však, že by splňovala kritéria odborné publikace. Další výtka patří autorovým stále se opakujícím zmínkám na (podle jeho názoru) dosud stále aktuální a nedořešený problém geografické polohy obce spojený s jejím etnografickým zařazením do regionu Veselska. Valíček sice na několika místech dokládá, že má Hroznová Lhota více společných prvků spíše s Horňáckem, posouzení této regionální příslušnosti spolu s uvedenými krojovými variantami bych však ponechal odborné části čtenářské veřejnosti. Zcela nakonec je třeba připomenout chybnou interpunkci v titulu publikace, která jistě upoutá pozornost každého vnímavého čtenáře

Petr Horehled

VESNICE. Fotografie studentů Katedry fotografie FAMU vzniklé v rámci projektu Vesnice v akademickém roce 2008-2009 pod vedením Jaroslava Barty a za odborné spolupráce ing. arch. Ivana Plicky z obcí Holašovice, Hovězí, Hrdoňovice, Chřibská, Komárov, Kvilda, Lidečko, Mariánské Radčice, Novosedly, Pohorská Ves, Prášily, Průhonice, Slezské Rudoltice, Stružinec, Tři Studně, Velká nad Veličkou, Rovná, Sudice, Želiv. [Lomnice nad Popelkou]: Studio JB, 2009, 144 s.

Na projektu VESNICE pracovalo patnáct studentů (Dora Dernerová, Jáchym Kliment, Silvie Kořenková, Mária Kubinová, Adéla Leinweberová, Vanda Miškovská, Martin Mlynář, Vanda Nárožná,

Linda Páleníkové, Jan Svatoš, Katarína Smíková, Vladimír Šigut, Jarmila Uhlíková, Martin Vosáhlo, Klára Žitňanská) Katedry fotografie pražské FAMU pod vedením Jaroslava Barty. Výstava se uskutečnila v Praze v prostorách Galerie Akademie múzických umění (podzim 2009 - únor 2010), knižní publikace vyšla na jaře 2010. Výstavu jsem neviděla, knihu mám před sebou: stručný úvodní text Libora Jůna o české vesnici obecně, devatenáct obcí vybraných rovnoměrně z celé České republiky, každá na několika barevných fotografiích a vždy doplněna základními statistickými údaji staženými z webového portálu veřejné správy České republiky. I když není popsán základní záměr projektu a nedozvíme se také, jaký a jestli vůbec měli autoři k fotografované lokalitě nějaký osobní vztah, lze si zadání tohoto školního úkolu a metodu domyslet - lokality byly vybrány tak, aby zahrnuly staré i nejnovější sídelní struktury, v turisticky známých oblastech (Tři Studně) i mimo ně, dříve s etnický různorodým obyvatelstvem (Kvilda), z nějakého důvodu známé celorepublikově (Velká nad Veličkou skrze Horňácké slavnosti) či dokonce celosvětově (Holašovice jako památka UNESCO), nebo naopak stranou jakéhokoliv zájmu (Mariánské Radčice). Studenti potom lokalitu prostě „vyfasovali“ a bez nějakých předchozích znalostí přišli a fotografovali podle prvního dojmu. První dojem může být velmi ošidný. Může ale také být trefou do černého. Výše zmínění studenti, nezatížení historizujícím a romantizujícím pohledem, stopy dob minulých nehledali a ve svém obrazovém svědectví je nepreferovali. Nafoťografovali tu naši VESNICE na počátku třetího tisíciletí tak, jak se jim na první pohled jevila. Narozdíl od očekávání je barevná fotografie k realitě skutečně hodně surová a nemilosrdná. V naší české (a moravské a slezské) VESNICE není malebný balkánský binec s citem pro detail, ani odpichový francouzský šarm a velkorysost, je to něco český (a moravský a slezský) specifického.

Minimalistickou grafickou úpravu i minimalistický text pokládám za pozitivum, které účinek fotografií posiluje, a je ponecháno na čtenáři, aby si nekomentovaná statistická data s fotografiemi spojil. Celkem dobrou zprávou je průměrný věk obyvatel vesnic (v naprosté většině pod čtyřicet let); špatnou zprávou je, že těmto relativně mladým lidem ani v nejmenším nevádí tak zoufale nepodnětný a vizuálně deprimující environment, v němž žijí. Dobrou zprávou je, že i v sebemenších lokalitách je překvapivý počet podnikatelských subjektů; špatnou zprávou je, že vybrané dané nejsou vidět. Konečně dobrou zprávou je, že VESNICE je pohledem jenom dílčím; je to ale pohled veskrze smutný. Toto si skutečně žádný starosta za rámeček nedá, toto nebude knížka nabízená v českých centrech v zahraničí...

V čem a jak člověk bydlí, je jedním z důležitých kulturních znaků. Lidové stavitelství u nás dosáhlo v minulosti obdivuhodné úrovně i jednoty funkce a estetického působení. Blížší osobní zkušenost mám s vesnicemi především na jižní a jihovýchodní Moravě, ale souhlasně s význěním této knihy musím konstatovat, že v kontextu halasně deklarované obrany a podpory lidových tradic, na něž místní samosprávy umí obratně čerpat evropské fondy, je současný stavební obraz vesnic u nás dost těžko pochopitelný jen.

Helena Beránková

ACTA MUSEALIA MUZEA JIHOVÝCHODNÍ MORAVY VE ZLÍNĚ 8, 2008, č. 1-2.

Od roku 1956 vycházely v Gottwaldově Zprávě muzea, jež prošly v průběhu doby několika změnami. Teprve v roce 2000 začal každoročně vycházet sborník, reprezentující rozsah, charakter i odbornou a vědeckou úroveň práce dnešního Muzea jihovýchodní Moravy ve Zlíně. Výraznou zásluhu na dobré úrovni tohoto

sborníku mají především odborní pracovníci jednotlivých oddělení muzea. Mezi ně patří zejména Karel Pavlišťík, který má vzácný dar získávat přátele a podněcovat své spolupracovníky k odborné činnosti. Je iniciátorem mnoha výzkumných a dokumentačních projektů a duchovním otcem reedice díla Františka Bartoše, za něj v minulém roce získal Cenu České národopisné společnosti.

První část osmého ročníku sborníku Acta musealia zlínského muzea zabírá studie a výzkumné zprávy pracovníků přírodovědného oddělení (J. Šušolová, D. Trávníček a kol., J. Troneček) a jejich externích spolupracovníků (K. Resl, I. Veselá). Práce z oboru historie zastupuje P. Odehnal z Městského muzea ve Valašských Kloboukách, zabývající se hospodařením poddaných ve studii *Poznamenání všech poddaných na stránce paní hraběnky Tersačky z roku 1675*. Navazuje na edici tohoto materiálu z Moravského zemského archivu, již uveřejnil ve sborníku *Vlastivědné kapitoly z Valašsko-kloboucka 1/2007*. Analyzuje uvedenou edici a doplňuje ji dalšími informacemi o organizaci poddanského hospodaření na Brumovském panství v druhé polovině 17. století. Materiál přispívá k odpovědi na otázky o sociálním a ekonomickém rozvrstvení poddaných na jižním Valašsku a je významný nejenom pro regionální historii, ale především pro etnografii.

Vedoucí Muzea luhačovického Zalesí B. Petraková podává přínosný článek o pobytu Dušana Jurkoviče v Luhačovicích v době realizace jeho projektů lázeňských budov, ale i o pozdějším vztahu Jurkovičovy rodiny k Luhačovicím. Z podnětu K. Pavlišťíka se věnuje etnografické oddělení zlínského muzea mezi jiným také transformaci lidových obyčejů v moderní společnosti. Pavlišťík publikuje v tomto sborníku pastýřskou kolední hru ze Zlína, vydanou v roce 1940 pod názvem *Vánoční koledy strýce Josefa Cekotového*. V úvodní studii k této sbírce sleduje tři fáze transformace této zájmové pastýřské vánoční hry, a to od poslední čtvrtiny 19. století do současnosti.

Cennou je i studie hudební stránky uvedené vánoční hry od J. Bařínkové.

V rámci dlouhodobého sledování proměn lidových obyčejů v současné společnosti publikuje A. Prudká studii *Mikulášské obchůzky ve Žlutavě a v Karolíně*. Mikulášské obchůzky patří k dosud dochovávaným obyčejům na vesnicích i ve městech. Na vesnicích, zejména v prostředí s tvořivým vztahem k tradici, mají průvody mikulášských masek mnoho různých variant. Patří k nim i mikulášské průvody v uvedených obcích. Zejména ve Žlutavách se setkávají i se zájmem širšího okolí. Obdobné masky se vyskytovaly nebo vyskytují i při mikulášských obchůzkách na mnoha místech v Čechách, na Moravě i na Slovensku (kromě Mikuláše a anděla zejména murín, laufer, čerti nebo Kuba s řetězem). Dokládají to i studie v publikaci *Výroční obyčeje* (Brno, 1982). Zde je zajímavý postřeh V. Feglové, že mikulášské obchůzky na Slovensku vznikaly pod vlivem městských tradic a že jim předcházely maskované obchůzky spojované se zimními přástkami. Není pochyb, že jde o velmi starobylý obyčej, který se v průběhu vývoje transformoval v regionálně diferencovanou zábavnou akci společenskointegračního významu.

Sborník pokračuje zprávou V. Kovářů o památkách lidového stavitelství v Kaňovicích, vzpomínkou B. Koulové na napajedelského rodáka Rudolfa Firkušného a na předčasně zesnulého archeologa Zlínského muzea Jiřího Kohoutka, doplněná bibliografií jeho díla (J. Langová a kol.). Obsah uzavírají dvě zajímavé zprávy: M. Štybrová připomíná okolnosti československé účasti na Světové výstavě v New Yorku v roce 1939, připravené už po okupaci Československa, P. Kostrhun a M. Marek popisují peripetie sponzorské účasti firmy Baťa na konstrukci mamuta na Výstavě soudobé kultury v Brně v roce 1928, známého dnes z pavilonu Anthropos, postaveného na počátku šedesátých let 20. století.

Že zlínské muzeum není jen výzkumnou a dokumentační institucí, ale i důle-

žitým střediskem výstavních vzdělávacích aktivit, jichž se v roce 2008 zúčastnilo téměř 40 000 návštěvníků, dokládá výroční zpráva otištěná v závěru sborníku. Acta musealia zlínského muzea se důstojně řadí k muzejním ročenkám a sborníkům přinášejícím přírodovědné a společenskovědné vědecké práce v regionech svého působení na graficky i odborně velmi dobré úrovni.

Josef Jančář

PROBLEMATIKA POUTÍ V DIPLOMOVÝCH PRACÍCH ÚSTAVU EVROPSKÉ ETNOLOGIE FF MU V BRNĚ

Studium etnologie na Ústavu evropské etnologie FF MU v Brně je obdobně jako u řady jiných oborů uzavíráno diplomovými pracemi, které jsou předpokladem k úspěšnému zvládnutí bakalářského, popř. magisterského studia. Většina studentů volí možnost samostatného výběru tématu, a tak lze při zpětném pohledu na seznam obhájených prací sledovat jisté oblíbené okruhy námětů. Za poslední desetiletí se k vyhledávanějším tématům přidala poutní problematika, jež zaujala studenty na bakalářském i magisterském stupni studia.

Největší část studentů bakalářského cyklu se rozhodla pro monografické pojednání o poutním místě, které se velmi často nacházelo v blízkosti jejich bydliště. Struktura prací byla obdobná. První část přiblížila na základě studia archivních pramenů a literatury historii vybrané lokality, druhá část vycházela z výsledků výzkumu v terénu. Vzhledem k rozsahovému omezení bakalářských prací se poměrně málo místa dostalo archivnímu bádání a rovněž terénní výzkum se často zúžil na jednorázovou návštěvu hlavní poutě. Takto byla zpracována poutní místa Blatnice (2002), Dobrá Voda u Nových Hradů (2007), Mikulov (2002), Provodov (2002). Menší část bakalářských prací se orientovala na soudobé

náboženské průvody, na jejich proměny během 20. století a současnou aktuální podobu. Rovněž u této skupiny sehrálo při výběru tématu roli místo bydliště studenta. Z podstatné části byly informace získávány prostřednictvím rozhovorů, zúčastněným pozorováním a v centru zájmu stála subjektivní stránka zkušenosti výzkumníka a respondentů. Takto koncipována byla práce o soudobých náboženských průvodech v Čejkovicích (M. Bařínová, 2008) a práce o mariánských procesích v kyjovské farnosti (V. Balajka, 2004). K této skupině lze přiřadit i práci o proměnách poutí během 20. století ve třech vybraných obcích na Novojičínsku (Z. Mičková, 2007). Výjimkou mezi bakalářskými pracemi byla práce věnovaná analýze zázračných vyslyšení Panny Marie Křtinské zanesených do Křtinské knihy zázraků (A. Horáková, 2008). Autorka provedla detailní rozbor zápisů z let 1605-1799, ze kterých získala řadu osobních údajů o poutnících či o samotném druhu a průběhu nemoci.

Diplomové magisterské práce poskytly prostor pro ucelenější uchopení tématu a studenti svá zjištění interpretovali v širších sociokulturních souvislostech. A. Brichtová (2006) se zaměřila na čtyři menší poutní místa regionálního významu ležící v oblasti Orlických hor a Podorlicka. Dramatické proměny etnického složení obyvatelstva na vybraném území během 20. století umožnily autorce zpracovat zajímavou sondu o dopadu vysídlení německého obyvatelstva po II. světové válce na poutní ruch v oblasti. Obdobně se problematice poutních míst v pohraničí věnovala E. Lánská (2002), která si stejně jako předchozí autorka zvolila poutní místa lokálního významu ležící tentokrát v oblasti Jesenicka a Vyšebrodka. Soustředila se především na současný rozvoj poutního hnutí a analyzovala míru participace německých přesídlenců na tomto vývoji. Velmi podnětné bylo i otevření problematiky přenosu tradice poutí německými přesídlenci do nových domovů v Německu a Rakousku. Nejen geograficky se výše zmíněným dí-

lům vzdálila práce o náboženských poutích v Peru od V. Rataje (2004), který se nechal inspirovat studiem M. J. Sallnowa. Sledoval transformaci předhispánských poutních center na křesťanská a překrývání andských a španělských římskokatolických významů.

Vedle Ústavu evropské etnologie FF MU byl větší počet diplomových prací na téma poutnictví vypracován i na katedře religionistiky FF MU či katedře historie PdF MU. Přínosem prací studentů etnologie je především orientace na kvalitativní výzkum a zmapování situace lokálních poutních míst, u kterých se dá předpokládat větší propojenost s usedlou komunitou.

Iva Magulová

NÁRODOPISNÁ BIBLIOGRAFIE NA INTERNETOVÝCH STRÁNKÁCH ČESKÉ NÁRODOPISNÉ SPOLEČNOSTI

I dnes často žehráme na rozptýlenost starších bibliografických záznamů a v mnoha případech i jejich nedostupnost. Mimo jiné to platí i o bibliografiích, zpracovaných v šedesátých letech 20. století členy Národopisné společnosti v rámci projektu „Národopisné bibliografie“ koncipovaného Richardem Jeřábkem.¹ Drobné, skromně vytištěné sešitky přitom poskytovaly mnohé záznamy starší, jejichž obsah dnes můžeme považovat za specifický druh pramene - monografie míst, záznamy popisů krojů, staveb, obřadů, zvyků, folkloru. Je štěstí, že předmětem soupisového zájmu se staly hned na počátku kromě centrálních časopisů (Časopis Národního muzea, Časopis Moravského muzea, Časopis Matice moravské) také ty, jejichž obsah byl zaměřen úzce regionálně (západní Morava, Valašsko, Slovácko). Že se nepodařilo celý projekt dokončit, bylo na škodu celému oboru. Mimo zpracování tak zůstala celá řada autorů a textů, zejména z regionálních českých periodik, k jejichž

obsahu se dostával každý z nás znovu, samostatně a často velmi klopotně. Zatlímco poválečná etnografická produkce byla a je evidována velmi pečlivě, před válkou vydávaná periodika, často vázaná na poměrně úzké území, byla známa jen těm nejzasvěcenějším.²

V posledních letech se stále častěji obracíme na internetové portály nejrůznějších zřizovatelů, abychom snadněji získali potřebné informace. Pro odbornou práci jsou to zejména stránky s odkazy na elektronické katalogy knihoven. Hlavní výbor České národopisné společnosti (ČNS) si po zřízení vlastních webových stránek uvědomoval možnosti, jaké v této oblasti veřejně přístupný portál nabízí. V roce 2008 bylo proto rozhodnuto získat prostředky na pořízení programu, za jehož pomoci se mohou bibliografické služby poskytovat návštěvníkům internetové adresy ČNS. Vzájemná provázanost mezi posláním a cíly společnosti a veřejnou službou by mohla být tímto způsobem posunuta o krok kupředu.

Záměrem bylo vyjít vstříc potřebám členů společnosti, studentům i zájemcům o lidovou kulturu a postupně vytvořit virtuální katalog článků a studií. Vzhledem k tomu, že práce monografické a sborníky evidují a katalogizují ve veřejných databázích jak regionální, tak vědecké knihovny, soustředila se pozornost na bibliografické záznamy článků, studií i drobných zpráv a recenzí, které byly publikovány nejen v ústředních časopisech, ale také v periodikách zaměřených obecně na společenské vědy, jejichž vydavateli byla často centrální i regionální muzea. K využití se také nabízelo všech dvanáct vydaných bibliografických příloh Zpráv Československé národopisné společnosti ze šedesátých let 20. století. K dispozici je postupně, díky souhlasu autorů, řada dalších soupisů, které bude možné do programu zařadit.

Do úvah o výběru podkladů nebyl zahrnut obsah prvních 32 ročníků Zíbrtova Českého lidu - jehož bibliografie je publikována knižně i na několika internetových portálech, a také obsah periodik vy-

dávaných od devadesátých let 19. století Národopisnou společností.³

Právě časový odstup téměř čtyřiceti let od vydávání prvních tematických národopisných bibliografií otvírá otázku, do jaké časové hranice zveřejnění budou záznamy vybírány a vkládány. Vzhledem k tomu, že odborná produkce je pro období od roku 1945 pečlivě zaznamenávána a zveřejňována v knižní podobě, mohli bychom se spokojit právě s polovinou 20. století. V budoucnu by záleželo na tom, zda by také garant národopisných bibliografií - Etnologický ústav AV ČR - využil možnost zařadit obsah tištěných bibliografií do systému.

Realizaci poměrně náročného projektu umožnilo splnění několika podmínek: První bylo založení a provozování webových stránek společnosti, druhou pak získání prostředků k zakoupení licence pro zpracování katalogu a následné vyhledávání dle klíčových slov, další pak dostupnost již zpracovaných bibliografií v archivu ČNS a dostatek času, který je možné zanesení záznamů věnovat. Volba padla na knihovní program Clavius, s nímž se setkávají všichni v knihovnách veřejných i odborných. Finanční částku na nákup poskytl v roce 2009 Odbor regionální a národnostní kultury Ministerstva kultury. Kapacita zakoupené licence je 20 000 záznamů. Hlavní výbor rozhodl, že vkládáním bude pro první období pověřena Jiřina Veselská, administrativy spojené s jednáním o licenčních smlouvách s autory se ujal předseda ČNS Daniel Drápala.

Právě ukončený první rok práce se soustředil na zkušební provoz a osvojení si práce s programem. Výsledkem bylo zveřejnění prvního tisíce údajů na stránkách ČNS v závěru roku. Na konci ledna 2010 byla nabídka rozšířena o další 1100 položek, které jsou z větší části výsledkem samostatné bibliografické práce. Druhá tisícovka záznamů zahrnuje mj. 870 záznamů mapujících obsah rubrik „Drobné zprávy národopisné“ a „Zprávy o museích a společnostech národopisných“, které byly, až na výjimky, součástí

každého ročníku Národopisného věstníku československého (1906-1949) a pro mapování regionálního národopisného hnutí, historii budování sbírek i informace o domácí i zahraniční literatuře mají i dnes značný význam.⁴ V roce 2010 se zájem i nadále soustředí na méně dostupná, anebo výrazně regionálně zaměřená periodika a další svazky bibliografických příloh.⁵

Dosud zveřejněná národopisná bibliografie má ještě řadu nedostatků, způsobených nepatrnou zkušeností s prací v knihovnickém programu a využitím systému „klíčových slov“, který umožňuje kombinované vyhledávání a nahrazuje v mnoha případech anotaci. Právě zavislost vkladatelky na obsahu anotací u dříve zpracovaných soupisů se může negativně odrazit na úrovni zadávání klíčových slov. Proto, pokud to bylo možné, jsou do zvláštní části záznamů autorské anotace přepisovány v plném znění. V současné době disponuje program s více jak 2000 pojmů geografických, bibliografických a tematických.

Práce na vkládání bibliografických záznamů do systému bude, jak pevně doufám, pokračovat za podpory ORNK MK ČR i v příštím období. Cílem by bylo doplňování zejména o nově zpracované bibliografie čerpající z obsahu tzv. „periodik na okraji oboru“ jak hlediska obsahového, tak územního (historické a uměnovědné časopisy, sborníky vydávané muzejními spolky apod.), nebo těch, které byly adresovány širší veřejnosti (Tylovy Květy, Domov). Zde bude třeba využít spolupráce dalších zpracovatelů, zejména z řad studujících etnologie a členů Národopisné společnosti, tak jak bylo již praktikováno při přípravě jednotlivých svazků redigovaných Richardem Jeřábkem.

Předpokládám, že v průběhu roku 2010 by bylo možné přiřadit dalších 1000 záznamů. Databáze obsahující na 3000 záznamů by již mohla začít kvalitně plnit své poslání, zvláště za předpokladu, že by i v následujících letech pokračovalo její systematické doplňování.

Dosud byly do katalogu zařazeny publikované anotované bibliografie:

Karbusický, Vladimír: Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise českého muzea 1827-1940 (243 záznamů);

Jeřábek, Alena a Richard: Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Museum Franciscum Annales 1895-1898 a v Časopise Moravského muzea zemského 1901-1938 (92 záznamů);

Jeřábek, Alena a Richard: Soupis etnografických a folkloristických příspěvků v Časopise Matice Moravské 1869-1943 (354 záznamů);

Jeřábek, Richard: Soupis etnografických a folkloristických příspěvků ve Sborníku Musejní společnosti ve Valašském Meziříčí 1884-1911 (67 záznamů);

Veselská, Jiřina: Bibliografie časopisu Těšínsko 1957-1974, Frýdek-Místek 1976 (224 záznamů); Bibliografie časopisu Těšínsko 1975-1984, Frýdek-Místek 1985.

Veselská, Jiřina: Drobné zprávy národopisné z Národopisného věstníku československého ročník 1906-1912, 1916—1918, 1921-1931 a 1949 (870 záznamů)

Bibliografických katalog najdete na webových stránkách České národopisné společnosti (<http://www.narodopisna-spolecnost.cz/dbiblio.php>).

Jiřina Veselská

Poznámky:

1. Jeřábek, Richard 1964: *Projekt retrospektivní bibliografie české a moravské etnografie a folkloristiky*. Věstník NSČ a SNS, č. 2-4, s. 10-15.
2. Mezi vydanými bibliografiemi byly tři věnované jednotlivým národopisným oblastem na Moravě - Valašsku, Slovácku a západní Moravě. Z českých regionů nebyl takovým způsobem zpracován žádný. Viz Soupis vydaných bibliografií in Veselská, Jiřina 2008: *Bibliografie Národopisného věstníku a dalších periodik Národopisné společnosti*. Praha: ČNS, s. 240-241.
3. Kunz, Ludvík 1960: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu. Ročník I-XXXII, 1891-1932*. Praha: Společnost čsl. národopisců při ČSAV 1960; Veselská, J.: *Bibliografie*

Národopisného věstníku, c. d. Obě bibliografie jsou dobrým vodítkem pro vyhledávání statí v elektronické knihovně Národního ústavu lidové kultury.

4. Veselská, J.: *Bibliografie Národopisného věstníku*, c. d., s. 10-11.
5. Připravena je bibliografie časopisu Věci a lidé, Atheneum, Časopisu Slezského muzea - vědy společenské.

ZAČLENĚNÍ NÁRODOPISNÉ REVUE DO MEZINÁRODNÍCH BIBLIOGRAFICKÝCH DATABÁZÍ

Jak si jistě mnozí pozorní čtenáři tohoto čtvrtletníku všimli, jsou již, počínaje číslem 3/2009, v tiráži uváděny informační údaje o evidenci periodika v mezinárodních bibliografických databázích. Dovolte proto, abych pro přiblížení doplnil několik údajů, které by mohly pomoci lépe se zorientovat v problematice.

Komunikace s několika zahraničními institucemi, jež ve svých veřejně přístupných databázích evidují odborné časopisy, byla zahájena v březnu 2009. Stalo se tak z důvodu zvýšeného zájmu o začlenění Národopisné revue do indexů těchto databází za účelem rozšíření periodika mezi širší veřejnost pomocí globálního média, jímž je bezesporu v současnosti internet. Tyto online databáze slouží velmi často jako pomůcka studentům a odborným badatelům z celého světa, v mnohých případech však rovněž laické veřejnosti se zájmem o vědeckou činnost v různých oborech. Je třeba ještě doplnit, že se ve všech případech nejedná pouze o samostatné databáze, mnohé z nich se totiž sdružují do větších celků pro lepší přehlednost a snazší orientaci.

Do britské databáze AIO (*The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*; <http://aio.anthropology.org.uk>) byl časopis zařazen již v minulosti, stejně tak do všeobecné německé databáze GVK (*Gemeinsamer Verbundkatalog*; <http://gso.gbv.de>). Odkaz na Náro-

dopisnou revue byl zaznamenán rovněž v mezinárodní databázi provozované pod francouzskou hlavičkou *RILM (Répertoire International de Littérature Musicale; http://www.rilm.org)*, jež eviduje časopisy pro období od roku 1964 do současnosti. Na požádání byly zpracovány kompletní údaje o každém článku v periodiku pro výše zmíněné období (číslo, ročník, počet stran vydání, autor, názvy studií česky + anglicky a počet stran jednotlivých článků). Bylo přislíbeno zařazení těchto údajů do databáze ihned po jejich zpracování. Středoevropská databáze se sídlem v Polsku *CEJSH (The Central European Journal of Social Sciences and Humanities; http://cejsh.icm.edu.pl)* požaduje po vydání každého nového čísla Národopisné revue vyplnění předepsaného formuláře včetně anglického abstraktu, klíčových slov a jiných údajů o autorovi, a to pro každou studii zvlášť. Vše je pak následně uveřejněno na webu instituce CEJSH. Společnost *Ulrich's Periodicals*

Directory (<http://www.ulrichsweb.com>) je pak klasickým příkladem sdružené databáze, mezi jejímiž členy je možno nalézt např. nám již známé databáze AIO a RILM. Zatím poslední aktuální je vstup do evidence prestižní celoevropské databáze *ERIH (European Reference Index for the Humanities; http://www.esf.org)*.

Kontakt byl rovněž navázán s databází *PIO (Periodicals Index Online; http://pio.chadwyck.co.uk)*, v níž jsou evidována periodika pro období 1964-1995. Požadované údaje pro toto období byly kontaktní osobě poskytnuty, zařazení do indexu odborných časopisů bylo přislíbeno následně po zpracování údajů. Na dohodnuté uveřejnění informací o našem periodiku online se čeká také u německých databází *IBR (Internationale Bibliographie der Rezensionen geistes- und sozialwissenschaftlicher Literatur)* a *IBZ (Internationale Bibliographie geistes- und sozialwissenschaftlicher Zeitschriftenliteratur, obojí <http://www.degruyter.com>)*.

Poslední dvě instituce, v jejichž databázích je možnost Národopisnou revue evidovat, nabízejí mj. rovněž prodej jednotlivých článků online. Jsou to databáze *CEEOL (Central and Eastern Europe Online Library; http://www.cceol.com)* a *CEEAS (Central and Eastern European Academic Source, součást EBSCO Publishing; http://www.ebscohost.com)*. Podle referencí periodik, jež jsou již evidovány v těchto dvou zmíněných databázích, nenastal doposud s prodejem studií online žádný problém.

Závěrem snad už jen několik poznámek. Evidence ve všech uvedených databázích je bezplatná. Komunikace spojená se vstupem Národopisné revue do zahraničních databází probíhala dosud bez problémů, jedinou výhradou by snad mohla být delší časová prodleva v e-mailové korespondenci a v zařazení požadovaných údajů do databáze, resp. na webový portál instituce.

Petr Horehled'

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2010**(Revue für Ethnologie 2/2010)****Herausgegeben vom Nationalen Institut für Volkskultur****696 62 Strážnice, Tschechische Republik****Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615****E-Mail: info@nulk.cz****NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2010****(Journal of Ethnology 2/2010)****Published by the National Institute of Folk Culture****696 62 Strážnice, Czech Republic****Tel. 00420-518 306 611, Fax 00420-518 306 615****E-mail: info@nulk.cz**

Das Heft 2/2010 der Zeitschrift *Národopisná revue* (Revue für Ethnologie) ist vor allem der Rückkehr zu traditionellen Baustoffen und Bautechniken sowie deren Wiederverwendung im gegenwärtigen Lebensstil gewidmet. Václav Michalička befasst sich mit dem Sinn der Revitalisierung, mit ihren Formen sowie deren Funktionen (*Einige Aspekte der Revitalisierung traditioneller Bautechnologien der Volksbaukunst*). Alena Dunajová und Ivana Žabičková weisen in diesem Zusammenhang auf die Verwendung von Lehm hin (*Revitalisierung von Lehmbauten zur Jahrtausendwende*). Marie Baďuřiková beschäftigt sich mit der Verwendung von Holz als Grundbaustoff insbesondere auf dem Lande (*Blockhausbau - Tradition und Gegenwart*). Martin Šimša bringt einen statistisch orientierten Beitrag über die Ausnutzung von Kaminen, Kaminöfen und Kachelöfen im heutigen System der Beheizung von Wohnräumen (*Lokalheizung - altes Thema neu aufgegriffen*).

Die Rubrik „Fotografische Rückblicke“ präsentiert Fotoaufnahmen von K. O. Hrubý (1916-1998) über die Herstellung von Lehmziegeln in Südostmähren. Die Rubrik „Tradition im Wandel“ bringt Beiträge von Josef Jančář (*Die Wurzeln des Folklorismus und seine derzeitige Bedeutung*) sowie von Marta Toncrová (*Das Volkslied im Wandel*). Das in der Rubrik „Das Gespräch“ abgedruckte Interview wurde mit dem Ethnologen Jan Krist anlässlich seines Jubiläums (*1950) geführt. Die „Gesellschaftschronik“ erwähnt weitere zwei Jubiläen - der Choreographin Jiřina Mlíková (*1925) und des Musikologen Bruno Nettel (*1930). Ein Nachruf erinnert an die Persönlichkeit der Schriftstellerin Helena Lisická (1930-2009). Weitere Informationen sind in regelmäßigen Rubriken mit Berichten aus Konferenzen, Ausstellungen, in Berichten über Aktivitäten der Herausgeber sowie über andere Aktivitäten im Fachbereich enthalten.

Journal of Ethnology 2/2010 pays attention mainly to returns and rehabilitation of traditional construction materials and building techniques in the life-style of today. Václav Michalička contemplates about the meaning of revitalization, its final appearances, and their functions (*Some aspects of revitalization in traditional techniques in folk architecture*). In these connections, Alena Dunajová and Ivana Žabičková reveal the issue of clay (*Revitalization of clay houses at the turn of the millennium*, Marie Baďuřiková deals with wood as basic construction material, especially in country regions (*Timbered buildings: tradition and today*). Martin Šimša submits the contribution aimed at statistics and writing about use of fireplaces, wood stoves and masonry stoves in the contemporary system of heating (*Local heating - new returns of old themes*).

Stopping with Photos submits the photos by K. O. Hrubý (1916-1998) documenting the production of unburnt clay bricks in South East Moravia. Transferring Traditions column publishes the contributions *Roots of folklorism and its present importance* (Josef Jančář) and *Transformations in folk songs* (Marta Toncrová). The interview published in the column of the same name is held with ethnologist Jan rist on his anniversary (*1950). Social Chronicle mentions other two anniversaries: choreographer Jiřina Mlíková (*1925) and musicologist Bruno Nettel (*1930). The obituary note remembers the personality of writer Helena Lisická (1930-2009). Other regular columns include the information on conferences, exhibitions and publisher's and other professional activities.

NÁRODOPISNÁ REVUE 2/2010, ročník XX

(XLVII. ročník Národopisných aktualit)

Vydává Národní ústav lidové kultury, 696 62 Strážnice, ČR (IČ 094927)

Národopisná revue je odborný etnologický recenzovaný časopis, vychází čtyřikrát ročně, vždy na konci příslušného čtvrtletí. Pravidla recenzního řízení i veškeré další informace pro autory příspěvků jsou zveřejněny na internetových stránkách časopisu <<http://revue.nulk.cz>>.

Periodikum je evidováno v mezinárodních bibliografických databázích ERIH (European Reference Index for the Humanities), AIO (The Anthropological Index Online of the Royal Anthropological Institute), GVK (Gemeinsamer Verbundkatalog), RILM (Répertoire International de Littérature Musicale), CEJSH (Central European Journal of Social Sciences and Humanities) a Ulrich's Periodicals Directory.

REDAKČNÍ RADA: Mgr. Jan Blahůšek, Ph.D., PhDr. Daniel Drápala, Ph.D., PhDr. Hana Dvořáková, Mgr. Juraj Hamar, CSc.
doc. PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Vlasta Ondrušová,
doc. PhDr. Martina Pavlicová, CSc., PhDr. Karel Pavlišťík, CSc., PhDr. Jana Pospíšilová, Ph.D.,
doc. Mgr. Daniela Stavělová, CSc., Mgr. Martin Šimša, PhDr. Zdeněk Uherek, CSc.,
PhDr. Lucie Uhlíková, Ph.D., PhDr. Marta Ulrychová, Ph.D., PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

MEZINÁRODNÍ REDAKČNÍ RADA: prof. PhDr. Anna Divičan, CSc, hab. (Maďarsko), Dr. László Felföldi (Maďarsko),
Mag. Dr. Vera Kapeller (Rakousko), prof. Dragana Radojičić, Ph. D. (Srbsko),
prof. Mila Santova (Bulharsko), prof. Dr. habil. Dorota Simonides, Dr.h.c. (Polsko),
Dr. Tobias Weger (Německo)

Šéfredaktor: Jan Krist

Redaktorka: Martina Pavlicová

Výkonná redaktorka a tajemnice redakce: Lucie Uhlíková

Výtvarná spolupráce: Dana Chatrná

Tisk: LELKA, Dolní Bojanovice

Datum vydání: 25. června 2010

ISSN 0862-8351

MK ČR E 18807

